

**HZ. PEYGAMBERİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL
PROBLEMLERİ ÇÖZMEDE TAKİP ETTİĞİ**

METOTLAR

YAHYA ERDOĞAN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN

Uşak

Mayıs, 2019

**HZ. PEYGAMBERİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL PROBLEMLERİ
ÇÖZMEDE TAKİP ETTİĞİ METOTLAR**

Yahya ERDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN

UŞAK

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs, 2019

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

HZ. PEYGAMBERİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL PROBLEMLERİ ÇÖZMEDE TAKİP ETTİĞİ METOTLAR

Yahya ERDOĞAN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN

Beden ve ruh yönüyle birbirinden farklı fitratla yaratılan insanın olduğu her yerde birtakım problemlerin olması kaçınılmaz bir durumdur. İnsanoğlu, hayata dair ihtiyaçlarını elde etmek için çalışırken, bazen birbirlerine karşı haksız tutumlara girebilmektedir. Bu da insanlar arasında ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İnsan, karşılaştığı problemler ile baş edebilme yöntemleri arayışı içerisinde daima var olagelmiş, kendi sorunlarını aşabilme becerileri geliştirmeye çalışmıştır. Önemli olan, birlikte yaşama zorunluğu olan insanoğlunun, meselelerini çözebilme erdemi gösterebilmesidir. Yüce Allah, anlaşmazlıklar halinde insanların aralarının sulh yoluyla çözüme kavuşturulmasını teşvik etmektedir. İnsanlara barışta hayır olduğu haber verilmektedir.

Allah Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatı boyunca Kur'an ahlakını yaşamış ve yaşatmıştır. O nübüvvet hayatının öncesinde ve sonrasında içinde yaşadığı toplumun sorunlarına elinden geldiğince çözümler üretmiş, insanların barış ve huzur içerisinde yaşamalarını sağlamaya çalışmıştır.

Bu çalışmamızda Hz. Peygamber'in (s.a.v.), problemlerin çözümünde dayandığı Kur'ani ilkeler ve uygulamaları, hem bireysel hem de toplumsal açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) problem çözme metotlarına kulak vermek insani ilişkilerde barış ve huzura vesile olacak, birlikte yaşama kültürünü zenginleştirecektir.

Anahtar Kelimeler: *Birey, Toplum, Peygamber, Çözüm, Metot, Problem çözme*

ABSTRACT**THE PROPHET'S METHODS OF SOLVING PERSONAL AND SOCIETAL
PROBLEMS**

Yahya ERDOGAN

Department Of Basic Islamic Sciences

Usak University Institute of Social Sciences, May 2019

Advisor: Dr. Lecturer Ayse GULTEKİN

Problems are inevitable everywhere that the humankind, whose creation and dispositions are different both physically and spiritually, lives. When the humankind works toward attaining his needs, he sometimes ends up acting with an unjust manner toward the other. And this [may] lead to problems between people. Humans develop coping methods to deal with the problems that they experience, through which they enhance their given talents. Most importantly, it is essential for humans who have to live together, to show the virtue of solving the very problems [that lead to problems amongst each other]. God Almighty encourages humans to solve their problems through peace making. It is declared that there is khair [meaning prosperity or abundance] in peace.

Throughout his life, Allah's Prophet Muhammed (pbuh) was a living Qur'an and encouraged and led others to do the same. Both prior to becoming a prophet and afterwards, he worked toward solving the society's problems to the best of his ability, and ensured that people lived a peaceful and a tranquil life.

The goal of this thesis is to observe the ways in which the Prophet (pbuh) solved the problems of both individual and society based on the Quranic principles and their applications. Paying attention to the Prophet's (pbuh) methods of solving problems will bring peace and harmony to personal relationships, as well as enriching the culture of coexistence.

Key Words: *Individual, Society, Prophet, Solution, Method, Problem-solving*

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
 Tezli Yüksek Lisans Jüri ve Enstitü Onayı

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Programı 164015021 numaralı öğrencisi Yahya ERDOĞAN'ın "Hz. Peygamberin Bireysel ve Toplumsal Problemleri Çözmede Takip Ettiği Metotlar" adlı tezi 20/06/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÜLTEKİN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Orhan PARLAK	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Faik AKCAOĞLU	

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

ÖNSÖZ

İnsanın olduğu her yerde dün olduğu gibi bugün de sorunların var olduğu, yarın da olmaya devam edeceği bütün disiplinler tarafından kabul edilen bir gerçektir. Hatta sosyoloji başta olmak üzere beşerî bilimlerin tamamının, odağında insan unsuru bulunan sorunların anlaşılması ve çözümü için sistematize edilmiş disiplinler olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.¹

İnsanlık tarihinde, uygarlığın gelişim süreci içerisinde ilkel toplumdaki tarım toplumuna, ondan sanayi ve bilgi toplumuna doğru (her ne kadar bu gelişme kalıplarını bütün toplumlar aynı anda ve aynı içeriklerle yaşamasa da) zahiren olumlu bir ilerleyiş ve değişim yaşandığı kabul edilir. Ancak her ilerleme aşaması farklı ve bir önceki aşamanın devamı ve daha fazlası olarak değerlendirilebilecek yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Geline nokta sorunları ve çözümleri algılamada kendine özgü bir zihniyeti, dünyaya belli bir yöntemle bakmayı ve yaklaşmayı ifade eden, bu yöntem ve yaklaşımın belli bir tarzda belirlenişi olarak tanımlanan modernlik/modernite,² kendini son üç yüz yıla yakındır temel evrensel değerler dizisi (paradigma) olarak kabul ettirmiştir. Bu değerler dizisi kendini evrensel ve akılcı olarak tanımlamasının³ yanında, Avrupa'da başlayıp bütün toplumları tesiri altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi haline de gelmiştir.⁴

Batı Aydınlanması dönemini başlangıç noktası olarak alabileceğimiz bu süreç uygarlık alanında her ne kadar ilerlemeci bir iyimserliğe sahip olsa da, insanlık tarihinin en kanlı savaşlarının bu süreçte yaşanması, bilim ve sanat alanındaki ilerlemelere rağmen bireysel ve kurumsal alanlarda ahlaki çöküntünün inkâr edilemeyecek boyutlara ulaşması, emperyalist sömürge uygulamaları, ekonomik gelişmeye rağmen şiddetlenen emek-sermaye çatışması, gelişen askeri teknoloji ve devletlerin milli güvenliğe harcadığı tutarların büyüklüğüne rağmen uluslararası boyut kazanan terörizm ve suç oranlarındaki artış, soykırımlar, küresel adaletsizlikler gibi onlarca ümit kırıcı gelişme, bu modern paradigma ve onun kurumlarına karşı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu eleştiriler zaman içinde devasa bir literatür halini almıştır. Hatta moderniteye yönelik en sert eleştirilerin yine kavramın ortaya

¹ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, trc. Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 50.

² Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 7.

³ Bumin, *Tartışılan Modernlik*, 7.

⁴ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, trc. Ersin Kuşdil, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 9.

çıkacağı ve sürecin başladığı Batı dünyasında gerçekleşmesi modern paradigmanın son tahlilde bireysel ve toplumsal problemlerin çözümünde başarısız bir proje olduğunu ortaya koymaya yeterlidir.⁵ Dolayısıyla aydınlanma ve modernizmin en temel bileşenlerinden olan insan merkezci hümanizmin Tanrıya ve vahye ihtiyaç duymayan insan kurgusu⁶ da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yine bu süreçte insanı sadece maddi ve ölçülebilir bir olgu olarak ele alan pozitivist eğitim anlayışının ahlaki değerleri dışlayan yönteminin de olumsuz sonuçları eleştirilmiş ve son zamanlarda Batı coğrafyasıyla birlikte dünyada değerler eğitimi konusu öne çıkmaya başlamıştır.⁷

Dünya hayatı, insanoğlu için bir imtihan yeridir. Bireyler bu hayatı yaşarken kimi zaman iyiliklerle, kimi zaman da kötülüklerle karşılaşmıştır. Her insanın kendine özgü fitrat ile yaratılması zaman zaman aynı meseleler üzerinde tartışmaların çıkmasına problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. İnsan yaratılışı itibarıyla nefis-i emmareye sahiptir.⁸ Yaşadığı problemler karşısında onun isteklerine boyun eğerek hatalı işler yapabilmektedir.⁹ Doğal olarak, bireyler arasında çıkan problemlerin, sağlıklı bir yaşam alanı oluşturmak için çözüme kavuşturulması öncelik arz etmektedir. Ancak ortaya çıkan problemleri çözmek kadar, problem çözme metotları da önemlidir.

Yüce Allah insanoğlunun dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için birçok peygamberi, onlara uyarıcı ve müjdeleyici olarak göndermiştir.¹⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.) kendi döneminde bireysel ve toplumsal manada ortaya çıkan problemleri Kur'an ve sünnet eksenli temellere dayanarak çözüme kavuşturmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yaşanan bireysel ve toplumsal problemler, günümüzde de çok daha farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bireysel planda yaşanan problemler büyüdükçe, toplumsal bir sorun haline gelebilmektedir. Bu noktada, meselelerin hem bireysel hem de toplumsal açıdan büyümeden çözülmesi

⁵ Modernite eleştirilerine dair örnek okumalar için bkz. Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, trc. Uğur Carbilen, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011); Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, trc. Hülya Tufan, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018); Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, trc. Mahmut Kanık, (İstanbul: Verka Yayınları, 1999).

⁶ Ahmet Cevizci, "İnsan Merkezci Hümanizm" *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 431.

⁷ Seyfi Kenan, "Modern Eğitimde Kaybolan Nokta: Değerler Eğitimi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/1 (Mart 2009): 259-295.

⁸ Yusuf 12/53.

⁹ Davud Yaylalı, "Anlaşmazlıkları Çözmede Hz. Peygamber'in Metodu", *VIII. Kutlu Doğum Sempozyumu: (Tebliğler)*, 18 Nisan 200, (Isparta 2006): 31, 31-39; Mustafa Öztoprak, "Bireysel Ve Toplumsal Meselelerde Hz. Peygamber'in Problem Çözme Yöntemleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/37 (Aralık 2015): 231-265.

¹⁰ Ahzâb, 33/45, 46.

gerekmektedir. Bireysel ve toplumsal meselelerin çözümünde, herkesin farklı tutum, davranış ve önerileri olabilmektedir.

Dinin, inananlara uygulama örneği olan Allah Resûlü, hayatı boyunca birçok problemle karşılaşmıştır. Onun yaşadığı problemler ve ürettiği çözüm yollarının bugünün dünyasında dikkate alınması hayatı kolaylaştırma adına birçok fayda sağlayacaktır.

İslâm dini, bireylerin ve toplumların iki dünyada da huzur ve mutluluk içerisinde yaşam sürdürmelerini murad etmektedir. Problemlerin, İslâm'ın adalet ve hak esasları çerçevesinde halledilmesini istemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bireysel ve toplumsal problemlerle karşılaştığında, kişilerin haklarına önem vermiştir. Tarafların çözüm önerilerine olumlu yaklaşmış, problemlerin sulh yoluyla halledilmesini temel ilke edinmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), çözümü ve sorunsuz bir hayatı incelemek gibi bir hedefi vardı. Hz. Peygamber (s.a.v.), ihtilafa düşen tarafların kendisine müracaatını beklemeden bizzat kendisi onları yanına çağırarak barıştırmıştır.¹¹

Allah Resûlü'nün bireysel ve toplumsal problemleri çözmeye takip ettiği metotları bilmek, meseleleri çözmek için en doğru yol ve yöntemlerini anlamak ve uygulamak, Müslümanların yaşamlarının daha iyi noktaya gelmesine vesile olup, daha yaşanılabilir bir dünya oluşturacaktır.

Yapılan bütün çalışmalar sırasında yardımlarını ve desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden çokça istifade ettiğim danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Sayın Ayşe GÜLTEKİN'e, aileme, anne ve babama ayrıca üzerimde emeği olan diğer bütün hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Yahya ERDOĞAN

Mayıs - 2019

¹¹ Buhâri, "Sulh", 1.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Yahya ERDOĞAN.

Doğum Yeri ve Tarihi: Uşak – 1993.

Lisans Öğretimi: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.

Yüksek Lisans Öğretimi: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Hadis Bilim Dalı, 2019.

Bildiği Yabancı Diller: Arapça / İngilizce.

İş Deneyimi

Özel Eğitim - Öğretim Kurumlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, 2016-2019.

İletişim

e-posta adresi: usakliyahya@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	<u>Sayfa</u>
YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZGEÇMİŞ	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
a. Araştırmanın Önemi.....	1
b. Problem Durumu ve Araştırmanın Amacı	2
c. Araştırmanın Çerçevesi ve Yöntemi	3
d. Temel Kavramlar	4
d.a. Toplumsal Düzen.....	4
d.b. Toplumsal Değişim	5
d.c. Problem Çözme	6
d.d. Sosyal Problem Çözme.....	6
1. BÖLÜM.....	7
1.1. KUR’AN-I KERİM PERSPEKTİFİNDEN HZ. PEYGAMBER	7
1.1.1. Kur’an ve Sünnet Bütünlüğü.....	7
1.1.2. Sünnetin Otoritesi ve Bağlayıcılığı	12
1.1.3. Sünnetin Evrenselliği	16
1.1.4. Hz. Peygamber’in En Güzel Örnek Oluşunun Keyfiyeti.....	18
1.1.5. Hz. Peygamber’in Hakem Olarak Tayini ve Verdiği Hükümlerin Kabulünün İstenmesi	20
1.1.6. Hz. Peygambere Sevgi ve Saygı Duymanın Emredilmesi ve Ona İsyan Etmenin Yasaklanması	22

2. BÖLÜM..... 26

2.1. HZ. PEYGAMBER'İN PROBLEM ÇÖZME METOTLARINDA

DAYANDIĞI GENEL İLKELER..... 26

- 2.1.1. Kur'an'da Merhamet İlkesi ve Hz. Peygamber 27
- 2.1.2. Kur'an'da Sulh İlkesi ve Hz. Peygamber..... 29
- 2.1.3. Kur'an'da Adalet İlkesi ve Hz. Peygamber 30
- 2.1.4. Kur'an'da İstişare İlkesi ve Hz. Peygamber 32
- 2.1.5. Kur'an'da Yapıcı Olma İlkesi ve Hz. Peygamber 33
- 2.1.6. Kur'an'da İnsan Kazanma İlkesi ve Hz. Peygamber 36
- 2.1.7. Kur'an'da Kolaylık İlkesi ve Hz. Peygamber 37
- 2.1.8. Kur'an'da Meşru Şiddet İlkesi ve Hz. Peygamber 39
- 2.1.9. Kur'an'da Duygu Yönetimi, Hislerin Eğitilmesi ve Hz. Peygamber 41
- 2.1.10. Kur'an'da Sebeplere Başvurma ile Tevekkül İlkesi ve Hz. Peygamber. 44

3. BÖLÜM..... 46

3.1. HZ. PEYGAMBER'İN PROBLEM ÇÖZME UYGULAMALARI 46

- 3.1.1. Merhamet İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler..... 46
- 3.1.2. Sulh İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler..... 50
 - 3.1.2.1. Hudeybiye Barışı 51
 - 3.1.2.2. Toplumsal Barış Bağlamında Hıristiyanlarla İlişkiler..... 54
 - 3.1.2.3. Toplumsal Barış Bağlamında Münafıklarla İlişkiler 57
 - 3.1.2.4. Toplumsal Barış Bağlamında Kardeşlik Antlaşması (Muahat)..... 66
 - 3.1.2.5. Toplumsal Mutabakat Bağlamında Medine Sözleşmesi 68
 - 3.1.2.5.1. Sosyal Çevre Şartları 69
 - 3.1.2.5.2. Sözleşmeden Önce Yapılan Faaliyetler 70
 - 3.1.2.5.3. Vesikanın Tarafları 70
 - 3.1.2.5.4. Vesikanın Özellikleri..... 71
 - 3.1.2.6. Bireysel Problemler ve Sulh İlkesi 72
- 3.1.3. Adalet İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler 73
- 3.1.4. İstişare İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler 78
- 3.1.5. Yapıcı Olma İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler 81
- 3.1.6. İnsan Kazanma İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler 86
- 3.1.7. Kolaylık İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler 90

3.1.8. Meşru Şiddet İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler.....	93
3.1.8.1. Müseylimetül Kezzab.....	93
3.1.8.2. Esved el-Ansî.....	95
3.1.8.3. Tuleyha b. Huveylid	96
3.1.8.4. Beni Kureyza Yahudileri.....	96
3.1.9. Duygu Yönetimi ve Hislerin Eğitilmesi İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler	100
3.1.9.1. Öfke Kontrolü ve Öfkenin Yerinde Kullanılması	100
3.1.9.2. Allah Resûlü'nde Öfke Duygusu ve Yansımaları	102
3.1.10. İkna Yöntemi ve Çözülen Problemler.....	106
3.1.11. Empati Duygusunun Harekete Geçirilmesi ve Çözülen Problemler.....	108
3.1.12. Sebeplere Başvurma ve Tevekkül İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler	112
3.1.12.1 Hicret Problemi	112
3.1.12.2. Kardeşlik Antlaşması.....	120
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	125

KISALTMALAR

:	: Cilt
A.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn (oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint (kızı)
bs.	: Baskı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
ed.	: Editör
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
m.	: Mîlâdî
no	: Numara
ö.	: Ölümü
ra.	: Radıyallâhu anhu, anhâ, anhümâ, anhüm
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
Trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayıncı Bilinmiyor
yay.	: Yayınlar

GİRİŞ

a. Araştırmanın Önemi

İslami geleneğin ve İslami ilimlerin, özellikle de hadis ve siyerin, dünyanın bireysel ve toplumsal sorunlarına karşı çözüm üretme potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilebildiği söylenemez. Şüphesiz ki bu potansiyelin doğru ve uygun metotlarla değerlendirilebilmesi için daha yapılacak pek çok çalışma ve kat edilmesi gereken uzun bir yol vardır. Ancak yapılacak bütün çalışmaların merkezinde Kur'an ve onun yaşam pratiği olan sünnetin yer alması kaçınılmazdır. Çünkü İslam, Kur'an ve sünnetten ibarettir. Bu iki kaynağın dışındaki bütün beşerî çabalar dini açıdan ancak bu iki kaynağa uygunluğu ölçüsünde bir kıymet kazanabilecektir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) neş'et ettiği toplum her türlü soruna açıktı. Üstelik bu toplum, sorunlarını genelde akılcı ve barışçıl yöntemlerle değil, çatışarak çözmeye alıştı. Peygamberlerin gönderildiği topluluklara doğru yolu gösteren önderler olmaları¹² hasebiyle Allah Resûlü (s.a.v.)'e kendi liderliğinde yeni bir toplum inşa etme görevi de verilmiş oluyordu. Bu inşanın en önemli aşamalarından birini de her biri farklı mahiyetteki bireysel ve toplumsal sorunları mümkün olduğunca akılcı ve barışçıl, insan doğasına uygun, kalıcı ve uygulanabilir yöntemlerle çözmek oluşturuyordu. Şüphesiz Allah Resûlü (s.a.v.) de vahyin aydınlığında ortaya koyduğu insan doğasıyla uyumlu, uygulanabilir ve dayandığı ilkeler itibariyle zaman-mekân ötesi uygulamalarıyla bu problemlerin üstesinden kolayca gelebilmişti. Onun tebliğ ve tebyîn buyurduğu prensiplerin evrenselliği ihtiyaçların evrenselliği noktasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla onun sünnetinin taşıdığı potansiyelin, insanlığın geleneksel veya modern bütün sorunlarının üstesinden gelmeye yeteceğine inancımız tamdır.

Ancak bu noktada hadis rivayetinden ibaret naklî anlatımların ya da sünnet-i seniyye ismiyle maruf o yaşam tarzının tarihsel bir şekilde hikâye edilip geçilmesinin bu iş için yeterli olmayacağı da açıktır. Sünnetin, modern hayatın sorunlarına çözüm üretme potansiyeli, modern disiplinlerin bu konudaki bilimsel tecrübeleriyle birlikte ele alınmalı, çift yönlü okumalar ve uygulamalarla hayata geçirilmelidir. Bundaki amacımız kesinlikle mevcut sosyal bilimlerin genel geçer kabul ettiği sonuçların veya ilkelerle uygulamaların aslında Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından icat edildiğini

¹² Enbiyâ 21/73.

ispat etmeye çalışmak gibi apolojist (savunmacı tavır) tutumlara yol açabilecek bir zihinsel tatmin ihtiyacı değildir. Hele Allah Resûlü'nün (s.a.v.) sorunları çözmede uyguladığı metot ve pratikleri, mevcut sosyal bilimlere onaylatmak gibi akıl dışı bir arayış içinde de değiliz. İslami ilimlerin Batı bilimleri karşısında böyle mahcup bir edaya ihtiyacı yoktur. Modern sosyal bilimlerin yine modern hayattaki bireysel ve toplumsal sorunlara karşı getirdiği çözüm önerilerine karşı salt dini bir alternatif arayışında olmaya da gerek görmüyoruz. Ancak biz bu çalışmamızda modern dünyanın bunalımlarına karşı en azından daha tatmin edici çözümler üretme potansiyelinin bir adresi olarak Hz. Peygamber'in hayatını ve sünnetini işaret etmeye çalışacağız. Çünkü nazarımızda Hz. Peygamber (s.a.v.), misyonu bitmiş ancak hikâyesi kalmış tarihsel bir şahsiyet değildir. O, bizzat tebliğ ettiği ve sünneti ile tebyîn buyurduğu vahyin günlük hayata nasıl aksettirileceğinin biricik referansı ve modelidir. Bu referans ve model bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da Müslümanların Kur'an'dan sonraki en önemli başvuru kaynağı olmaya devam edecektir. Diğer taraftan onun sünneti, sadece Müslümanlar için değil, Müslüman olmayanlar için de son derece önemlidir. Çünkü onun sünnetinin bir parçası olan bireysel ve toplumsal sorunlara karşı yaklaşım tarzı ve sorunları çözme uygulamaları sadece Müslümanları değil, Müslüman olmayan ve kendine özgü ya da evrensel metotlarla modern hayattaki sorunlara çözümler üretmeye çalışan insanları da ilgilendirmektedir. Sünnetin en azından bu kısmının modern paradigmaya tanıtılabilmesi için bu yöntemi faydalı görüyoruz.

b. Problem Durumu ve Araştırmanın Amacı

Bizi bu çalışmaya sevk eden faktörlerden birisi akademik platformda meselenin bahsedilen boyutuyla ele alınmasındaki eksikliklerdir. Şüphesiz ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayat-ı seniyyeleri ve sünneti ile bunların toplumsal kurumlar bağlamında değerlendirilmesine ilişkin çok değerli çalışmalar mevcuttur. Mesela Mustafa Öztoprak'ın "*Bireysel Ve Toplumsal Meselelerde Hz. Peygamber'in Problem Çözme Yöntemleri*" adlı makalesi, Recep Aslan'ın "*Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İstişâreleri*" isimli yüksek lisans tezi, Selçuk Coşkun'un, "*Hz. Peygamber'in İnsan Anlayışı*" kitabı, Bünyamin Erul'un "*Sahabenin Sünnet Anlayışı*" eseri, Cemal Ağırman'ın "*Hz. Peygamber'den Davranış Modelleri*" isimli makalesi bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmalar özünde birer siyer veya sünnet odaklı çalışmalar olmakla birlikte modern hayatın bireysel ve toplumsal sorunlarına yer yer ışık tutacak özelliğe

de sahiptirler. Ancak o dönemde karşılaşılan bireysel ve toplumsal sorunlara Hz. Peygamber'in (s.a.v.) getirdiği çözümler ve bu çözümlerin dayandığı ilkelerin modern disiplinlere ilham oluşturabilecek yönleri hakkında müstakil akademik bir çalışma elde edemedik. Bu konulara bizden önceki araştırmacılar yüzeysel olarak değinmiş iseler de problem durumlarının alt yapısı modern disiplinlerle birlikte ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmamızda Hz. Peygamber'in çözüm önerilerini tespit etmeye çalışacağız.

c. Araştırmanın Çerçevesi ve Yöntemi

Çalışmamızın temel örneklem evreni Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ashabının bireysel ve toplumsal ilişkileridir. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) bireysel ve toplumsal ilişkiler bağlamında beyan buyurduğu hadis-i şerifler için Kütüb-i Sitte esas alındı. Zikredilen hadislerin tahriç ve tahlilleriyle ilgili değerlendirmelere de dipnotlarda yer verildi. Allah Resûlü'nün hayat-ı seniyyelerinin anlatıldığı İbn Hişam'ın Sîre'si, İbn Kesîr'in el-Bidaye ve'n-Nihâye'si, İbnü'l Esîr'in el-Kâmil Fi't-Târih'i gibi klasik eserlerin yanında onun hayatına bugünden bakmanın getirdiği farklı bakış açılarından faydalanmak adına Muhammed Hamidullah'ın İslam Peygamberi, Mevlana Şibli Numani'nin Siretü'n-Nebî'si, Ali en-Nedvî'nin Siretü'n-Nebeviyye'si gibi son dönem siyer çalışmaları da temel başvuru kaynaklarımız arasında yer aldı.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ve sünneti doğrudan doğruya vahiy yörüngeli olduğu için, onun, sorunların çözümünde dayandığı ilkelerin Kur'an'daki kaynağı açısından ilgili ayetlerin tefsirinde Fahreddin Razi, İbn Kesir, Taberî gibi alanın otoriter isimlerinin eserlerinden faydalandık. Yine ilgili ayetlerin günümüz bakış açısıyla yorumlarından faydalanmak adına da Mevdudi'nin Tefhim'i ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili gibi son dönem tefsir çalışmalarına da yer yer atıflarda bulunduk.

Ayrıca çalışma içeriğinde tanımlanan sorunların sosyal bilimlerdeki karşılıkları için sosyoloji ve psikoloji sözlükleri ile alanın temel kaynakları sayılan eserler esas alındı. İlgili disiplinlerin kendi alanlarındaki uygulamalar açısından da farklı tarihlerde gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar, sempozyum bildirileri, bilimsel makaleler ve çeşitli kurum ve kuruluşların raporlarına atıflar yapıldı.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde toplumsal değişme, bireysel ve toplumsal sorunların tanımı ile bu sorunların Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki karşılıkları ele alınmış, Hz. Peygamber'in sünnetinin kendi

zamanındaki toplumsal değişimdeki etkisi değerlendirilmiştir. Birinci bölümde Hz. Peygamber'in sünnetinin Kur'an ile bütünlüğü, evrenselliği, sünnetin evrenselliği, delil olma değeri, bağlayıcılığı ve otoritesi gibi konular tartişmaların ayrıntılarına girilmeden ilgili ayetler perspektifinden değerlendirilmiştir. Ayrıca adı geçen tartişma konuları bağlamında Hz. Peygamber'in Kur'an'daki konumunu tespit ve tayin eden bazı ayetler ele alınmıştır. Bu ayetler Allah Resûlü'nün güzel örnek olarak tavsif edilmesi, Kur'an tarafından hakem olarak tayin edilip verdiği hükümlerin kabulünün istenmesi, O'na sevgi ve saygı duyulmasının emredilmesi ile isyan etmenin yasaklanması hususlarıyla ilgilidir.

İkinci bölümde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bireysel ve toplumsal sorunların çözümünde referans aldığını öne sürdüğümüz genel ilkelerin vahiy boyutu tespit edilmiştir. Bunun için bu ilkelerin Kur'an ayetlerindeki karşılıkları meal olarak verilmiş ve ayetlerin tefsirlerine müracaat edilmiştir.

Son bölüm olan üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'in bireysel ve toplumsal sorunlara karşı getirdiği çözümler, ikinci bölümdeki ilkelerin ışığında ve o ilkelerin pratik yansımaları olarak somut uygulamalarıyla anlatılmıştır. Bu uygulamalar, tarihi olayların aynen değil benzer niteliklerle tekerrür ettiği, dolayısıyla o dönemde yaşanan sorunlarla bugün yaşanan problemler arasında mahiyet itibariyle bir fark olmadığı kabulü ile günümüzdeki sorunlarla kıyaslanmış, ilgili sosyal bilimlerin bulguları ve genel geçer kabul edilen teorileri de bu çerçevede değerlendirilmiştir.

d. Temel Kavramlar

d.a. Toplumsal Düzen

Toplumunu oluşturan bireylerin ahenkli bir bütün oluşturduğu hal, toplumsal kurumların uyum içinde bir arada bulunma durumu olarak tanımlanabilir. Bu konuda temelde iki tip açıklama mevcuttur. Bunlardan birisi toplumsal bütünlüğün sağlanması toplumu oluşturan birey ve grupların ortaklaşa paylaştığı norm ve değerlere odaklanır. Yani toplumsal düzen durumunda toplumu oluşturan birey ve gruplar belirli normları ve değerleri içselleştirmiş, toplumsal kurumları o norm ve değerler ekseninde oluşturmuştur. Toplumsal ilişkiler de bu norm ve değerlere göre işlemektedir. Bahsedilen ortak paylaşım bir kolektif bilinç oluşturur. Durkheim'a göre sanayi öncesi toplumların mekanik dayanışması, kolektif biline yerleşik olan ortak inanç ve değerler temelinde yükseliyordu. Ancak sanayi toplumuyla birlikte

karşılıklı bağımlılığa dayanan yeni bir organik dayanışma biçimi ortaya çıkmıştır. Toplumsal bütünlüğün (dolayısıyla toplumsal düzenin) kaynağını da bu organik dayanışma biçimiyle ortaya çıkan birlik duygusu oluşturur.¹³

Toplumsal düzen hakkındaki diğer açıklama ise materyalist anlayışın bir ürünüdür. Buna göre toplumsal düzen, birbirleriyle çatışan toplumsal gruplar arasındaki güç-iktidar dengesinin bir ürünüdür. Bu durumda güçlü olan kesimler zayıf gruplara siyasal ve hukuki baskı uygulayarak onları kısıtlarlar. Böylece toplumsal düzen, ekonomik, siyasal, hukuki baskılar ve bunlara dayalı bürokratik işlemlerle sağlanmış olur.¹⁴

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) içinden çıktığı toplumun da kendine has bir düzeni olacağı açıktır. Bu toplumsal düzen İslami literatürde “cahiliye” kavramıyla açıklanan bir takım norm ve değerler bütünü temelinde oluşmuştur.

d.b. Toplumsal Değişim

Sosyolojinin temel sorunlarından birisi olarak en kapsamlı haliyle; toplumsal yapıyı oluşturan bireyler ve gruplar arasındaki sistematik ilişkiler bütününde yaşanan dönüşüm¹⁵ şeklinde tanımlanabilir.

Toplumsal değişim, tüm insan topluluklarının temel karakteristiğidir ve her toplumda potansiyel varlığını her zaman sürdürür. Bütün toplumlar hareketlidir ve her toplum az ya da çok, şiddetli ya da sakin, devrimsel ya da tedrici değişimlere maruzdur. Her toplum değişime uğrar. Her toplumsal değişim de pek çok sorunu beraberinde getirir. Hatta denilebilir ki; toplumlar varlıklarını değişimle sürdürür ve toplumsal sorunların önemli bir kısmı bu değişimden kaynaklanır. Çünkü toplumsal değişim, toplumu oluşturan unsurlar arasındaki ilişkileri belirler, toplumsal dokuyu derinlemesine etkiler. Bu da çeşitli bireysel ve toplumsal sorunlara yol açar. Bu nedenle değişimlerin yaşandığı dönemlerde her toplumda türlü sorunların yaşanması kaçınılmazdır. Dolayısıyla yeryüzünde, tarihin hiçbir döneminde sorunsuz bir topluma rastlamak mümkün olmamıştır ve olmayacaktır. Esas mesele sorunsuz bir

¹³ Mahmut Kaya, “Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2, (Temmuz 2012): 113, 111-130; Cevat Özyurt, “Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/13, (Haziran 2007): 102, 95-121.

¹⁴ Gordon Marshall, “Toplumsal Düzen”, *Sosyoloji Sözlüğü*, trc. Osman Akınbay, Derya Kömürcü, (Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları, 2013), 742, 743.

¹⁵ Faruk Alpkaya - Bülent Duru, *1920'den Günümüze Türkiye' de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017), 7.

toplum oluşturmak değil, sorunlarını akılcı ve barışçıl yöntemlerle çözme yeteneğine sahip bir toplumsal ve kültürel yapıya sahip olabilmektir.¹⁶

d.c. Problem Çözme

Psikolojik ve bilişsel boyutları da içine alarak belirli bir hedefe ulaşma sürecinde engellenmelere karşı güçlükleri ortadan kaldırma süreci olarak tanımlanmaktadır.¹⁷

d.d. Sosyal Problem Çözme

Kişinin günlük hayatta karşılaştığı her türlü durumla etkili bir biçimde başa çıkabilmek için ürettiği süreçlerin tamamıdır.¹⁸ Bir kişinin stresli ve problemlili durumlara karşı etkili üstesinden gelme yeteneği olan, amaçlı, bilinçli, akılcı, çaba sarf etme temelli bir başa çıkma sürecini ifade etmektedir.¹⁹ Sosyal problem çözme kişinin olağanüstü durumlarla ya da kendisine rahatsızlık veren hallerde sorunların üstesinden gelebilmeyi ifade etmektedir.

Yukarıdaki kavramlar ekseninde, çalışmamızın temel göstergelerinden birisi de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an mesajını tebliğ ve tebyin etme görevini ifa ettiği süre boyunca cahiliye düzenindeki değişim ve ortaya çıkan sorunlara karşı getirdiği akılcı, barışçıl ve kalıcı çözümler olacaktır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin, yaşadığı dönemdeki toplumsal değişim sürecindeki etkisine geçmeden önce, sünnet kavramının teorik çerçevesine, Hz. Peygamber'in otoritesi ile sünnetin evrenselliğine ve Allah Resûlü'ne Kur'an tarafından biçilen role değineceğiz.

¹⁶ Vedat Bilgin, "Türkiye'nin Toplumsal Yapısında Değişme Eğilimleri", *21. Yüzyılda Türkiye'de Sosyal Bilimler ve Toplum Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Levent Özmen – M. Akif Özer, (Ankara: Akademisyenler Birliği, 2005), 2-22.

¹⁷ A. Ferhan Oğuzkan, *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, (Ankara: Emel Yayınları, 1989). 40.

¹⁸ Nilay Eren, *Yetişkinlerin Bağlanma Stillerine Göre Bireylerin Öfkeyi İfade Etme Tarzları, Kendilik Algısı Ve Sosyal Problem Çözme Becerisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisan Tezi/Beykent Üniversitesi, 2016), 6.

¹⁹ Coşkun Arslan, "Öfke ve Öfkeyi İfade Etme Biçimlerinin, Stresle Başa Çıkma ve Kişiler Arası Problem Çözme Açısından İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 10/1, (Kasım 2010): 11, 7-23.

1. BÖLÜM

1.1. KUR'AN-I KERİM PERSPEKTİFİNDEN HZ. PEYGAMBER

1.1.1. Kur'an ve Sünnet Bütünlüğü

Sünnet kavramı muhaddisler, fakihler ve usulcüler tarafından farklı yönleri ele alınarak değişik şekillerde tarif edilmiştir. Usulcülere göre sünnet; Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen söz, fiil ve takrirlerdir. Hadisçiler sünneti daha kapsamlı ele almışlar ve Hz. Peygamber'in -nübüvvetinden öncesini de içine alacak şekilde ve dine dair olsun veya olmasın- söz, fiil ve takrirlerinin hepsini bu kavram içinde değerlendirmişlerdir.²⁰ Fıkıh uleması ise sünnet kavramını hadis terimi ile eşanlamlı kullanmış, Allah Resûlü'nün akvâl ve ahvâline odaklanmışlardır.²¹ Bu farklı tanımlar, sünnetin, Allah Resûlü'nün Kur'an dışındaki söz, fiil ve takrirleri olması noktasında birleşmektedir.²² Bu ortak tanımda sünnetin "*Kur'an'ın dışında*" bir varlık alanı olma hususiyeti konumuz açısından önem kazanmaktadır. Zira sünnetin düşünce dünyamızdan ve pratik hayattan dışlanma gayretleri bu ayırım ekseninde oluşan yanlış anlamalardan kaynaklanmaktadır.

Şüphesiz ki Kur'an ve sünnet ontolojik olarak birbirinden ayrı alanlardır. Bu değerlendirmedeki temel amaç İslam'ın tevhid ilkesinde gizlidir. Tevhid ilkesi Allah Teâlâ'nın Ulûhiyet ve Rubûbiyetinde, ayrıca isim ve sıfatlarının kendi Zatına bakan yönleri itibariyle hiçbir şerik kabul etmemesini ifade eder.²³ Dolayısıyla Kur'an vahyinin, doğrudan doğruya Allah'ın kelamı veya onun Kelam sıfatının tecellisi olması hasebiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kelamından ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan sünnetin veya hadisin "*Kur'ân dışında*" bir varlık alanına sahip olması şüphesiz ki Kur'an'dan bağımsız veya Kur'an'a alternatif olmasını ifade etmez. Sünnetin Kur'an dışında bir varlık alanına sahip olması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de Kur'an'a muhatap bir kul olarak sözleri, fiilleri ve takrirleri ile Kur'an'ın sözlü ve fiili tefsiri olması anlamına gelir. Şu kadar var ki; onun sözlü ve fiili tefsirini diğer anlama çabaları ve fiili yorumlardan farklı ve üstün kılan ise;

²⁰ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 15.

²¹ Ahmet Naim, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 4. bs., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976, 1: 6.

²² Sünnet kavramının farklı İslami ilimlerdeki farklı tanımlarının ayrıntılı incelemesi için bkz.: Mustafa Genç, *Sünnet ve Vahiy İlişkisi*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005), 19- 20.

²³ İmam-ı Azam Ebû Hanife, *Fıkıh-ı Ekber; Aliyyü'l Kâri Şerhi*, trc. Yunus Vehbi Yavuz, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016), 34, 35.

Kur'an vahyine bizzat muhatap olması, ayrıca o vahiy tarafından kendisine itaat edilmesinin insanlara ve Müslümanlara emredilmesidir.

Kur'an, Allah Teâlâ'nın Kelâm sıfatının en yüce tecellisidir. Lafız ve mana olarak doğrudan doğruya Allah'a aittir. Biz insanlar açısından da, orijinal lafızıyla iki kapak arasında yazılı olarak korunmuştur. Bu özelliğiyle o, yazılı (veya hem sözlü hem yazılı) bir metindir. Böylece bir metni doğru anlamının ilk şartı olan metnin orijinalliği aslına uygun olarak zapt edilmiştir. Her metin anlaşılacak içindir ve her anlama faaliyeti, kendince bir yorumdur. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim de anlaşılması için kendisine muhatap olan zihinler tarafından yoruma tâbi tutulacaktır. Bu, insan zihninin ve dilin en doğal faaliyetidir. Bu yorum faaliyeti İslami ilimler literatüründe tevil ve tefsir kelimeleriyle karşılaşılır. Tarih boyunca Kur'an'ın anlaşılması için farklı tevil ve tefsir metotları geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Herhangi bir yorum yöntemi sünnet dikkate alınmadan yapıldığı takdirde, doğru anlama garantisi vermeyecek bir yorum tarzıdır. Dolayısıyla Kur'an'ın doğru anlaşılması adına başvurulabilecek en güvenilir temel kaynak Hz. Peygamber'in sünnetidir. Çünkü Kur'an, insanlara, kendi türlerinden seçilen bir peygamber aracılığıyla indirilmiştir. O insanın da tek vazifesinin Kur'an'ı sıradan bir postacı gibi insanların önüne bırakıp gitmek olmadığı aklen ve mantiken açıktır. O halde Kur'an'ın insanlara indirilmesine aracı kılınan o zât, aynı zamanda Kur'an'ın nasıl anlaşılacağını ve nasıl yorumlanması gerektiğini, hayata nasıl geçirileceğini de hem bizzat yaşayarak hem de sözleriyle açıklayacak ve gösterecektir. Dolayısıyla; "O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik."²⁴ ayetinin de işaret buyurduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine vahyedilen Kur'an-ı Kerim'i insanlara sadece dilsel bir anlatımla aktarmakla kalmamış, aynı zamanda Kur'an'ı insanlara mücmel ayetleri açıklama, müşkil ayetleri de beyan etmek suretiyle²⁵ açıklamış ve "İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."²⁶ ayetinin de açıkça ifade ettiği üzere yaşayışıyla da bu konuda en güzel örneği teşkil etmiştir.

²⁴ Nahl, 16/44.

²⁵ Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018), 9: 4502.

²⁶ Ahzâb, 33/2.

Dolayısıyla, Kur'an ayetleri ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri ve yaşayışı arasında biri diğerini açıklayan ve tamamlayan, biri olmadan diğerinin yanlış anlaşılması ve uygulanması kaçınılmaz olan bir bütünlük ilişkisi vardır. Bu bütünlük, çok defa yanlış anlaşıldığı üzere ikisi arasındaki hiyerarşik bir ilişki değildir. Ya da mesela, bu "tamamlama" ifadesi, Kur'an'ın -haşa- eksikliğini ifade etmez. Bilakis farklı seviyelerde ve değişik yöntemlerle çalışan ancak her zaman acz ve eksiklik ile malûl insan zihninin Kur'an'a muhatap olduğu zaman kendi türünden bir rol model aracılığıyla o muhatap olma keyfiyetinin hakkını vererek muhtemel inhiraflardan korunması içindir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in mübarek sözleri ve davranışları olan sünnet, Kur'an'ın yanlış anlaşılmasına, yanlış yorumlanmasına ve böylece ortaya çıkması kaçınılmaz inhirafı karşı en birinci koruyucu zırh durumundadır. Bu nedenlerle, Kur'an'ı bir vadide, sünneti ayrı bir vadide düşünmek bugüne kadar İslam âlimlerinin kabul ettiği bir anlayış olmamıştır. Bilakis Kur'an'ın sünnet ile tefsiri bütün İslam âlimleri ve müfessirlerce kabul edilmiş, sünnet, "rivayet tefsiri" adındaki ekolün, Kur'an'dan sonraki ikinci temel kaynağı olarak kendisine başvurulmuş bir kaynak olmuştur.

Diğer taraftan Kur'an ve sünnet bütünlüğü en açık şekilde Hz. Peygamber'in tebliğ ve tebyîn görevini yerine getirmesinde ortaya çıkar.

Tebliğ kelimesi sözlükte "ulaşmasını sağlamak, götürmek, iletmek, bilgilendirmek, tebliğ etmek, rapor vermek, bilgi vermek" anlamına gelmektedir.²⁷ Tebliğ, duyuru, bildiri ilan gibi anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de peygamberler zikredilirken, onların en önemli görevlerinin tebliğ olduğu vurgulanmıştır.²⁸ Tebliğ kelimesi istilahta peygamberlerin vahyen aldıkları mesajları insanlara ulaştırması, ilemesi, duyurması demektir.²⁹ Allah Teâlâ bütün peygamberlere yüklediği tebliğ vazifesine dair şöyle buyurmaktadır; "Daha önce gelip geçen o peygamberler, Allah'ın vahiylerini tebliğ eden, Allah'tan korkan, başka hiç kimseden korkmayan kimselerdir. Allah, hesap görücü olarak yeter."³⁰

²⁷ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, "Beleğ", *Lisanü'lArab*, 3. bs., (Beyrut: Daru's- Sadır, 1414/1994), 8: 419-421.

²⁸ Furat Akdemir, "Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet Ait Kavramlar", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Kasım 2017): 3, 18-44.

²⁹ Hüseyin b. Muhammed (Râgıb) el-İsfahânî, "B-l-ğ", *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 167; Serdar Mutçalı, "blğ", *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 69; Mehmet Boynukalm, "Tebliğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 218, 219.

³⁰ Ahzâb 33/39.

Bu konuda özel olarak Peygamber Efendimize de (s.a.v.) şöyle seslenilir; “Ey Resûl! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.”³¹

Kısacası, her peygamberin en mühim vazifesi olan tebliğ, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile devam etmiş ve onunla son bulmuştur. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tebliğ ile yükümlü olduğuna dair Kur’an-ı Kerimde birçok ayet bu duruma işaret etmektedir.³² Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de bu vazifesini, bütün mesaisini bu göreve teksif ederek hakkıyla yerine getirdiğine onun siyeri şahittir.

Tebyîn ise tebliğin açıklanmasıdır. Tebyîn kelimesinin kökü olan beyan kelimesine İbn Manzur beş temel anlam vermiştir; *birleştirme, ayırma, açıklık ve netlik, tebliğ ve ikna gücü, insanı diğer varlıklardan ayıran anlama yetisi ve özelliği...* Bu bilgiler ışığında tebyîn kelimesini “*açıklamak, açığa kavuşturmak, anlaşılır kılmak, duyu ve zihin yolu ile idrak edilip kalben benimsenecek bir hale vardırma*” şeklinde tarif edebiliriz.³³ Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.) için tebyîn görevi; “Allah’tan aldığı mesajları insanlara iletirken muhataplarının daha iyi anlayabilmesi için her türlü açıklamayı yaparak sadece sözlü olarak değil, pratik olarak da göstererek onların bu mesajları doğru bir şekilde anlayıp kavramalarını sağlaması anlamındadır.”³⁴

Hz. Peygamber’in tebliğin yanında ve tebliğe bağlı olarak tebyîn görevi de bulunduğu “O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamaları için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.”³⁵ ayetiyle açıkça dile getirilmiştir. Bu ayette Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e vahyinin insanlara iletilmesi işleminde tebliğ kavramı değil tebyîn kavramı kullanılmıştır. Tebyîn kelimesinin peygamberlere nispet edildiği ayetler birlikte okunduğunda Hz. Peygamber’in tebyîn görevinin, tebliğ görevinden başka ve ondan farklı bir içeriği olduğu, tebyînin sadece iletmek ve

³¹ Mâide 5/67.

³² Bkz., Sa’d 38/65; Mâide 5/99; Ahzâb 33/99; Nahl 16/82; Sebe 34/28; Ahzâb 33/45, 46.

³³ İbn Manzûr, “ba-ne (be-ye-ne)” *Lisanü’l- Arab*, 13: 61-71; Furat Akdemir, “Kur’an-ı Kerim’de Nübüvvete Ait Kavramlar”, 9; Bkz., Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013), 106; İbrahim Kâfi Dönmez, “Beyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1992), 6: 23.

³⁴ Muhammed Emin Yıldırım, *Görev ve Yetkileri Açısından Hz. Peygamber*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 20; Ali Toksarı, “Teşriî Değer Açısından Sünnetin Konumu”, *Bilimname Dergisi* 27/2 (Şubat 2014): 13.

³⁵ Nahl, 16/44.

duyurmakla sınırlı olmadığı, tebyînin, tebliğ edilen hususların tafsil edilmesi ve uygulamayla gösterilmesi manalarını da taşıdığı anlaşılacaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan sünneti ve onun ahlâkının Kur'an ahlakı olduğu bir arada düşünüldüğünde, sünnetin, Kur'an ayetlerinin uygulamalı açıklaması olduğu sonucuna da varılır. Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğ ettiği vahyi, önce kendi yaşantısında, yaşanılabilir olduğunu, kendi şahsında mücessem bir örnek olarak göstermiştir. Dolayısıyla tebliğ ve tebyîn, yani Kur'an ve sünnet, birbirinden ayrılmaz iki farklı görevi ifade etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'an'da mücmel olarak bildirilen bazı hükümleri açıklamıştır. Vakit, rekât ve erkânı belirtilmeksizin farz kılınan namazı³⁶ uygulama ve sözleriyle en ince ayrıntısına varıncaya kadar beyan etmiştir ve "Bakın, beni gördüğünüz gibi siz de namazı kılın"³⁷ buyurmuştur. Ayrıca Kur'an'daki bir hükmü bazen kendi ifade tarzı ile ashabının anlayabileceği şekilde açıklığa kavuşturmuş,³⁸ bazen itikat, ibadet ve amellere dair hükümlerle ilgili özet halinde bulunan âyetleri, teferruatlı bir şekilde açıklamış, bunlardaki ilâhî murâdı, sözleriyle ve fiilleriyle beyan buyurmuştur.³⁹

Ayrıca Allah Resûlü (s.a.v.) Kur'an'daki bazı kelimelerin sözlük anlamlarını açıklamış, bazı ayetlerdeki umumi ifadeleri tahsis etmiş, mutlak olanları sınırlandırmış, mücmeli açıklamış, müphemî beyan etmiş, ayetlerle de istidlal etmiştir.⁴⁰

Son olarak sünnetin bizlere, Kur'an metnini doğru anlamının nesnel koşullarını verdiğini belirtmek gerekir. Bir metni anlamının nesnel koşulları yoksa anlamın kendisi de yoktur. Dolayısıyla o metnin varlığı bir anlam taşımaz. Öznel yorumlar ise kendi başlarına açık ve net ilkeler yerine fantezilere sahip olduğundan bilgi ve anlam bakımından herhangi bir kıymete sahip değildir.⁴¹

³⁶ Hac 22/78; Ankebut 29/45; Müzzemmil 73/20.

³⁷ Buhâri "Ezan" 18.

³⁸ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 101.

³⁹ Bünyamin Erul, *Sünnetin Kur'an Dışında Hükümler Getirmesi Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989), 8-17.

⁴⁰ İlgili örnekler için bkz.; Hüseyin Çelik, "Hz. Peygamber'in Kur'an'ı Tefsir Etme Şekilleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/3 (2016): 123, 119-137.

⁴¹ Düccane Cündioğlu, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an- Hermeneutik Bir Deneyim II*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 8.

1.1.2. Sünnetin Otoritesi ve Bağlayıcılığı

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayeti Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dindeki konumunu açık şekilde bir yasa koyucu olarak belirtmektedir. “Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber’e uyanlar (var ya), işte o eygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber’e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr’a (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.”⁴² ayeti Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin fonksiyonlarından birinin de temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılmak olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu misyon, Hz. Peygamber'in iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma misyonundan ayrı ele alınarak belirtilmiştir. İyiliği emir ve kötülükten sakındırma iyi olanların tebliği kötü olanlara karşı da uyarıda bulunmayla ilgilidir. Temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılmak ise eşyanın mübah veya haramlığı mevzusunda ortaya yeni hükümler koymak anlamına gelir ki bu yeni hükümler de bazı şeyleri meşru veya gayr-i meşru kılmayı ifade eder.

Ayrıca ayette geçen “temiz şeyleri helal kılmak” ibaresi bazı yorumcuların ifade ettiği gibi Allah Teâlâ'nın zaten helal olduğuna hükmettiği şeyler olması uzak ihtimaldir. Öyle olsaydı “O, onlara helalleri helal kılıyor” gibi bir anlam çıkardı ki gereksiz bir tekrar olurdu. Diğer taraftan öyle olması durumunda ayet anlamsız olurdu. Zira biz Allah Teâlâ'nın helal kıldığı şeylerin neler olduğunu ve bunların sayılarını bilemiyoruz.⁴³ Dolayısıyla ayet-i kerimede geçen Peygambere “inanma” ve “uyuma” ibareleri, onun ayette geçen bazı şeyleri helal bazı şeyleri haram kılma fonksiyonuna inanma ve uymayı da içermektedir.

“Kendilerine Kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü’nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”⁴⁴ ayeti de bir şeyi haram kılma yetkisinin Hz. Peygamber’e de verildiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Allah Resûlü (s.a.v.) Allah’ın izni ile kendisine bahşedilen bu otoriteyi, yani bir şeyi haram kılma yetkisini kullanabilir ve kullanmıştır. Burada Allah’ın

⁴² Âraf 7/157.

⁴³ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l- Gayb*, trc. Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, C. Sadık Doğru, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 11: 100.

⁴⁴ Tevbe 9/29.

otoritesi ile Peygamberin otoritesi arasındaki farkın mahiyetinin ne olduğu, ikincisinin birincisine tabi bulunduğu tartışma konusu yapılamayacak kadar açıktır.

Diğer taraftan inananların Allah ve Resûlü'nün bir şeye karar verdiklerinde o konuda tercihte bulunma hakkına sahip olmadıkları,⁴⁵ ihtilaf edilen hususlarda Allah Resûlü'nü hakem kabul edip verdiği hükme teslim olmadıkça iman edilmiş sayılmayacağı,⁴⁶ gibi ayetlerle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaati emreden diğer ayetler bir arada değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin İslam hukukunun ikinci kaynağı olduğu, onun peygamber sıfatıyla söyledikleri ve yaptıklarının ümmeti için kesinlikle bağlayıcı olacağı, sünnetin bu otorite ve yetkisinin Allah'ın izni ve vahyinden ayrı düşünülmemeyeceği, dolayısıyla Peygamber'e itaatin doğrudan doğruya Allah'a itaat, O'na isyanın da yine doğrudan Allah'a isyan sayılacağı, bu otoritenin yine bizzat Allah Teâlâ tarafından vahyedilen Kur'an ayetleriyle tesis edildiği anlaşılacaktır.⁴⁷

Bu konuda son olarak şu hususun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir: Hz. Peygamber'in bahsedilen otoritesi nazarî ve ibadetle ilgili konulara hasredilemez. Dünya işlerinin nebevi otorite tarafından düzenlenemeyeceği ya da bu işlerin tamamıyla tarihsel ve sosyo-ekonomik ya da politik koşullarla ilgili olduğu düşüncesi kanaatimizce bazı eksiklikler taşımaktadır. Bir defa Allah ve Resûlü'ne iman bir Müslüman için hayatın sınırlı bir alanını işgal eden basit bir inanç ve teori alanı değildir. İman, bir mü'minin kendine, topluma ve dünyaya bakışını derinden etkileyen bir tesire sahiptir. Dolayısıyla "dünyevi işlerin yürütülmesinde ya da sosyal kurumların işletilmesinde Allah ve Resûlü'ne imanın hiçbir etkisi yoktur" denilemez. Allah'a ve Resûlü'ne imanın getireceği adalet, merhamet, doğruluk, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma gibi genel prensiplerin toplumsal kurumların işletilmesinde ne kadar etkili olduğu tartışmasız kabul edilecektir. Yani sünnetin, toplumsal kurumlara normatif veya biçimsel anlamda dini bir müdahalesi olmasa dahi genel prensipler, ahlaki boyut gibi açılardan tesiri muhakkak olacaktır. Dolayısıyla bir Müslüman, aile hayatını yaşarken sünneti dışlayamayacağı gibi işyerinde çalışırken, eğitim alırken, bir kurumu yönetirken de sünneti dışarıda tutamaz.

⁴⁵ Ahzâb 33/36.

⁴⁶ Nisa 4/65.

⁴⁷ M. Takî Osmânî, *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, trc. Mehmet Özşenel, (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2007), 51-72.

Sünnetin dindeki otoritesine ve bağlayıcı olduğuna dair en temel delillerin en önemlileri ise Hz. Peygamber'e itaati emreden ayetlerdir. Bu noktada itaat kavramının kısa bir tahlili gerekmektedir.

Arapça itaat kelimesinin kökü olan Tav' kelimesi sözlükte inkıyad, boyun eğme anlamına gelir ve zorlamanın zıddıdır. Örfte ise farz olmayan, gönüllü olarak yapılan ibadettir. "Tâat" kelimesi de itaat ile eş anlamlı olup emredilene yerine getirmektir.⁴⁸ İtaatin terim anlamı ise "emredilene yapmak, nehyedilenden kaçmak" olarak tarif edilmiştir.

İtaat kavramı Kur'an'da; gönüllü bir şekilde uymak, kabul etmek, sözünü tutmak ve dinlemek, isteyerek yerine getirmek, boyun eğmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamların içeriğindeki "gönüllülük" vurgusu önemlidir. Kavramın Türkçe'deki kullanımında ise bu anlamlardan gönüllü bir şekilde uymak ve kabul etmek, içinden gelerek yapmak ve görüşüne katılmak gibi anlamlar mevcut değildir. Türkçede kavramın gönüllülük manası arka plana atılmış, yalnızca boyun eğmek ve emredilene uymak anlamları öne çıkarılmıştır. Bu da kavramın Türkçede anlam daralması yaşadığını gösterir. Bu anlam daralması da maalesef itaat kavramının, özellikle de Allah ve Resûlüne itaat etmenin aslında ne demek olduğunun, doğru ve tutarlı anlaşılmasının önünde bir engel oluşturmaktadır.⁴⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlara vahyi tebliğ ve tebyîn ederken onlara bir zorlamada bulunmamıştır. İnananlar, kendi iradeleri ve istekleriyle inanmışlar ve bu şekilde gönüllü olarak itaat etmişlerdir. Dolayısıyla Allah'a ve Resûlüne, Allah'ın ve Resulünün istediği tarzda itaat etmenin gönüllü bir boyun eğme olduğu, bu itaatin insanın özgür iradesini ve aklını kullanmasını dışlamadığı açıktır. Diğer taraftan, toplumsal olarak bir arada yaşama zorunluluğunun getirdiği sosyallik durumunda gönülsüz itaatin de bir yere kadar zorunlu olduğu ortadadır. Toplumsal hayatın düzen ve huzuru kanunlara uymakla sağlanabileceğine göre kanunlara uymak anlamındaki itaat bu anlamda bir zorunluluktur.

Şimdi bu iki denge noktası arasında Kur'an'da peygambere itaatle ilgili ayetlere kısaca bir göz atalım:

Allah'ı sevmek, kuru bir iddiadan ve duygusal bir aşktan ibaret değildir. Ayetten açıkça anlaşıldığı üzere bu sevgi Kur'an'da Peygambere bağlılık ve itaat ile

⁴⁸ İsfahâni, "T-v-a", *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, 647.

⁴⁹ Furat Akdemir, "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Kasım 2013): 429.

ortaya konulabilecek bir olgudur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşam tarzı olan sünnete tâbi olmak, Allah'ın hoşnutluğunun da en önemli şartı ve vesilesidir: "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. De ki: Allah'a ve Resûl'e itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez."⁵⁰ ayetleriyle de Cenab-ı Hakk'ın bir insanı sevmesinin alametinin o insanın Resûlullah'ın sünnetine uyması olduğu söylenebilir.⁵¹

Hz. Peygamber'den ve onun sünnetinden yüz çevirmek, o sünneti hafife almak veya önemsememek bizzat Allah'ın yasakladığı bir husustur: "Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlüne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin."⁵²

Allah'a ve Resûlüne itaat etmeyenlerin iyilik adına yapıp ettikleri bir yere kadar sırf iyilik oldukları için kıymetli olsa da esas itibariyle ahiret hayatı noktasından boşa çıkmış olacaktır, bu iyilikler veya çabalar ahiret hayatı adına onlara bir fayda sağlamayacaktır: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, resûle itaat edin ve yaptıklarınızı boşa çıkarmayın."⁵³

Hz. Peygamber'e itaat aslında Allah'a itaatin en kolay ve en önemli vesilesidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat Allah tarafından görevlendirilmiş ve insanların Allah'a ulaşmalarında takip etmeleri gereken yolu göstermiştir: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik."⁵⁴

Bu ayet-i kerimelerde Allah'a itaat ile peygambere itaat birbirinden ayrı hususlar olarak dile getirilmiştir. Demek ki bu ikisi aynı şeyler olarak değerlendirilmemelidir. Zira Allah'a itaat noktasında Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu emir ve yasaklar olduğu gibi, bunların dışında Hz. Peygamber de (s.a.v.) birtakım emir ve yasaklar koymuş, teşvik ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Son olarak Hz. Ebû Hureyre'nin (ra.) rivayet ettiği bir hadiste Allah Resûlü'nün (s.a.v.) "Kim bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir. Kim bana isyan ederse, Allah'a isyan etmiştir. Kim benim emîrime itaat ederse, bana itaat etmiştir.

⁵⁰ Âl-i İmran 3/31, 32.

⁵¹ Celâleddin es-Süyûti, ed-Dürü'l-Mensur fit-Tefsîr bil-Me'sûr, trc. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 3: 446.

⁵² Enfal 8/20.

⁵³ Muhammed 47/3.

⁵⁴ Nisâ 4/80.

Her kim de benim emîrime isyan ederse, bana isyan etmiştir”⁵⁵ buyurması dikkate alındığında sünnetin asli otorite kaynağının doğrudan doğruya Allah Teâlâ olduğu, bu otoritenin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) Cenab-ı Hak tarafından bahşedildiği açıkça anlaşılmaktadır.

1.1.3. Sünnetin Evrenselliği

Evrensellik, tüm insanlığı ilgilendiren bir kavram olması hasebiyle, ilgi alanı bütün insanlık olan dinlerin ve düşünce sistemlerinin genel iddiası olmuştur. Evrensellik iddiasına sahip her din ve düşünce sistemi, özellikle ahlak ve hukuk alanlarındaki mesaj ve öğretilerinin tüm insanlara uygulanabilirliğini iddia etmiştir. O halde *bir dinin evrenselliğinden kasıt, o dinin ahlâkî ve hukukî ilkelerinin, bütün insanların bedensel ve ruhsal yapısıyla uyum göstermesidir* denilebilir. Bu da söz konusu dinin genel ve özel hükümlerinin, insanların ihtiyaç ve sorunlarına çözüm üretebilme kapasitesiyle ölçülecektir.⁵⁶

Konumuzla ilgili problem Hz. Peygamber’in (s.a.v.) otoritesinin kendi zamanına hasredilmiş bir otorite mi yoksa gelecek zamanlar için de uygun olan evrensel bir otorite mi olduğu sorunudur.

Öncelikle, Kur’an’ın emri olarak Hz. Peygamber’e itaat onun peygamber vasfı çerçevesinde emredilmiştir. Hz. Peygamber’in kullandığı otorite sadece bir yönetici otoritesi olsaydı bundan şu sonuç çıkardı: Bu otorite onun yönetimiyle sınırlıdır ve onun idari hâkimiyeti biter bitmez otoritesi de o anda geçerliliğini kaybeder. Fakat bu otorite eğer sadece bir idari otorite değil, bir nebevi otorite ise o zaman peygamberliğin devamı ile birlikte devam edeceği ve Hz. Peygamber (s.a.v.) bir peygamber olarak kalmaya devam ettiği müddetçe ortadan kalkmayacağı açıktır. Bu durumda tek problem Hz. Peygamber’in belli bir milletin veya belli bir zamanın peygamberi olup olmadığı ya da onun peygamberliğinin bütün zamanlarda tüm insanlığa şamil olup olmadığıdır. Hiç kimse Hz. Peygamber’e inanmanın onun kendi zamanına münhasır olduğunu söyleyemez. Hangi çağda olursa olsun insanların üzerine düşen onun peygamberliğine inanmaktır. Onun peygamberlik sahası gelecek nesillere kadar uzatılmış olmasaydı, bu nesillerin insanları nebevi rehberlikten mahrum bırakılmış olacaktı. Oysaki Allah, hiçbir topluluğu nebevi rehberlikten

⁵⁵ Buhâri, “Ahkâm”, 1; Müslim, “İmâra”, 32.

⁵⁶ Fethi Ahmet Polat, “Peygamberliğin Tarihsel Bir Karakteri Olarak Elçinin Seçimi, Hz. Muhammed Örneği”, *Nebevi Mesajın Evrenselliği Sîret Sempozyumu Bildirileri*, (Konya, 09-10 Mayıs 2008), (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008), 5: 48.

mahrum bırakmaz. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in hükümlerinin zaman sınırı yoksa Kur'an metni gelecek bütün zamanlar için ve bütün nesiller üzerinde bağlayıcı ise, o zaman, bizzat Kur'an'da herhangi bir zamanla sınırlı bir bağlayıcılık olmaksızın yer alan peygamber otoritesi de Kur'an'ın kendisi gibi geçerli kalmaya devam edecektir.⁵⁷

Temelini Kur'an ve sünnetin oluşturduğu İslam, esasları itibariyle evrensel niteliklere sahip son dindir ve muhatabı bütün insanlardır. Dolayısıyla İslam'ın mesajı bütün insanları ilgilendirmektedir. Bu noktada İslam'ın evrenselliğinden kastımızı biraz daha açmakta fayda görüyoruz.

İslam'ın evrenselliğinin üç farklı yönü vardır:⁵⁸ Bunlardan birincisi *tarih ötesi* olmasıdır. Yani İslam'ın ana omurgasını oluşturan Kur'an ve Sünnet'in mesajları belli bir tarihsel dönemi değil, kıyamete kadar bütün zamanları içine alır ve kuşatır. Şüphesiz bu mesajlar tarihin belli bir döneminde ortaya çıkmıştır ancak üzerinden zaman geçmesiyle eskimiş veya hükümsüz kalmış, uygulanabilirliğini yitirmiş değildir. Hala tazedir ve uygulanabilir özelliktedir.

İkincisi *mekân ötesi* olmasıdır. Yani Kur'an ve Sünnet'in mesajları, belli bir coğrafyanın şartları içinde ortaya çıkmış olsa da arkalarındaki küllî ilkeler bütün coğrafyaları ve bölgeleri ilgilendirmektedir. Dolayısıyla her coğrafyanın bu ilkelerden faydalanması mümkündür.

Üçüncüsü *uygulanabilir* olmasıdır. Yani Kur'an ve Sünnet salt teoriler manzumesi değildir. İslam, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kırk yaşından vefatına kadar yirmi üç senelik zaman diliminde ve pratik hayatın tam içinde şekillenmiş ve son halini almış bir dindir. Kur'an, bir seferde nazil olmuş bir kitap değildir. Hayatın içindeki pratik tecrübeler, insanlar arası ilişkilere ve toplumsal şekillenme aşamalarının her birine ayrı ayrı temas etmiş ve onları yönlendirmiştir. Sünnet'in özelliği de bundan farklı değildir. "Yaşayan Kur'ân" olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat hayatın içinde bulunmuş, farklı seviyelerden ve kültürlerden insanlarla muhatap olmuş, onların sorunlarına çözümler üretmiş ve Kur'an ahlakını pratik hayatın her ünitesine nakşetmiştir.

⁵⁷ Osmânî, *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*, 65-69; Durmuş Ali Karamanlı, *Tarihsellik Ve Evrensellik Bağlamında Kur'ân Hitâbının Tabiatı*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 156, 157, 162.

⁵⁸ Şaban Ali Düzgün, "Evrensellik Düşüncesi ve İslam Dünyasındaki Yansımaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/0 (1996): 529, 521-533.

Dolayısıyla İslam'ın yani Kur'an ve sünnetin *tarih ötesi, mekân ötesi* ve *uygulanabilir* olma özellikleri, onların evrenselliğini ve tarih boyunca karşılaşılan bireysel ve toplumsal problemleri çözüme potansiyeline sahip olduklarını gösterir. Burada önemli olan bu potansiyelin hayata geçirilmesinde Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti aracılığıyla anlamak, sünneti, Kur'an'ı anlamının anahtarı sayarak bu anlayış sonucu oluşacak potansiyel enerjiyi, hayatın içinde yaşayarak kinetik enerjiye dönüştürebilmektir.

Nitekim Allah Resûlü (s.a.v.), Ebû Hureyre'den (ra.) rivayet edilen bir hadiste "Altı konuda diğer peygamberlerden üstün ve değerli kıldım: "1. Bana cevâmiu'l-kelîm kabiliyeti verildi. 2. Düşmanların kalplerine Allah tarafından korku salınması ile yardım olundum. 3. Ganimet malları (ümme'tler içerisinde) sadece bana helal kılındı. 4. Yeryüzünün tamamı benim için mescid ve tertemiz kılındı. 5. Tek bir topluma değil tüm insanlığa gönderildim. 6. Peygamberlik benimle son buldu"⁵⁹ buyurmak suretiyle tek bir topluma değil bütün insanlığa gönderildiğini açıkça belirtmiştir. Böylece Kur'an'ın mesajının olduğu gibi onun sünnetinin hedef kitlesinin de bütün insanlık olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu bölümde son olarak Kur'an'da Hz. Peygamber'in konumunu bazı yönlerden tespit ve tayin eden birtakım ayetler ele alınacaktır. Bu ayet-i kerimeler, yukarıda tartışma konusu edilen meselelere Kur'an tarafından verilen cevaplar mahiyetinde olduğu için önemlidir.

1.1.4. Hz. Peygamber'in En Güzel Örnek (Üsve-i Hasene) Oluşunun Keyfiyeti

Peygamberlerin gönderiliş amacı, gönderildikleri toplumların ıslahı yani o toplumdaki yerleşik değerlerin Allah'ın muradı doğrultusunda değiştirilmesi ve böylece toplumun zihinsel ve davranışsal boyutlarıyla dönüştürülmesidir. Toplumlara ve kitlelere salt teorik eğitimle değiştirmek mümkün değildir. Yeni inanç ve düşüncelerin öğretilmesi ve yeni değerlerin davranış haline getirilmesinde somut örnekleme yolu daha etkilidir. Hatta sosyal öğrenme kuramına göre sosyal davranışlar doğuştan getirilmez fakat uygun modellerden öğrenilir.⁶⁰ Kuramın temsilcisi Bandura'ya göre insanların sergilediği davranışların birçoğu, diğer insanların davranışlarını gözleme ve modelleme yoluyla elde edilir. Ahlaki

⁵⁹ Buhârî, "Cihâd", 122, "Ta'bir", 22, "İ'tişâm", 1; Müslim, "Mesâcid", 5, 7-8, "Eşribe", 71; Tirmizî, "es-Sîre", 5.

⁶⁰ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, trc. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez. (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007), 270.

düşünce ve davranışlar da bu modellemeden etkilenmektedir. Bir kişinin ahlaki değerleri modelleme yoluyla gelişme gösterir.

İşte, kutsal kitaplardaki emir ve yasakların, teşvik ve tavsiyelerin, çeşitli nasihat ve örneklerin pratik hayata geçirilmesinde örnek bir uygulayıcıya ihtiyaç vardır ve bu uygulayıcı da peygamberdir. Her peygamber bir sonraki için örnek olduğu gibi, son peygamber olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) de kendisinden sonra gelecek bütün insanlar için son örnektir. Allah Teâlâ, peygamberi Hz. Muhammed'i (s.a.v.) her yönüyle insanlığa örnek bir şahsiyet olarak sunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle biz insanlara en güzel örnek olarak gösterilmiştir. Bu konudaki ayet şöyledir. "İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır."⁶¹

Ayet-i kerimede Resûlullah'ın (s.a.v.) güzel bir örneklik olması keyfiyetinin, Allah'ın lütfuna ve ahirete umut bağlayanlar, Allah'ı çokça zikredenler için geçerli olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu örneklik her ne kadar müslümanlar için geçerlidir denilmişse de⁶² bu, Allah Resûlü'nün tavır ve davranışlarının, özellikle de problemlere çözüm getirme anlayış ve uygulamalarının, gayr-i müslimler için hiçbir anlam taşımadığı manasına gelmemektedir. Çünkü ayetin sebab-i nüzul açısından bağlamı Uhud savaşı ve o savaşın öncesi ve sonrasında mü'minlerle münafıkların durumu ile ilgilidir.⁶³

Ayetin umumi manası dikkate alınınca da; Kur'an-ı kerim onun insan ama çok farklı bir insan olduğunu ifade buyurmaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ Müslümanların önüne canlı bir örnek koyup "işte, benzeyebildiğin kadar buna benze." demek istemektedir.⁶⁴

⁶¹ Ahzâb 33/21.

⁶² Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdillâh İbnu'l-Cevzi, *Za'dü'l Mesir fi İlmit't Tefsir*, trc. Abdulvahhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 5: 74.

⁶³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l Beyan fi tefsiri'l Kur'an*, trc. Kerim AYTEKİN, Hasan Karakaya, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 6: 485.

⁶⁴ Lütfullah, Cebeci, "Hz. Peygamber'in Örnek Ahlakı Çerçevesinde İslam ve Müslüman İmajı", *Müslüman İmajı (Kutlu Doğum Haftası: 1995)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 241.

1.1.5. Hz. Peygamber'in Hakem Olarak Tayini ve Verdiği Hükümlerin Kabulünün İstenmesi

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) diğer bir özelliği de hâkimlik vasfıdır. Kur'an-ı Kerim'i en iyi anlayan ve onu en iyi tefsir eden olması münasebetiyle gerekli gördüğü durumlarda açıklamalar yapmış ve hükümler vermiştir. İşte bundan dolayıdır ki, Yüce Allah, ilahi mesajında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat etmenin ve verdiği hükümlere uymanın herkes için gerekli olduğunu ifade buyurmuştur. Bu konuda birçok ayet vardır. Örnek olarak Yüce Allah'ın şu ayetlerini telaffuz edebiliriz: "Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."⁶⁵

Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hüküm verdiği zaman bunu benimsemek, onuna adaletine güvenmek, itiraza kalkışmamak gerekmektedir. Gerçek iman sahiplerinin cân-ı gönülden Allah ve Resûlü'nün vermiş olduğu hükümlere boyun eğmesi gerektiği belirtilmektedir.⁶⁶

İnsanların aralarındaki ihtilafli meseleleri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) götürmelerini ve onun vermiş olduğu hükme karşı tam bir teslimiyeti istemekte hatta insanın hüküm karşısında kendi duygularına da hâkim olup, verilen hükmü gönülden kabul etmeyi Yüce Allah istemektedir.⁶⁷

Başka bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: "Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır."⁶⁸

Diğer bir ayette ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hükmü ve hakemliği için Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır. "Aralarında hüküm vermek için Allah'a (Kur'an'a) ve Resûlüne davet edildiklerinde, mü'minlerin söyleyeceği söz ancak, 'işittik ve iman ettik' demeleridir. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."⁶⁹

⁶⁵ Nisa 4/65.

⁶⁶ İbrahim Kafi Dönmez v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı (Kolektif), 2016), 2: 90, 91.

⁶⁷ Mevlüt Güngör, "Kur'an'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Sünnetin Dindeki Yeri*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998): 66, 57-80.

⁶⁸ Ahzâb 33/36.

⁶⁹ Nur 24/51.

Yüce Allah bu ayette “Allah ve Resûlü hüküm verince” ifadesi ile kendisinden sonra hüküm vermeyi Hz. Peygamber’e (s.a.v.) isnad etmiştir.⁷⁰

Başka bir ayette ise Allah Teâlâ, mü’minler arası bir anlaşmazlık olduğunda konu hakkında en doğru ve en güzel hükmün Allah ve Resûlünde olduğunu vurgulamıştır. “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”⁷¹ Nitekim bu ayet-i kerimede Allah’a ve Resûlüne itaatın ayrı ayrı zikredilmesi üzerinde duran müfessirler, Kitab’ın Allah’ın emrine, sünnetin ise Allah Resûlü’nün emrine delalet ettiğini söylemişler, dolayısıyla Kitap ve Sünnete tabi olmanın farz olduğunu belirtmişlerdir.⁷²

Hız. Peygamber (s.a.v.), hem devlet başkanı olması sıfatıyla hem de hâkim sıfatıyla Allah’ın indirdikleriyle ve adalet üzere hüküm vermekle emrolunmuştur.⁷³ Bu konuda Yüce Allah “(Ey Muhammed!) Biz sana Kitabı (Kur’an’ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah’ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma buyrulmaktadır.”⁷⁴

Şüphesiz ki söz konusu ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Müslümanların Hz. Peygamber’e (s.a.v.) itaat etmesi gerektiği, onun karar vermiş olduğu hükümlere karşı aykırı hareket etmenin caiz olmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁵

Hız. Peygamber’in (s.a.v.) hükümlerinin kaynağının Kur’an ya da kendi içtihadı olması, onun kararlarının bütün Müslümanlar için bağlayıcı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.⁷⁶

Hız. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken hakemliğine başvurmak ve itaat etmek onun emirlerine ve şahsına idi. O (s.a.v.) vefat etmeden önce ümmeti için iki kaynak bıraktığını ve bu kaynaklara sınımsız sarıldığımız müddetçe mü’minlerin asla doğru yoldan şaşmayacağını haber vermektedir. Bu duruma delil olarak “size iki şey bıraktım. Onlara sıkıca sarılırsanız asla sapıtmazsınız. Onlar, Allah’ın kitabı ve

⁷⁰ Güngör, “Kur’an’ın Hz. Peygamber’in Sünnetine Verdiği Değer”, 67.

⁷¹ Nisa 4/59.

⁷² Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l- Gayb*, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2014):8, 105.

⁷³ Maide 5/42, 48-49.

⁷⁴ Nisâ 4/105.

⁷⁵ Ali Toksarı, “Teşrii Değer Açısından Sünnetin Konumu”, 15.

⁷⁶ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 108.

Resûlü'nün sünnetidir.⁷⁷ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) “Haberiniz olsun, bana Kitap ve onunla birlikte bir misli verildi.”⁷⁸ diyerek ümmetine açıklama yapması, onun, Kitap ve beyanı veya tatbiki hususunda ehli olduğunu göstermektedir. Hiç şüphesiz ki mü'minlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaati, Kur'an-ı Kerim'in yanında onun sünnetine ittiba etme şeklinde olacaktır.

1.1.6. Hz. Peygambere Sevgi ve Saygı Duymanın Emredilmesi ve Ona İsyân Etmenin Yasaklanması

Peygambere saygı, mü'min olmanın en önemli şartlarından biridir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sıradan bir insan, modası geçmiş bir düşünür, basit bir postacı değildir. O, yerde yaşayıp gökleri ötesi âlemlerle irtibat kurabilen, manevi bir güç ile desteklenen özel bir insandır. Böyle olmasaydı vahye de muhatap olamazdı. Yüce Allah insanlar arasından Hz. Muhammed'i (s.a.v.) seçmiş ve onun vasıtasıyla bizlere hitapta bulunmuştur. Dolayısıyla peygambere duyulan saygı, Allah'ın seçimine duyulan saygı anlamına gelmektedir. Vahyin asıl sahibi ile vahyi getiren insan arasında çok özel bir münasebet vardır. Bu münasebete saygı duymak, doğrudan doğruya Allah'a saygı duymak olacaktır. Vahyden istifade etmek de bu saygı hissine bağlıdır.

Yüce Allah Hucurât suresinde şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir. Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize seslendiğiniz gibi ona seslenmeyin; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider. Allah resulünün yanında seslerini kısıyanlar var ya, işte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır.”⁷⁹

Ayette geçen “Allah ve Resûlü'nün önüne geçme” ibaresine çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Abdullah b. Abbas'a (ra.) göre bu ifadeden maksat, Allah'ın kitabına ve Resûlullah'ın sünnetine muhalif bir şey söylememek, Mücahid'e göre Allah Teâlâ'nın bir meselede Peygamberinin lisanıyla hüküm vermesinden önce fetva

⁷⁷ İmam Mâlik, *Muvatta*, “Kader”, 2.

⁷⁸ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 6. (Hadisin senedi problemlilikle birlikte manası sahih olarak değerlendirilmiştir. Hadis hakkındaki ayrıntılı tahliller için bkz.; Şemsettin Kırış, “Eriğe Hadisi'nin Râvîsi Olarak Mikdâm b. Ma'dikerib”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7/2: 995-1019.

⁷⁹ Hucurât 49/1-3.

vermemek, Dahhak'a göre, mü'minlerin her türlü işlerinde Allah ve Resûlü'nün emri olmadan karar vermemeleri anlamındadır.⁸⁰

“Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeyin” emri “Hz. Peygamber (s.a.v.) katında kendi nefislerinize bir öncelik tanımayın” anlamında da anlaşılmış ve onun yanında nefislerinize öncelik, bir görüş belirtme hakkı vermeyin denilmek istendiği söylenmiştir.⁸¹

Bu ayetlerde sesini yükseltmek gibi en küçük bir saygısızlık emaresinin dahi amelleri boşa çıkaracağı zikredilmekte, sesini kısmak gibi basit görülebilecek bir saygı emaresinin de bağışlanma ve ödüle layık olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Diğer taraftan bu saygı sadece güce ve otoriteye olan korku dolu kuru bir saygı değil, aynı zamanda sevgi hisleriyle de beslenen bir saygı olmalıdır. Yüce Allah değişik ayetlerde Peygamberin mü'minler nezdindeki kıymetini ve mü'minlerin ona olan sevgi hislerini şu ayetlerle ifade etmektedir:

“Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri de onların analarıdır.”⁸²

“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”⁸³

Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaati emrettiği gibi ona isyan etmeyi de kesin bir dille yasaklamıştır: “Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve onun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.”⁸⁴

Başka bir ayette ise şöyle buyurmaktadır: “Kim kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.”⁸⁵

Diğer bir ayette de şöyle buyurmaktadır: “Bu, onların Allah'a ve Resûlüne karşı gelmelerindedir. Her kim de Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse bilsin ki

⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l Beyan fî tefsiri'l Kur'an*, 7: 498.

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20: 192, 193.

⁸² Ahzâb 33/6.

⁸³ Tevbe, 9/24.

⁸⁴ Nisâ 4/14.

⁸⁵ Nisâ 4/115.

Allah'ın cezası şiddetlidir.”⁸⁶ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaati emreden ve ona isyan etmeyi yasaklayan bu ayetler, ona itaati tercihe bağlı değil bizâtihi zorunlu olarak, emredip ona isyanı yasaklamaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ, mü'minleri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı gelmekten sakındırmakta ve ona her halükârda tâbi olmaya çağırmaktadır.⁸⁷

Allah Teâlâ biz insanlara peygamber göndererek iyilik ve lütufta bulunmuştur. Son elçisi Hz. Peygamber (s.a.v.) vâsıtası ile hidayet yoluna davetini gerçekleştirmiştir. Bununla beraber, insanlara en son hidayet rehberi olarak gönderilen Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iman ve itaat etmeyi emrettiği gibi, isyan ve muhalefet etmeyi de yasaklamıştır.⁸⁸ İşte bu yönüyle Allah Teâlâ mü'minlere Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaatsizliği yasaklamış, onu emniyet ve güven altına almıştır.

Bir ayette şöyle buyrulmaktadır. “Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”⁸⁹

Diğer bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “Öyleyse Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirirseniz bilmiş olun ki, elçimize düşen sadece apaçık tebliğdir.”⁹⁰

Başka bir ayette ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isyanın, mü'min'in amelinin heder olmasına sebep olacağı ifade edilmektedir. “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın.”⁹¹ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaatin kişinin kurtuluşuna vesile olacağı, böylelikle kişinin doğru yolda olacağı anlaşılmaktadır.⁹²

Diğer bir ayette ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sıradan bir insan gibi hitap edilmemesi gerektiği belirtilmekte ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emrine muhalefet edenlerin azaba müstahak oldukları net biçimde ifade edilmektedir: “(Ey inananlar!) Peygamberin (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın. İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir. Artık onun

⁸⁶ Enfal 8/13.

⁸⁷ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet: Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 152.

⁸⁸ Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 61.

⁸⁹ Ahzâb 33/36.

⁹⁰ Mâide 5/92.

⁹¹ Muhammed 47/33.

⁹² A'raf 7/158.

emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar.⁹³

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı gelmeyi yasaklayan pek çok ayet bulunmaktadır.⁹⁴ İtaatle ilgili ayetlerde olduğu gibi, isyan ve muhalefetle ilgili bu tür ayetlerde de Allah ve Peygamber art arda zikredilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı isyan ve muhalefet hali bir bakıma Allah'a yapılmış gibi kabul edilmektedir.⁹⁵

Bütün bu ayetler (gerek itaat, gerekse isyan ile ilgili ayetler), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah katında sahip olduğu değerini, konumunu gösterdiği gibi, aynı zamanda onun sünnetinin değerini ve önemini gösterir. Kur'an-ı Kerim'in hükümlerine uyma konusunda gösterilen ihtimamın, Sünnet'e uyma konusunda da gösterilmesi zorunludur. Yüce Allah, Kur'an'a uymayı nasıl farz kılmış ise Peygamberinin sünnetine tâbi olmayı da aynı şekilde farz kılmıştır.⁹⁶

⁹³ Nur 24/63; Mehmet Bağçivan, "Kur'an Sünnet Bütünlüğünün Şer'i Delilleri", *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Temmuz 2015): 136, 131-147.

⁹⁴ Bu konuda ayetler için bkz., Nisâ 4/42, 80, 81; Enfal 8/13, 27; Tevbe 9/63, 120; Nur 24/47-50, 63; Ahzâb 33/36; Muhammed 47/32; Fetih 48/10, 17; Hucurât 49/1-3; Mücâdele 58/9.

⁹⁵ Nisâ 4/80.

⁹⁶ Aynur Uraler, *Sünnet'e Bağlılık*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2000), 59; Bkz., Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998), 89; Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 63.

2. BÖLÜM

2.1. HZ. PEYGAMBER'İN PROBLEM ÇÖZME METOTLARINDA DAYANDIĞI GENEL İLKELER

Her insanın kendine has bir davranış ve tutum tarzı vardır. Bireyler duygu, düşünce ve davranışlarını, tutumlarını, belirli ahlaki ilkelere göre gerçekleştirirler. Psikolojide davranış kavramının “*kişinin özellikle ahlak bakımından gösterdiği davranım*” olarak tanımlanması, tutum ve davranışların altında yatan ahlaki şemalara açık bir gönderme yapar.⁹⁷

Kişilerin kendine özgü davranış kalıplarının altında ahlaki ilkelerin yatması gerçekliği Hz. Peygamber (s.a.v.) için de geçerlidir. Ancak onun özelliği, onun ahlakının dini bir değer ifade etmesidir. Bu da onun davranışlarına temel almada benimsediği ahlaki ilkelerin kaynağı sorununu gündeme getirir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) benimsediği ahlaki ilkelerin kaynağı nedir? Bu kaynak onun tavır ve davranışlarını ne ölçüde etkilemektedir? Onun benimsediği, uyguladığı ve tavsiye ettiği ahlaki ilkeler kendi zihinsel çabalarının ürünü müdür yoksa bu çabaları da yönlendirecek, eğitecek ve içine alacak şekilde İlahi bir mevhibenin eseri midir?

Bu soruların cevabını doğrudan doğruya Kur'an-ı Kerîm vermektedir: “Sen - Rabbinin nimeti sayesinde- mecnun değilsin. Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir mükâfat vardır. Ve sen elbette yüce (üstün) bir ahlâk üzeresin.”⁹⁸ ayetleri sırasıyla okunduğunda üstün ahlaka sahip olma özelliğinin “*Rabbinin nimeti sayesinde*” ifadesine bağlandığı görülecektir.⁹⁹ Dolayısıyla Allah Resûlü'nün hayatının her alanında olduğu gibi, problem çözme uygulamalarında da benimsediği, tatbik ve tavsiye ettiği ahlaki ilkelerin kaynağının doğrudan doğruya vahiy olduğunu, onun ahlaki şemalarının bizzat ve doğrudan doğruya Allah Teâlâ tarafından oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Zaten onun ahlakının Müslümanlar ve tüm insanlık için örnek teşkil etmesinin asıl nedeni de budur.

Sa'd b. Hişam bir defasında Medine'ye geldiğinde Hz. Aişe (ra.) validemize gelerek “Bana Resûlullah'ın huyunu-ahlakını anlat!” der. Hz. Aişe validemiz Sa'd'a “Sen Kur'an okuyorsun değil mi?” diye sorunca Sa'd “Evet” der. Bunun üzerine Hz.

⁹⁷ Rasim Bakırcıoğlu, “Davranış”, *Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Anı Yayınları, 2012), 344.

⁹⁸ Kalem 68/2-4.

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 22: 43.

Aişe validemiz “İşte onun ahlakı Kur’an idi” cevabını verir.¹⁰⁰ Hem Hz. Peygamber’i (s.a.v.) herkesten daha iyi tanıyan hem de Kur’an’a ciddi derecede vakıf hatta naklettiği rivayetlerle pek çok İslami ilmin şekillenmesinde ciddi payı olan Hz. Aişe (ra.) validemizin bu şehadeti, elimizde konuyla ilgili başka hiçbir veri olmasaydı bile Hz. Peygamber’in bir nevî yaşayan Kur’an olduğunu göstermesi bakımından yeterli sayılabilirdi.

Hz. Peygamber’in “Yaşayan Kur’an” olarak tasvir edilmesi onun hayatının her alanının Kur’an ile dopdolu olduğunu gösterir. Dolayısıyla onun hayatının ya da sünnetinin her bir ayrıntısı Kur’an ayetlerinin pratik yansımasıdır. Bu nedenle onun dini açıdan bir değer ifade eden her söz ve fiilinin Kur’an referanslı olduğunu söylemek vazifemizdir.

Ayrıca onun konumunu açıkça ve işaret etmek suretiyle ifade eden yüzlerce ayet göstermek mümkündür. Biz bu bölümde sadece, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bireysel ve toplumsal problemlerin çözümünde temel aldığı genel ilkelerin Kur’ânî temellerini tespit etmek amacıyla ilgili ayetleri ve bu ayetlerle irtibatlandırılacak hadis-i şerifleri ele alacağız.

2.1.1. Kur’an’da Merhamet İlkesi ve Hz. Peygamber

Merhamet kelimesi acımak ve şefkat göstermek anlamındadır. Rahmet kelimesiyle aynı kökten gelir. Rahmet kelimesi birisi incelik ve duyarlılık, diğeri de ihsan olmak üzere iki anlamı içerir. Allah Teâlâ insan doğasına incelik adını verdiğimiz bir özellik yerleştirmiş, ihsanı ise kendi zatına ait kılmıştır. Aynı kökten gelen Rahman kelimesi Allah’tan başkası için kullanılamazken Rahim kelimesinin Allah’tan başkası için de kullanılabilmesi vâkidir. Rahim kelimesi de fazla merhamet sahibi olanlar için kullanılır.¹⁰¹

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bizzat kendisi ve gönderilişi âlemler için bir rahmettir. “Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹⁰²

“Yani; Ey Muhammed! Başka bir sebep için değil, ancak bütün âlemlere ve özellikle akıl sahibi varlıklara olan merhametimizden dolayı veya başka bir durumda değil, ancak âlemlere bir rahmet olarak seni peygamber gönderdik. Senin peygamberliğin bütün varlıklara Allah’ın bir rahmetidir. Veya sen öyle kapsamlı bir

¹⁰⁰ Müslim, “Müsâfirin”, 139.

¹⁰¹ İsfahânî, “R-h-m”, *el-Müfredât fî Garîbi ’l-Kur’an*, 420.

¹⁰² Enbiya 21/107.

rahmetsin ki bütün akıl sahibi varlıklara o iyilik ve kurtuluş yolunu göstereceksin. Her iki dünyada mutluluk getiren dini sen öğreteceksin ve bütün âlem bundan istifade edecektir.”¹⁰³

Burada rahmet oluş keyfiyetinin Allah Teâlâ’ya mı yoksa Hz. Peygamber’e mi ait olduğu hakkındaki ayrımı tartışmayacağız. Zaten gönderilişi rahmet olanın kendisinin de bizzat o rahmete bir vesile olduğu ve kişisel özelliklerinin de o rahmete uygun olacağı açıktır. Dolayısıyla böyle bir ayrım konumuz açısından gereksizdir. Burada üzerinde durulması gereken husus, Hz. Peygamber’in rahmet ve şefkatinin insanlar üzerindeki tesiridir. Bu tesir konusunda Kur’an’da şöyle buyrulur: “Sen onlara sırf Allah’ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”¹⁰⁴

İnsanları etkileme ve kitlelere kendini kabul ettirmede şefkat ve merhamet kadar önemli bir vesile yoktur. Ancak bu şefkat ve merhametin yapmacık olmaması, içten gelmesi, bunun en önemli şartıdır. Hz. Peygamber’in bu konudaki inceliği ve fitriliği, onun, çevresindeki sorunların çözümünde büyük bir manevi otorite olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu nedendir ki toplumların neredeyse hepsinde görülen madde ve mana güçleri yani toplumlarda farklı iktidar alanları olan maddi iktidarlar ile manevi iktidarlar arasındaki çatışma, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde görülmemiştir.¹⁰⁵

Ayrıca Cenab-ı Hak Kur’an-ı Kerim’de “Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü’minlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.”¹⁰⁶ buyurarak kendi isimleri olan Rauf ve Rahim isimlerini Hz. Peygamber’i nitelendirmek için kullanmıştır. Önceki peygamberlerden hiçbiri bu sıfatlardan ikisine birden mazhar olamamıştır.

Beled Suresi de konumuz açısından önemli bir ayrıntıyı içermektedir. Surenin genel semantik yapısına bakıldığında Cenab-ı Hak insan için onu saadete ve şekâvete götürecek iki yol takdir ettiğini, bu yollardan birinin onu helake, diğer yolun ise ebedi saadete götüreceği, bu ikinci yolda bazı zor geçitler bulunduğu ve bu geçitlerin

¹⁰³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Orhan Ofset, Azim Kitap Pazarı Basım Yayın Dağıtım, 2011), 5: 467.

¹⁰⁴ Âl-i İmran 3/159.

¹⁰⁵ Rene Guenon, *Maddi İktidar Manevi Otorite*, trc. Birsal Uzma, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 13.

¹⁰⁶ Tevbe 9/128.

aşılabilmesi için insanın kendi nefsiyle mücadele etmesi gerektiğini belirtir. Daha sonra bu geçitler teker teker açıklanır. Bunlar, köle azat etmek, bir yetimi yahut yoksulu doyurmak, nihayet iman edenlerden, birbirine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerden olmaktır. Dolayısıyla birbirine sabrı ve merhameti telkin etmek, İslam toplumunu oluşturan mü'minlerin temel özelliklerinden sayılmıştır.¹⁰⁷

Diğer taraftan “Mü'minlere karşı tevazu kanadını indir”¹⁰⁸ ve “Sana tabi olan mü'minleri kanatlarının altına al”¹⁰⁹ gibi ayetler de Hz. Peygamber'i (s.a.v.) şefkat ve merhamet ilkesine dayanmaya sevk eden en önemli faktörlerdir.

2.1.2. Kur'an'da Sulh İlkesi ve Hz. Peygamber

Uzlaştırma kelimesi Arapçada sulh terimiyle ifade edilir. Sulh, fesadın zıddıdır. Ayrıca insanlar arasındaki nefreti gidermek manasına da gelir.¹¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de insanlar arasındaki ihtilafların sulh yani uzlaşma ile halledilmesi özellikle tavsiye edilir. “Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır.”¹¹¹

Ayrıca “Eğer mü'minlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”¹¹² ayetinde de açıkça belirtildiği üzere mü'minler arasındaki anlaşmazlıklarda uygulanması gereken ilk prensip onların aralarının düzeltilmesidir. Burada aralarının düzeltilmesi görevi çatışan gruplar dışında olup da onların aralarını düzeltme imkanına sahip olan bütün Müslümanlar olarak anlaşılmıştır.¹¹³ Dolayısıyla birbiriyle çatışan iki mü'min grubun arasını bulmak resmi kurumlara veya özel kişilere hasredilebilecek bir misyon değildir. Bu, bütün Müslümanların üzerine adeta bir farz-ı kifayedir.

¹⁰⁷ Beled 90/1-18.

¹⁰⁸ Hicr 15/88.

¹⁰⁹ Şuara 26/215.

¹¹⁰ İsfahânî, “S-l-h”, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, 597.

¹¹¹ Nisâ 4/128.

¹¹² Hucurât 49/9.

¹¹³ Ebû'l Al'â Mevdûdi, *Tefîmu'l- Kur'an*, trc. Ali Ünal, Hamdi Aktaş, Yusuf Karaca v.dğr. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 5: 441.

Son olarak “Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah’tan korkun ki esirgenesiniz.”¹¹⁴ ayeti bu konudaki en dikkat çekici ayetlerdendir. Zira bu ayetle mü’minler arasındaki sorunların hangi seviyede ve hangi çapta olursa olsun düzeltilmesi, ıslah edilmesi vacip kılınmıştır. Dolayısıyla birbiriyle silahlı çatışmaya giren iki mü’min grup ya da birbiriyle hakaretleşen iki mü’min birey arasında meselenin önemi açısından bir fark yoktur.¹¹⁵

Hz. Peygamber de (s.a.v.) bu Kur’anî ilkeyi sonuna kadar benimsemiş ve problemlerin çözümünde sulh yolunu teşvik etmiştir. Pratik olarak da kendisine intikal eden davalarda sulhun nasıl yapılacağını insanlara göstermiştir. Ebû Hureyre’den (ra.) nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Helâli haram, haramı helâl kılan sulh dışında, Müslümanlar arasında sulh caizdir.”¹¹⁶

Hadiste geçen “Müslümanlar arasında” ibaresi bir sınırlama ifade etmez. İslam âlimleri sulhün Müslümanla Müslüman arasında olabileceği gibi, Müslümanla gayr-i müslim, gayr-i müslimle gayr-i müslim arasında olabileceğini de kabul etmişlerdir.

Bir diğer hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.): “Size oruç, namaz ve sadakanın derecesinden daha üstün olan şeyi haber vermeyeyim mi?” buyurunca sahabiler “Evet (Ey Allah’ın Resûlü, söyleyin!)” dediler. “İnsanların arasını düzeltmektir. Çünkü insanların arasındaki fesat, bozukluk dini kökünden kazır.”¹¹⁷ buyurmak suretiyle insanların arasını düzeltme pratiğini namaz, oruç ve sadaka gibi son derece önemli ibadetlerle karşılaştırmış hatta sulh meselesinin bu ibadetlerden daha üstün olduğunu açıkça ifade etmiştir.

2.1.3. Kur’an’da Adalet İlkesi ve Hz. Peygamber

Adalet kavramı sözlüklerde eşitlik ve bir şeyi yerli yerine koymak, doğru davranmak ve adaletle hükmetmek anlamına gelen bir kelime olup¹¹⁸ Kur’an-ı Kerim’in çeşitli ayetlerinde ve değişik vesilelerle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uygulaması emredilen bir ilke olarak öne çıkmaktadır.

¹¹⁴ Hucurât 49/10.

¹¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l- Gayb*, 20: 221.

¹¹⁶ Tirmizî, “Ahkâm”, 17; Ebû Dâvud, “Akdiye”, 12.

¹¹⁷ Tirmizî, “Kıyamet”, 58; Ebû Dâvud, “Edep”, 50.

¹¹⁸ İsfahânî, “A-d-l”, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’an*, 680; Bekir Topaloğlu, “ADL”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1998), 1: 387; Mustafa Çağrıçı, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1988), 1: 341-343.

Bu ayetlerden “De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin ve dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.”¹¹⁹ ayeti adalet kavramının inanç ve ibadetlerle ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Tefsirlerde bu ayetteki “adaleti emretti” ifadesinde geçen adalet kelimesi tevhid ilkesi ve kelime-i tevhid ile açıklanmış, böylece adalet kavramındaki doğruluk ve hüküm manalarının ontolojik kaynağının Allah Teâlâ olduğuna işaret edilmiştir.¹²⁰

Ayrıca: “İşte onun için sen (tevhide) dâvet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah’ın indirdiği Kitab’a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilecek bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O’nadır.”¹²¹ ayetinde de adaleti gerçekleştirmenin çeşitli boyutlarına temas edilmiştir. Bu boyutlar; gruplaşmadan uzak ve tarafsız olarak doğruyu söylemek, herkese insaf ve adaletle davranmak, hak sahibi ne kadar yabancı, haksız da ne kadar yakın olursa olsun haklının yanında ve haksıza karşı olmak, kimseye ayrıcalık tanımamak, herkesin kendi yaptığı fiilden sorumlu olması olarak sıralanabilir.¹²²

Hz. Peygamber (s.a.v.) de “Adil olanlar kıyamet günü Allah’ın yanında, nurdan minberler üzerinde Rahmanın sağ cihetinde olmak üzere yerlerini alırlar. Onlar hükümlerinde aileleri ile velayeti altında bulunanlar hakkında hep adaleti gözetenlerdir.”¹²³ buyurmak suretiyle adalet ilkesinin aile hayatıyla toplumsal yaşamdaki önemini vurgulamak için adil olanların ahirette karşılaşacakları nimetleri anlatmıştır.

Ayrıca Hz. Aişe (ra.) validemizin rivayet ettiği bir hadiste gece taksiminde adalete riayet etmesi anlatılırken şu duayı yaptığı nakledilir: “Ey Allah’ım! Bu taksim benim iktidarında olanla yaptığım bir taksimdir. Senin muktedir olup benim muktedir olmadığım şeyden dolayı beni kınama!”¹²⁴ Kendisinin muktedir olmadığı şey ile kalbini kastettiğini yine Hz. Aişe validemiz nakletmektedir ki buradan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) adaletli davranmak konusunda iradesinin son sınırına kadar

¹¹⁹ Âraf 7/29.

¹²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 10: 339.

¹²¹ Şûrâ 42/15.

¹²² Mevdûdi, *Tefîmu'l- Kur'an*, 5: 231.

¹²³ Müslim, “İmaret”, 18; Nesâi, “Âdab”, 1.

¹²⁴ Ebû Dâvud, “Nikâh”, 39; Tirmizî, “Nikâh”, 42; Nesâi, “İşretü'n-Nisâ”, 2.

çaba sarf ettiği, iradesinin dâhil olamayacağı hususlar için ise Allah'a sığındığı anlaşılmaktadır.

2.1.4. Kur'an'da İstişare İlkesi ve Hz. Peygamber

İstişare kelimesi meşveret ve şûrâ ile aynı anlamda olup sözlüklerde; mütalaa, müzakere, danışmak, tereddüt edilen bir şey hakkında başkasının reyini almak, bir hususun hayır, menfaat veya zarar cihetini tayin etmek için uygun görülen kimselerle fikir alışverişi yapmak anlamlarına gelir.¹²⁵

İstişare kavramı Kur'an ve sünnetin öngördüğü veya razı olacağı bir siyaset sisteminde oldukça önemli bir mevkide yer alır. Allah Resûlü'nün bizzat kendisi, vahiy ile takviye edildiği ve aslında pek çok meselede istişareye ihtiyaç duymadığı halde yönetimle ilgili konularda ashabıyla oldukça sık bir şekilde istişareler yapmış ve bu uygulamanın önemini çevresine de kabul ettirmişti.¹²⁶

Kur'an'da istişareyle ilgili en önemli ayetlerden biri olarak gösterilebilecek olan "Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar."¹²⁷ ayetinin Mekke devrinde yani Müslümanların henüz bir devlet haline gelmekten çok uzak oldukları bir devirde inmesi, istişarenin sadece siyasi ve idari bir mekanizma değil, bir toplumsal kültür olarak aile içi ilişkilerden bireyler arası ilişkilere kadar gerçekleştirilmesi gereken bir davranış biçimi olması gerektiğini göstermektedir. Nitekim "Eğer ana ve baba birbiriyle görüşerek (istişare ederek) ve karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur."¹²⁸ ayetinde de istişare kavramı aile içi bir meseleyle ilgili olarak kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de istişareye vurgu yapan en belirgin ayetin "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever."¹²⁹ ayeti olduğunu söylemek mümkündür. Bu ayet-i kerimenin tefsirinde müfessirler istişarenin faydalarını

¹²⁵ Ömer Nasûhi Bilmen, "Meşveret", *Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 117.

¹²⁶ Afzalu'r-Rahman, *Sîret Ansiklopedisi/Encyclopaedia Of Seerah*, trc. Kenan Dönmez, Hakan Bayrak, Yusuf Balcı, (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2003), 1: 384.

¹²⁷ Şûrâ 42/38.

¹²⁸ Bakara 2/233.

¹²⁹ Âl-i İmran 3/159.

sıralamışlardır: İstişare edilmesinin istişare edilene değer verildiği anlamına geleceği, istişare etmemenin ise bir nevi küçümseme olduğu, bunun ise kötü ahlak ve kabalık olacağı söylenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) istişareye ihtiyacı olmamasına rağmen O'na ashabıyla istişare etmesinin emredilmesi ashabin istişare edilen işteki en uygun yönü bulmaya gayret etmesine vesile olması, böylece bunun yardımlaşma duygusunu zenginleştireceği ifade edilmiştir.¹³⁰ Böylece istişarenin toplumsal ilişkilerdeki faydası ve sağlıklı bir toplumun oluşması için taşıdığı önem açıkça ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Kızları hakkında kadınlarla istişare edin!"¹³¹ hadisi ve "Dul kadın kendisiyle istişare edilmeden nikahlanamaz, bakire de izni sorulmadan nikahlanamaz"¹³² hadisi ile istişare mekanizmasının aile içinde de işletilmesi konusunda kendi toplumu içinde oldukça ciddi bir uygulama alanı oluşturmuştur. Dönemin sosyal psikolojisine hâkim olan ataerkillik, şiddet ve güç tutkusu göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu ilkelerin hayata geçirilmesini istemesi oldukça gelişmiş bir adım olarak değerlendirilmelidir. Ki bu ve benzeri hususlarda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerçekleştirdiği tavsiye ve uygulamalar cahiliye toplumunun hayır istikametinde dönüşmesini sağlayan en önemli faktördür.

Hadislerde şûrânın "bireysel ve toplumsal düzeyde her iş bakımından doğru karar almanın gerekli bir aracı" olarak tanımlanması¹³³ istişarenin toplumsal işlevini açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an'ın emri ve kendisinin uygulayıp İslam toplumuna mâl ettiği bir ilke olarak istişare, sağlıklı bir toplumun en önemli mekanizmalarından birisi olarak kabul edilmelidir. Hatta ilk İslam toplumu olan ve başlarında Allah Resûlü'nün (s.a.v.) bulunduğu sahabe topluluğunun sosyal çerçevesinin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) topluma yerleştirdiği istişare kültürü ile belirlendiğini söylemek abartı olmayacaktır.

2.1.5. Kur'an'da Yapıcı Olma İlkesi ve Hz. Peygamber

Sosyal ilişkilerde yapıcı olmak, içtimaî hayatın hemen her alanında ve her dönem önemini korumuş bir yaklaşım olarak kabul edilir. Mesela ekonomik alanda

¹³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7: 161, 162.

¹³¹ Ebû Dâvud, "Nikâh", 24.

¹³² Buhârî, "Nikâh", 41, "Hiyel", 3; Müslim, "Nikâh", 64.

¹³³ Talip Türcan, "Şûra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (2010), 39: 230-235.

yapıcı davranışların zıddının çatışmalara yol açacağı kabul edilmekle birlikte¹³⁴ aile terapilerinde de meselenin zorluğu bakımından yapıcı olamayan bireylerden sorunların çözümü için en azından yıkıcı davranışlarını azaltmaları istenir.¹³⁵ Dolayısıyla sosyal yapı ve grupların varlıklarını sağlıklı bir şekilde devam ettirmeleri için grupları oluşturan bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde yapıcı davranmalarının önemi büyüktür.

Özellikle de farklı gruplarla iç içe yaşamak durumunda kalan Müslümanlardan “Ehl-i kitap’la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün”¹³⁶ ayeti ile onlara karşı genel bir tutum olarak yapıcı davranmaları istenmiş, “mücadeleyi en güzel şekilde sürdürmek” ifadesi ile de bu yapıcı davranış kalıplarının en önemlilerinden olan üsluba dikkat edilmesi hususu öne çıkarılmıştır.

Hatta “Allah’tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilgisizce, düşmanca Allah’a söverler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini câzip gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık O ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”¹³⁷ ayeti ile müşriklerle bir arada yaşayan Müslümanlara da müşriklerin taptıklarına kötü söz söylememeleri emredilmiştir. Bu emirden yola çıkılarak hasmın cehalet ve akılsızlıkla davranmasına karşılık aynıyla mukabele etmenin caiz olmadığı hükmü çıkarılmıştır. Diğer taraftan bu ayet müfessirlerce insanları dinden soğutacak şeylerin yapılmasının caiz olmadığına delalet ettiği şeklinde yorumlanmış,¹³⁸ böylece Müslümanlardan dinlerini yaşama ve tebliğ etme adına kendini ifade etme, gerçeği ortaya koyma gibi yapıcı yaklaşımların, karşı tarafı reddetmek ve onlara karşı menfi davranmaktan daha önemli olduğu ortaya konulmuştur.

Diğer taraftan sosyal ilişkilerde kötü olarak nitelendirilebilecek davranışların üstesinden gelmek için misilleme veya aynıyla karşılık verme ilkesi değil, bilakis, kötülüğe karşı iyilikle mücadele etmek tavsiye edilmiş, kötülüğü savmanın en güzel yolu olarak iyilik gösterilmiştir. “Kötülüğü iyiliğin en güzeliyle sav”¹³⁹ ayeti de bu ilkeyi açıkça ortaya koymaktadır.

Hatta bu husus daha da ileri götürülerek hukuki alana da taşınmış, cezalandırmayı gerektirecek davranışların hak sahibi tarafından affının daha hayırlı olacağı “Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama

¹³⁴ Aydın Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2011), 249.

¹³⁵ Kemal Güdek, *Birey ve Aile Sosyal Çalışma*, (Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 2012), 87.

¹³⁶ Ankebut 29/46.

¹³⁷ En’âm 6/108.

¹³⁸ Râzî, *Mefâtihu’l- Gayb*, 10: 107, 108.

¹³⁹ Fussilet 41/34.

sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.”¹⁴⁰ ayetiyle bildirilmiştir. Bu ayette adalet ve insafı gözetmek emredilmiş ve bu husus iki aşamada anlatılmıştır. İlk aşamada bir ceza verilmesi hususunda istekli olunması durumunda suç fiiline denk olan bir cezayla yetinilmesi, aşırı bir cezanın zulüm olacağı bildirilmiştir. Ayetteki “eğer ceza verecekseniz” ibaresi tefsirlerde bir hastaya “eğer illa yiyeceksen ye” denilmesine benzetilmiştir. Bu benzetilen ibarede hasta için daha iyi olanın elmayı yememek olduğu anlaşılır. Ayette de Cenab-ı Hakk’ın rumuz ve işaret yoluyla asıl evla olanın yapılan kötülüğe misliyle mukabelede bulunmamak olduğunu anlattığı ifade edilmiştir. İkinci aşamada rumuz ve işaret yerine daha net ifade kullanılmış, sabretmenin, intikam almamanın daha evla olduğu açıkça belirtilmiştir.¹⁴¹

Yine Kur’an-ı Kerim’de yapıcı davranmayı emreden ayetlerden birisi de “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.”¹⁴² ayet-i kerimesidir. Bu ayette aynı zamanda insan kazanma prensibinin uygulanmasına yönelik bir yöntem öğretilmekle birlikte, yapıcı davranmanın sosyal ilişkiler bakımından faydalı sonuçlarına da vurgu yapılmaktadır. O da yapıcı davranışlar sergileme sonucunda aralarında düşmanlık bulunan kişi ya da grupların bu düşmanlıklarının izalesi ve dostluğa dönüşmesidir.

Nitekim Hz. Peygamber de (s.a.v.) “(Ayette kastedilen en iyi yol) öfke anında sabır, kötülüğe maruz kalındığı andaki aftır. İnsanlar bunları yaptıkları takdirde Allah onları korur, düşmanları da kendilerine eğilir. Sanki samimi dost olur.”¹⁴³ buyurarak ayet-i kerimenin tefsirini bizzat yapmış, meseleyi daha da somutlaştırıp pratiğe dökmenin yollarını göstermiştir.

Ayrıca Allah Resûlü’nün (s.a.v.) “Mü’minler iyi geçimli ve yumuşak huyludurlar. Tıpkı burnuna yular takılmış deve gibi ki; bağlandığında boyun eğer, bir kayanın üzerine çöktürülmek istense çöker.”¹⁴⁴ hadisi de yapıcı ilişkiler kurma anlamındaki iyi geçimliliğin yumuşak huyluluk (hilm) ile irtibatını göstermesi açısından önemlidir.

¹⁴⁰ Nahl, 16/126.

¹⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 14: 381, 382.

¹⁴² Fussilet 41/34.

¹⁴³ Buhârî, “Tefsir”, Ha-mim, es-Secde (Fussilet), 1; İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2014), 3: 16, 777.

¹⁴⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 6. Hadisi İbn Mâce dışında Ahmed b. Hanbel de tahrîc etmiş, İbn Mâce isnadını sahih, Ahmed b. Hanbel ise hasen olarak değerlendirmiştir.

Konumuzla doğrudan ilgisi direkt bulunan bir ifade hakkında ise Hz. Ali (ra.) şöyle anlatıyor: “Resûlullah’ın kılıcının kabzasında şu ibareyi bulduk: “Sana zulmeden affet. Sana küsene git, sana kötülük yapana iyilik yap! Aleyhine de olsa hak söyle.”¹⁴⁵

Bu ibare ister Allah Resûlü’ne (s.a.v.) ait olsun ister o dönemde veya öncesinde başkası tarafından söylenmiş bilgece bir söz olsun, konumuz açısından ehemmiyeti haizdir. Zira Allah Resûlü’nün (s.a.v.) cahiliye döneminin olumlu söz, anlayış ve uygulamalarını benimsediği bilinen bir husustur. Kılıcının kabzasında bulunan bu sözü de lafız ve manasıyla benimsediği apaçık ortadadır. Zaten ilgili sözün yukarıda serdedilen ayetlerin ruhuyla da uyduğu görülmektedir. Böylece zulme karşı affedici olmak, küsene karşı ziyarete gitmek, kötülüğe iyilikle mukabele etmek ve kişinin aleyhine de olsa hak söylemesi gibi toplumsal hayatın sağlığı için oldukça ileri bir ahlaki nitelik ve uygulamayı ifade eden pratikler Allah Resûlü (s.a.v.) tarafından benimsenmiş ve hayata geçirilmiştir.

Bu bölümde bahsedilen ayet ve hadisler, üçüncü bölümde ayrıntısına değineceğimiz sosyal ilişkilerde yapıcı iletişim kavramıyla açıklanan en önemli problem çözme yöntemlerinden birine de işaret etmesi bakımından ayrıca önemlidir.

2.1.6. Kur’an’da İnsan Kazanma İlkesi ve Hz. Peygamber

Allah Resûlü insanların dünya hayatlarından çok ahiretlerini önemsiyordu ki bu bir Peygamber için son derece tabiidir. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların İslam’ı kabul etmeleri için mümkün olan bütün yolları denediği ve her şansı zorladığı gibi, İslam’a yeni girenleri de kaybetmemek için hoşgörü kapılarını ardına kadar açmıştır.

Bu konuda “(Peygamber) âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi. (Resûlüm! onun halini) sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek.”¹⁴⁶ ayetleri muradımızı anlatmak için oldukça önemlidir. Ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak şu hadise nakledilir: Hz. Peygamber (s.a.v.) Rebia’nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Ebû Cehil, Velid b. Muğire ve Ümeyye b. Halef gibi Kureyş’in ileri gelenlerine İslam’ı anlatmaktadır. Bu kişiler kavmin ileri gelenleri oldukları için onların İslam’ı kabul etmeleri kitlelerin İslam’a

¹⁴⁵ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Tergîb ve’t-terhîb*, thk. İbrahim Şemseddin, (Beyrut: Daru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1417), 3: 211; Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, 16: 251, 5839.

¹⁴⁶ Abese 80/1- 4.

daha kolay girmelerini sağlayacaktır. Bu sırada İbn Ümmü Mektum gelerek “Allah’ın sana öğrettiklerini bana da öğret, bana da oku” demiş ve bunu birkaç kez tekrarlamıştır. Hz. Peygamber de (s.a.v.) bu ısrarı hoş karşılamamış ve yüzünü ekşitip ondan yüz çevirmiştir. Bunun üzerine bu ayetler nazil olmuştur. Hz. Peygamber de (s.a.v.) İbn Ümmü Mektum ile karşılaşmalarında “Kendisi yüzünden Rabbimin beni kınadığı zata merhaba!” diyerek her vesilede bu zatı taltif etmiştir.¹⁴⁷

Bu hadisenin gerçekleşmesi esnasında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) insan kazanma adına Kureyş’in ileri gelenlerine tebliğ faaliyetinde bulunduğu açıktır. Bu, oldukça önemlidir hatta İbn Ümmü Mektum’un bireysel olarak ders talep etmesinden zahiren daha önemlidir, çünkü Kureyş’in ileri gelenlerinin iman etmesi Kureyş’in topluca iman etmesi demek olacaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in tebliğ esnasında İbn Ümmü Mektum’un ısrarlarına karşı menfi bir tavır takınması anlaşılabilir. O halde Allah Resûlü (s.a.v.) açık ayetlerle ne için kınanmıştır? Tefsirlerde bunun muhtemel sebepleri üzerinde durulmuş ve şu hususlar öne sürülmüştür:

- Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu davranışı zahiren, zenginlerin fakirlere yeğ tutulduğu zannını uyandırabilir.
- Hz. Peygamber’e (s.a.v.) İslam’ı tebliğ konusunda önemli bir ilke öğretilmiş, bu cümleden olarak İslam’ı tebliğde, kendini ona muhtaç hissedenler ya da bu konuda istekli olanların daha çok önemsenmesi hatırlatılmıştır.¹⁴⁸
- Sebebi her ne olursa olsun, bu ayet-i kerime ile insan kazanmanın önemli vesileleri Müslümanlara öğretilmiş ve bu konuda takip edecekleri yol ile dikkate almaları gereken prensipler gösterilmiştir.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.), bir sonraki bölümde ayrıntısıyla ele alacağımız ilgili uygulamalarında da görüleceği üzere bu prensibe karşılaşılan her durumda titizlikle riayet ettiği sabittir.

2.1.7. Kur’an’da Kolaylık İlkesi ve Hz. Peygamber

Kolaylık ve kolaylaştırma, İslam dininin evrenselliğinin en önemli boyutlarından olan uygulanabilirlik özelliğinin ayrılmaz parçasıdır. Kur’an-ı Kerim’de “Allah sizin için kolaylık diler, güçlük istemez.”¹⁴⁹ ve “Allah kimseye

¹⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu’l- Gayb*, 22: 500.

¹⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu’l- Gayb*, 22: 500; Mevdûdi, *Tefîmu’l- Kur’an*, 7: 39.

¹⁴⁹ Bakara 2/185.

gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez”¹⁵⁰ ayetleri gibi pek çok ayet kolaylık ya da kolaylaştırma prensiplerinin ilâhî bir ilke ve ahlak olduğunu göstermektedir.

Bu ayetlerden özellikle “Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez” ayetinin “İçinizdekini saklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker”¹⁵¹ ayeti nazil olduktan sonra sahabede oluşan korkuyu izale ettiği söylenmiştir.¹⁵²

Diğer taraftan “Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. (Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın.) Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.”¹⁵³ ayeti kolaylık prensibinin ilahi bir düstur olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu ayetin nüzul sebebi olarak tefsirlerde şöyle bir hadise nakledilir: Allah Resûlü hac vazifesinin insanlara farz kılındığını tebliğ ettiği ve onlara “Hac vazifenizi yapın” dediği esnada bir sahabi “Her sene mi ya Resûlallah?” diye sormuş ve sorusunu üç kez tekrarlamıştı. Efendimiz bir müddet sükût etmiş, ardından da “Eğer evet deseydim her sene farz olurdu. Eğer her sene farz olsaydı buna da gücünüz yetmezdi. Sizden öncekiler ancak çok soru sormaları nedeniyle helak oldular. Size bir şeyi emrettiğim zaman gücünüz yettiğinde onu yapınız.” buyurmuştu.¹⁵⁴ Mutlak şârî olan Allah Teâlâ bir şeyi emretmemişse veya onun hakkında açık bir hüküm belirtmemişse bu, onun unutmamasından dolayı değil, affettiği, o konuda kolaylık murad ettiği içindir. Kullarına rahmetinden dolayı bazı şeyleri açıklamamıştır. Bu açıklanmayan şeyleri ısrarlı sorularla açıklamaya çalışmak meseleyi zorlaştırmaktır ve teşrinin hikmetine de aykırıdır. Gerçekten de Allah Resûlü’nün açıklamadığı meselelerin bazılarını ayrıntılarıyla sormak, bazı hoş olmayan hallerin zuhuruna neden olabilir. Buna da çoğu kez zor mükellefiyetler terettüp eder. Dolayısıyla akıllıca davranış, kendisine bir mükellefiyet düşmeyen hususta susmaktır.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Bakara 2/286.

¹⁵¹ Bakara 2/284.

¹⁵² İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*: 3: 1141.

¹⁵³ Mâide 5/101.

¹⁵⁴ Müslim, “Hac”, 412; Tirmizî, “Hac”, 5. Hadisi Müslim ve Tirmizî’nin dışında İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel de tahriç etmiş, Müsned muhakkiki Şuayb, hadisin senedindeki Abdul A’la Amir es-Sağlebi’nin zayıf olduğunu, isnadın da zayıf olduğunu bildirmiştir. Tirmizî ise hadis hakkında hasen garip değerlendirmesinde bulunmuştur.

¹⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu’l- Gayb*, 9: 241; İbrahim Kafi Dönmez v.dğr., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2: 347, 348.

Kolaylığın ilahi bir düstur ve kolaylaştırmanın Allah Teâlâ'ya sevimli gelen bir husus olduğu Hz. Peygamber'in "Allah'a en sevgili olan din müsaadekârlık (müsemaha) ve kolaylık üzerine kurulmuş olan hanîf İslam dinidir."¹⁵⁶ hadisinde de açıkça görülmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de Ebû Musa el Eşari ve Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken onlara "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, sükûnete kavuşturunuz, nefret ettirmeyin, uyuşun, ihtilâf etmeyin"¹⁵⁷ buyurmak suretiyle dinde ve toplumda esas olanın kolaylık olduğu, zorlaştırmanın nefretle karşılaşılacağı insanları uzaklaştıracağı hakikatini dile getirmiştir. Pratik ve somut örneklerini bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere gerek ibadet hayatında gerekse günlük hayatında bu ilke ve ahlaka muvafık yaşamış, ashabını da bu yola teşvik etmiştir. Zaten onun getirdiği prensiplerin uygulanabilir ve kalıcı olmasının en önemli nedenlerinden birisi de budur.

Ayrıca Ukbe b. Âmir'den rivayet olunduğuna göre Allah Resûlü (s.a.v.) "Nikâhların en hayırlısı en kolaydır"¹⁵⁸ buyurmak suretiyle gerek kendi toplumunda gerekse sonraki İslam toplumlarında çokça karşılaşılan bir problem olarak evliliğin, kültürel olarak öne sürülen şartlarla altından kalkılamaz hale getirilmesine karşı son derece önemli bir düsturu hayata geçirmiştir.

2.1.8. Kur'an'da Meşru Şiddet İlkesi ve Hz. Peygamber

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hemen hemen bütün özelliklerine dair Kur'an-ı Kerim'den ipuçları bulmamız mümkündür. Hz. Peygamber'i diğer nebilerin pek çoğundan ayıran özelliklerinden birisi de onun meşru şiddet kullanma ayrıcalığına sahip olduğuna işaret eden komutanlık vasfıdır ve Kur'an'da onun bu özelliğine işaret eden bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur: "Hani sen sabah erkenden savaşmak için mü'minleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir."¹⁵⁹

Her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.v.) bir rahmet peygamberi ve karakterinin esasını şefkat ve merhamet oluşturuyor ise de savaş olgusunun dünyevi bir realite olması ve Allah Resûlü'nün insanlara her konuda olduğu gibi savaş ahlakında da örnek olması gibi nedenlerle onun hayatında savaşlar da var olmuştur. Denilebilir ki

¹⁵⁶ Buhâri, "İman", 29.

¹⁵⁷ Buhâri, "Edeb", 149; Müslim, "Cihad", "Siyer", 3.

¹⁵⁸ Ebû Dâvud, "Nikâh", 30, 31.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân 3/121.

onun katıldığı ve idare ettiği savaşlar, İslam savaş hukukunun oluşmasında temel olduğu gibi, İslam savaş ahlakının şekillenmesinde de belirleyici olmuştur.

Silahlı kuvvetlere başvurmak İslam tarafından kesinlikle kayıtlanmış ve buna yalnızca belirli şartlarda izin verilmiştir:

“Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez. Onları (size karşı savaşanları) yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram’da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar (savaştan) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allah gafûr ve rahîmdir. Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur. Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah’tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir.”¹⁶⁰ Bu ayetlerden hareketle İslam’da bir savaşın meşru olacağı kıstaslar belirlenmiştir. Bu kıstaslar kısaca; sadece Allah’ın rızası için savaşılması, savunma savaşı verilmesi, ortada Müslümanlara yönelik bir saldırının bulunması, Müslümanların savaş esnasındaki çatışmada düşmanı nerede görürlerse öldürme hakkına sahip bulunmaları ancak sivillere zarar verilmemesi, Harem bölgesinde savunma amacı dışında savaş veya çatışmanın olmaması, savaş diplomasisi adına anlaşmalara uyulması ve saygı gösterilmesi, İslam’ın insanlar üzerinde bir egemenlik aracı olarak kullanılmaması yani İslam’ı insanlara zorla kabul ettirmek için savaşılması, nam, şöhret, salt egemenlik alanının genişlemesi için savaşılması olarak sıralanabilir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine dönemindeki savaşları da bu kriterlere uyarak gerçekleşmiştir.

Mesela Hz. Peygamber (s.a.v.) verilen sözlere uyulması hususunda çok titiz davranmıştır. Hatta bu anlaşmalarda muhtemel kayıplar veya geri adım atma olarak değerlendirilebilecek hususların olması bile vaatlerin yerine getirilmesine ve ahitlere uyulmasına bir engel teşkil etmemektedir. Hudeybiye anlaşmasında, Müslümanlara sığınan Ebû Cendel’in anlaşma hükümlerine göre Kureyşlilere iade edilmesi bunun en bariz örneğidir.

¹⁶⁰ Bakara, 2/190-194.

Diğer taraftan; “Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden (anlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.”¹⁶¹ ayeti, savaş dışı kalan tarafların haklarına riayeti emreder. Hz. Peygamber’in savaşlarında sivillerin haklarının ihlal edildiğine dair hiçbir örneğin olmaması bu ilkeye riayet edildiğini göstermektedir. Bilakis Allah Resûlü (s.a.v.) nereye ne zaman bir ordu gönderse, ordusuna, kadınlara, hastalara ve çocuklara dokunmamaları emrini verirdi.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) esirlerin katledilmesini yasaklamış, “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. ‘Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz, biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden (onun azabına uğramaktan) korkarız derler.”¹⁶² ayetinin getirdiği prensipler doğrultusunda ashabına, savaş esirlerine karşı merhametli davranmalarını emretmiştir.

2.1.9. Kur’an’da Duygu Yönetimi, Hislerin Eğitilmesi ve Hz. Peygamber

Kur’an’da duygu yönetimi ve hislerin eğitilmesine işaret eden ayetlere geçmeden önce bu konuda bazı ön bilgilere ihtiyacımız vardır.

Duyguların insan davranışının bir parçası olduğu ve bireylerin iç dünyasını etkilemekle kalmayıp sosyal ilişkilere kadar pek çok alanda belirleyici olduğu artık psikoloji biliminin kabul ettiği bir gerçektir. Özellikle yaygın ve uzun süreli duyguları tanımlamak için kullanılan ruh durumunun, kişinin sadece davranışlarını değil dünyayı algılayış biçimini de önemli ölçüde etkilediği belirtilmektedir.¹⁶³ Dolayısıyla duyguların sosyal ilişkilerdeki rolü düşünülünce olumsuz duyguların bir problem kaynağı olabileceği, böylece bu duyguların yönetilmesi ve eğitilmesinin de gerekliliği anlaşılacaktır.

Duygu yönetiminde davranışa dönüşme potansiyeli olan duygu ve düşüncelerin akılcı zihin yönetiminde ve denetiminde tutulması, duygularla etkili başa çıkmada bilinçli bir çaba gösterilmesi, önceden bastırılan duyguların zararsız hale getirilmesi

¹⁶¹ Tevbe 9/4.

¹⁶² İnsan 76/8-10.

¹⁶³ Bakırcıoğlu, “Ruh Durumu”, *Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü*, 1085.

esas kabul edilmiştir.¹⁶⁴ Bu özelliklerin hepsi kişinin kendini tanıması ve kendisiyle mücadele etmesi temeline dayanmaktadır.

Bu durumda Kur'an ve sünnetin, mesajını ulaştırmak istediği insanların duygu dünyalarını başıboş bırakması düşünülemez. Dolayısıyla Kur'an ve sünnette insanların duygu ve düşüncelerini eğitme amacıyla bazı prensipler va'z edilmiştir.

Bu cümleden olarak Kur'an'da öncelikle insanın bazı olumsuz duygusal özelliklerine yer verilir, sonra bu olumsuzlukların giderilmesi için gerekli yollara işaret edilir. Mesela "Gerçekten insan pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir."¹⁶⁵ ayetinde geçen helû kelimesi müfessirler tarafından hırs, doyumsuzluk ve sabırsızlıkla açıklanmıştır. 20. ayetteki feryat etmek insanın şikayetçi özelliğine, 21. ayetteki pintilik ise nankörlüğüne işaret eder. Ancak bu özellikler insanın bu hal üzere yaratıldığına işaret etmez. Nitekim sonraki ayetlerde yer alan "Namaz kılanlar ve namazlarında devamlı olanlar, mallarında isteyene ve isteyemediğinden mahrum kalana belli bir hak tanıyanlar, hesap gününün doğruluğuna inananlar, Rablerinin azabından korkanlar, ırzlarını koruyanlar, emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler, şahitliklerini dosdoğru yapanlar"¹⁶⁶ olarak özellikleri sıralananlar bu yergiden istisna tutulmuşlardır.

Dolayısıyla 19, 20 ve 21. ayetlerdeki yerilen doyumsuzluk, hırs, sabırsızlık, olumsuzluklardan sürekli şikâyet etme ve varlık anında pintileşme gibi ruh durumları namazda devamlılık, Allah korkusu, hesap gününe inanma ve o günü tefekkür etme, ırzını koruma, emanete riayet etme gibi yöntemlerle izale edilebilir özelliktedir.

Diğer taraftan "O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever."¹⁶⁷ ayetinde öfkesini tutma ve affedici olma özellikleri övülmüş ve güzel davranış olarak vasıflandırılmıştır. Burada açıktır ki öfkesini yutma ve öfkeye neden olanları affetme, duygu yönetimiyle eğitilmiş bir hissin özelliği olabilir.

Diğer taraftan duygu yönetimi bazı alt boyutlara sahip bir alandır. Yani gerçek bir duygu yönetimi süreci, öz bilinç, empati, otokontrol, güvenilirlik ve güven vermek gibi alt boyutlarla bir arada ele alınıp uygulandığında gerçek amacına

¹⁶⁴ Cengiz Akçay, Adil Çoruk, "Çalışma Yaşamında Duygular ve Yönetimi: Kavramsal Bir İnceleme", *Eğitimde Politika Analizi Dergisi* 1/1 (Temmuz 2012): 3-25.

¹⁶⁵ Meâric 70/19-21.

¹⁶⁶ Meâric 70/22-32.

¹⁶⁷ Âl-i İmran 3/134.

ulaşacaktır.¹⁶⁸ Kur'an-ı Kerim'de direkt duygu yönetimi kavramıyla ilgili olmasa da duygu yönetiminin alt dalları olarak kabul edilen empati, otokontrol, güven insanı olma gibi konularda onlarca ayet serdetmek mümkündür. Bunlardan “Kendini kınayan (pişmanlık duyan) nefse yemin ederim diriltip hesaba çekileceksiniz.”¹⁶⁹ ayeti özellikle dikkat çekicidir. Ayet-i kerimede geçen nefis-i levvame tabiri kınayıcı nefis, kendini kınayan nefis anlamına gelmekte olup tasavvuf terminolojisinde bu ismi almasının sebebi bir dönüş haline geçip kendisine yaramayan halleri içinden söküp attığı içindir. Levvame özelliğine sahip yani kendini kınama mertebesinde bir nefis kendisini helak edecek yollara saptığı için kendini kınamaktadır.¹⁷⁰ Ayette ise Cenab-ı Hak, kıyamet ile birlikte kendisini kınayan nefse ya da nefsin kendini kınama özelliğine yemin etmektedir. Böylece bu ikisi tazim edilmekte ve aralarındaki uyum ortaya konulmaktadır. Çünkü kendini kınayan nefis, kıyametin gerçekleşeceğini tasdik eder, onun meydana geleceğini ikrar eder ve sebepleri/oluşumu için hazırlık yapar. Salih bir hâl üzere bulursa bile kusurlarında ve hayır işlemekteki ihmalinde daima ve sadece kendisini kınar. Bu da onun fazlaca hayır işleme ve iyi ameller yapma hirsından kaynaklanır. Çünkü bunların karşılığını alacağına tam manasıyla inanmaktadır. Böyle olunca da hata ve kusur hallerinde, gaflet durumlarında elbette ki kendisini kınayacaktır.¹⁷¹ İşte bu durum otokontrol mekanizmasının gelişmişliğini ve özbilinç olarak isimlendirilen kendini, kendi iç hallerini ve sezgilerini bilmek durumunun en gelişmiş hallerinden biridir.

Duygu yönetiminin alt boyutlarından olan empati kavramıyla ilgisi bakımından Haşr Suresinin 9. ayeti ayrı bir önem arz eder. Cenab-ı Hak bu ayette “Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁷² buyurmak suretiyle nefsin cimrilik duygusundan kurtulmasının sebebinin imanın gönüle yerleşmesine bağlamış, gönüle yerleşen imanın duygu yönetiminde ve hislerin eğitilmesindeki önemine zımnen işaret etmiştir. Böylece eğitilmiş bir nefsin

¹⁶⁸ Murat Polat, Tuba Yavaş, “Yabancılaşma, Kurumsal Değerler Ve Duygu Yönetimi Denklemi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Temmuz 2012): 218-224.

¹⁶⁹ Kıyâme 75/2.

¹⁷⁰ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 744.

¹⁷¹ İsmail Hakkı Bursevi, *Muhtasar Ruhu'l Beyan Tefsiri*, Sad., Muhammed Ali Sabûni, trc. Hasan Hüseyin Tunçbilek, İbrahim Karşlı, v.dğr., (İstanbul: Damala Yayınevi, 2012), 9: 387.

¹⁷² Haşr 59/9.

ihtiyaç halindeki insanlara infakta bulunması onlara bir rahatsızlık vermeyecektir. Hatta daha ileri bir aşama olarak kendileri zaruret içinde buldukları halde başkalarını kendilerine tercih edenler övülmüştür. Böylesine üstün niteliklere sahip insanların oluşturduğu bir toplumda problemlerle baş etmenin ne kadar kolay olacağı da her türlü izahtan varestedir.

Hız. Peygamber de (s.a.v.) “Mü’minlerin birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet etmeye, birbirlerine şefkat ve lütuf eylemek hususlarında meseli, vücut misalidir. O vücuttan bir uzuv hastalanınca vücudun diğer azaları birbirlerini hasta azanın elemine, uykusuzlukla ve hararetle iştirake çağırırlar.”¹⁷³ buyurmak suretiyle ideal İslam toplumunu bir vücuda, o toplumun her bir ferdi de o vücudun azalarına benzetmiştir. Her aza yani kişisel özellikleriyle her bir fert, yekdiğeriyle duygudaşlık ilişkisi içerisinde olacak ve başkasının problemini kendi problemi, başkasının elemine kendi elemini gibi görecektir.

Yine “Hiç biriniz kendisi için arzu ettiğini kardeşi için de arzu etmedikçe (kemaliyle) iman etmiş olmaz”¹⁷⁴ hadis-i şerifi de başkasını kendi yerine koyma pratiğinin kâmil iman ile ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir.

2.1.10. Kur’an’da Sebeplere Başvurma ile Tevekkül İlkesi ve Hız. Peygamber

Sebeplere riayet, çalışmamız açısından belki de en önemli Kur’anî ilkedir ve hatta çalışmamızda ele alınan konular bütünüyle bu ilkeye indirgenebilecek kadar geniş kapsamlıdır.

Temelde tekrarlanan gözlemler ve deneylerin sonuçları ekseninde birikimli olarak ilerleyen pozitif bilimler, evrenin işleminde hüküm süren temel yasaların keşfiyle ortaya çıkmıştır. Bu bilimsel yasaların “Sünnetullah” kavramıyla ilişkilendirilmesi her ne kadar eleştirilse de tabiatı ve evreni yaratanın da Allah Teâlâ olduğu, tabiatın ve evrenin işleminde yine kendi belli kanunlarına göre düzenlediği ve Allah’ın bu yaratmasında herhangi bir değişiklik olmayacağını bizzat kendisinin bildirdiği de bir gerçektir. Bu itibarla diyebiliriz ki: Cenab-ı Hakk, tabiatın, evrenin ve konumuz için önemi bakımından toplumların genel işleyişlerini belli kaidelere tabi tutmuştur. Yani yağmurun yağması belli kaideler temelinde gerçekleştiği gibi güneş sisteminin işleyişinin de kendine özgü kaideleri vardır ve nihayet toplumsal hadiseler de belli kurallar ekseninde cereyan etmektedir.

¹⁷³ Müslim, “Birr”, 66. Bu hadisi Nu’mân b. Beşîr rivayet etmiştir.

¹⁷⁴ Buhârî, “İman”, 6.

Bir çiftçi nasıl ki toprağı sürmeden, tohum ekmeden ve ektiğı tohumu sulamadan ürün bekleyemezse ve bu şekilde işin sebeplerine başvurmadan ürünü sadece Allah'tan istemesi tevekkül anlayışına da ters iken, bir toplumun ıslahı için çalışan bir ıslahçının da mesela “Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.”¹⁷⁵ ayetini dikkate almadan herhangi bir toplum mühendisliğine soyunması beyhude olacaktır.

Şu hadis-i şerif ve yaşanan diyalog meramımızı anlatmada en güzel örneklerden birisidir: Bir adam, “Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?” diye sordu. Resûlullah (s.a.v.), “Önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et!” buyurdu.”¹⁷⁶

Nitekim Allah Resûlü de (s.a.v.) hayatının her safhasında Cenab-ı Hakk'ın gerek kâinatın işleminde gerekse günlük hayatın en küçük görülebilecek meselelerinde hâkim kıldığı kanunlara ve sebeplere riayette en ufak bir sapma göstermemişti. Konuyla ilgili örnekleri bir sonraki bölümde vereceğimiz için konumuz açısından yukarıda alıntıladığımız hadis-i şerifi şimdilik yeterli görüyoruz.

¹⁷⁵ Ra'd 13/11.

¹⁷⁶ Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâme”, 60. Bu hadisi, Tirmizî dışında Beyhaki de Amr b. Ümeyye'den (ra.) tahriç etmiştir.

3. BÖLÜM

3.1. HZ. PEYGAMBER'İN PROBLEM ÇÖZME UYGULAMALARI

Peygamber Efendimiz (sallahu aleyhi ve sellem), hayatın tüm yönlerine müdahil olmuş, ortaya koyduğu çözüm uygulamaları ile öncelikle sahabeye rehberlik etmiş, onların sorunlarını çeşitli yöntemlerle çözmüştür. Söz, fiil ve takrirleri ile tüm beşer için bir örnek¹⁷⁷ olması hasebiyle toplumsal kurumlar için de bireysel alanlar için de onun sünnetinin uygulama örneklerini bulmak mümkündür.

Şüphesiz ki sünnet sadece bireysel yaşamın bir konusu değildir. Dolayısıyla sünnete uymak sadece fertlerin üzerine düşen bir sorumluluk olarak değerlendirilemez. Çünkü bir “yaşam tarzı” olarak sünnet kavramı ancak toplumsal ilişkiler bağlamında ortaya çıkan bir varlık alanıdır ve bu varlık alanının uygulanma zemini öncelikle toplumdur.¹⁷⁸

Dolayısıyla biz bu çalışmada sünnetin daha çok toplumsal kurumlara müteallik problemlerin çözümünde öne çıkan örnekleri ele alacağız. Yeri geldikçe de bireysel problemlerin çözümündeki örnekleri değerlendireceğiz.

3.1.1. Merhamet İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ): الرَّاجِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَانُ ارْحَمُوا أَهْلَ الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مَّن فِي السَّمَاءِ.¹⁷⁹

Abdullah b. Amr'ın (ra.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: “Merhametliler (var ya!)... Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin.”

Günümüzde “*merhamet yoksunluğu*” ifadesine indirgenebilecek pek çok sorunun yaşandığı tartışılmaz bir gerçektir. Ceza hukuku alanında şiddet kullanılarak gerçekleştirilen suçlar, aile kurumunda aile içi şiddet, güvenlik sorunlarının temelini oluşturan ve şiddeti bir yöntem olarak benimseyen ulusal ve uluslararası terörizm gibi çeşitli problemlerin temelinde merhamet yoksunluğunun bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu konuda yapılan araştırmalar bu tezimizi doğrular niteliktedir. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada şiddet içerikli suçların altında

¹⁷⁷ Ahzâb 33/2.

¹⁷⁸ Salahattin Polat, “Sünnetin Hayata İntikalindeki Gerilim Noktaları, Açmazlar ve Problemler”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü, (Konya 11-12 Mayıs 2007)*, ed. Huriye Martı, Zafer Güler, (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008): 3-27.

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 58; Tirmizî, “Birr”, 16.

yatan en önemli nedenlerden biri olarak merhamet duygusundan yoksun olmak gösterilmektedir. Bu araştırmalarda gençlerin % 21'inin merhamet ve şefkatten yoksun oldukları için şiddet uyguladıkları belirtilmiş, üstelik karşı tarafa şiddet uygulayan gençlerin 26.69 gibi ciddi bir kesimi de şiddet uygulama aşamasından sonra herhangi bir şey hissetmediklerini belirtmiştir.¹⁸⁰ Bu durum dahi tek başına toplumda, ailede ve kurumlarda merhamet eğitiminin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından yeterlidir.

Aynı şekilde çocuk suçluluğu ve suçlu davranışında son dönemde yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular, sorunlu bir çocukluk geçirenlerin suça daha yatkın olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan pedagoji alanında yapılan çalışmalar göstermiştir ki 0-5 yaş arasında ebeveynleriyle duygusal yakınlık, güven duygusu ve sevgi bağı içinde sağlıklı bir ilişki kuran çocuklar, gelecekte toplumun temeli olacak sağlıklı nesilleri oluşturmaktadır. Çünkü insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından sevmeye ve sevilme ihtiyacı insanın doğduğu andan itibaren normal şartlarda anne ve baba tarafından karşılanmaktadır. Çocuklar ilk zamanlarda sevgi duygusunu içsel bir güdüyle bilip öğrenirken zamanla bunu anne ve babalarından görüp modelleme yoluyla öğrenmekte ve benimsemektedirler. Bunun yanında bazı anne babaların, çocuğa sevgi göstermeyi yanlış bulduğu, bunun çocuğu şımartacağı düşüncesinde oldukları görülmektedir. Böyle ailelerde çocuğa yeterli sevgi gösterilmez, çocuk kucaklanmaz ve öpülmez. Çocukla anne baba arasına duygusal bir set çekilir. Böylece çocuk, en temel insani ihtiyaçlardan olan sevmeye ve sevilme ihtiyacı yeterince karşılanmamış bir birey olarak büyür. Böylece duygusal hayatı sağlıklı bir gelişim seyrederek.¹⁸¹

Diğer taraftan çocuğun ilgi ve sevgi ihtiyacını karşılama, çocuğa iyi ve kötü davranışlar hakkında bilgi ve eğitim verme gibi olumlu girdiler başarı ve tatmin gibi sonuçlar doğururken, çocuğa karşı sevgisiz ve ilgisiz kalmak gibi girdiler ise suç gibi sonuçlar doğurmaktadır. Suç, gerçekleşikten sonra telafisi güç bir olgu olduğu için çocuğa yeterli ilgi ve sevginin gösterilmesi ve aile terbiyesi, testi kırılmadan önce alınacak tedbirler mahiyetinden olacaktır. Dolayısıyla çocuğun duygu ve düşünce dünyasının anne babası tarafından gerekli ilgi ve sevgi ile yeterince beslenmesi,

¹⁸⁰ Yusuf Genç, "Gençleri Fiziksel Şiddete İten Sebepler, Öğrenme Yolları Ve Şiddet Eğilimleri", *The Journal of Academic Social Science Studies Dergisi* 44, (Mart 2016): 51-62.

¹⁸¹ Milli Eğitim Bakanlığı, "Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Çocuğun Gelişimi, Mesleki Eğitim Ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi", (Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 02.06.2006 tarih ve 269 sayılı Kararı, 2009), 72.

ileride toplum için faydalı nesillerin oluşmasına katkı sağlayacağı gibi, bunun tam tersi de ciddi toplumsal sorunlara yol açacaktır.¹⁸²

Bu noktada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "merhamet etmeyene merhamet edilmez" hadis-i şerifini irad buyurduğu şu hâdise konumuz açısından büyük önem taşımaktadır. "Resûlullah (s.a.v.) (bir gün), Hasan İbn Ali'yi öpmüş idi. Bu sırada yanında bulunan Akra' İbn Hâbis, (sanki bunu tuhaf karşıladı ve) "Benim on tane çocuğum var. Fakat onlardan hiçbirini öpmedim" dedi, Resûlullah (s.a.v.) ona bakıp: "Merhamet etmeyene merhamet edilmez" buyurdu. (Rezin ilave etti: "Resûlullah (s.a.v.) şunu da söyledi: "Allah sizin kalbinizden merhameti çıkardı ise ben ne yapabilirim?"¹⁸³

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (ra.) başta olmak üzere çocuklara yaklaşımının ne kadar şefkat, muhabbet ve merhamet dolu olduğuna dair pek çok örnek göstermek mümkündür. Bu örneklerin toplamından ve yukarıda bahsettiğimiz örnekten yola çıkarak elde edeceğimiz sonuç şudur: Çocuklara gösterilen fitri şefkat ve merhamet onların ihtiyacı olan sevgi ve ilgiyi yeterince karşılayacak, onları doğru terbiye metotlarıyla da desteklenince gelecek açısından sağlıklı bir toplumun temel taşlarını oluşturacaktır. Ayrıca çocuklara gösterilecek şefkat ve merhametin, suç başta olmak üzere değişik toplumsal sorunları önlemede olmazsa olmaz bir tedbir ve önlem olduğu da açıktır.

Şüphesiz ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şefkat ve merhameti sadece çocuklara yönelik olmamıştır. O, ashabını merhamet ve şefkatle muameleye teşvik ve böylece toplumsal ilişkilerde merhametin ciddi bir vicdani referans oluşturması adına değişik vesilelerle merhamete teşvik edici hadisler de serdetmiştir. Bu da Allah Resûlü'nün merhamet olgusunun toplumsallaşmasında en önemli etken olduğunu göstermesi bakımından yeterlidir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabını merhametli olmaya teşvik sadedinde beyan buyurduğu hadislerden birisi şu şekildedir: "Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse, sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semada bulunanlar da size rahmet etsinler. Rahim (akrabalık bağı) Rahman'dan bir bağıdır.

¹⁸² İbrahim Ethem Bilici, "İnformal Öğrenme, Çocuk ve Suç Olgusu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (Nisan 2017): 21-31.

¹⁸³ Buhâri, "Edeb", 18; Müslim, "Fedâil", 65. Hadis Ebû Hureyre'den rivayet edilmiş, Sahihayn dışında Tirmizî, "Birr", 12 ile Ebû Dâvud, "Edeb", 156 tarafından da tahric edilmiştir.

Kim bunu korursa, Allah onunla (rahmet bağı) kurar. Kim de koparırsa Allah da ondan (rahmet bağını) koparır.”¹⁸⁴

Bu hadiste merhametli davranmaya teşvik etmenin yanında merhametin sadece kişisel bir duygu ve davranış tarzı değil, sosyal bağları da kuvvetlendiren pratik yönü de öne çıkarılmıştır. Bu konuda akrabalık ilişkilerinin korunmasında merhamet ilkesine yapılan vurguda rahimiyete gönderme yapılması da manidardır.

Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) insanlara karşı şefkat ve merhametini, insanların kurtuluşu için gösterdiği gayret bağlamında ifade eden şu hadis-i şerif oldukça dikkat çekicidir: “Benim ve sizin durumunuz, ateş yakıp da, ateşine cırcır böcekleri ve pervaneler düşmeye başlayınca, onlara engel olmaya çalışan adamın durumuna benzer. Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kurtulmaya, ateşe girmeye çalışıyorsunuz.”¹⁸⁵

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sahip olduğu engin merhamet ve şefkatten hayvanlar da nasibini almıştır. Günümüzde hayvanlara yönelik şiddetin suç kapsamında değerlendirilmesi tartışmalarıyla birlikte düşünüldüğünde şu hadis-i şerif ayrı bir ehemmiyet kazanmaktadır. “Bir seferinde Ensardan bir zatın bahçesine girdi. Orada bir deve vardı. Deve Resûlullah’ı (s.a.v.) görünce inledi ve gözlerinden yaşlar aktı. Aleyhissalatu vesselam deveye yaklaştı ve gözyaşlarını sildi. Hayvan sakinleşti. “Bu devenin sahibi kim” diye sorarak ilgi gösterdi. Ensar’dan bir genç: “O bana aittir ey Allah’ın Resûlü!” deyip ortaya çıkınca Hz. Peygamber onu payladı: “Allah’ın sana mülk kıldığı bu deve hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Bak! Bu bana şikâyetle bulundu. Sen bunu aç bırakıyor ve fazla çalıştırarak da yoruyormuşsun.”¹⁸⁶

Nitekim ashabı da O’nu merhamet sahibi olarak bilip tanımış ve bazı konularda onun bu engin şefkatine güvenerek davranmışlardır. Ümeyme binti Rukayka’nın anlattığına göre; Ensar’dan bir grup kadınla Hz. Peygamber (s.a.v.) gelip kendisine: “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, çalmamak, zina etmemek, çocuklarımızı öldürmemek, halde ve istikbalde iftira atmamak, sana meşru emirlerinde isyan etmemek şartları üzerine biat ediyoruz dedik.” Hemen ilave etti: “Gücünüzün yettiği ve takâtınızın kâfi geldiği şeylerde. “Biz: Allah ve Resûlü bize karşı bizden daha merhametlidir, haydi biat edelim” dedik.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Tirmizî, “Birr”, 16; Ebû Dâvud, “Edeb”, 66. Hadisi Abdullah b. Amr b. Âs rivayet etmiştir.

¹⁸⁵ Müslim, “Fezâil”, 19. Ayrıca bkz., Buhârî, “Rikâk”, 26; Tirmizî, “Edeb”, 82. Tirmizî hadis hakkında hasen sahih değerlendirmesi yapmıştır.

¹⁸⁶ Ebû Dâvud, “Cihad”, 47.

¹⁸⁷ Muvatta, “Bey'a”, 2; Tirmizî, “Siyer”, 37.

Bu aşamada merhamet ilkesinin cahiliye toplumu gibi bağınaz ve katı bir topluluğu hayır istikametinde nasıl dönüştürdüğünü göstermesi açısından şu hâdise dikkat çekicidir: Bir adam Hz. Peygamber’e cahiliye döneminde yaşadığı bir olayı anlatır; “Ya Resûlullah! Biz cahiliye döneminde putlara tapar, çocukları öldürürdük. Benim küçük bir kızım vardı. Bu kız beni çok severdi. Çağırduğum zaman koşu koşu yanıma gelirdi. Bir gün onu yanıma alıp evden uzaklaştım ve kolundan tutarak bir kuyuya attım. Kuyudan uzaklaşırken duyduğum son sözleri babacığım, babacığım çığlıklarıydı.” Bu hikâyeyi dinleyen Allah’ın Resûlü çok üzülür ve gözlerinden yaşlar akmaya başlar. Orada bulunanlardan biri olayı anlatan şahsa; Resûlullah’ı üzdün diyerek çıkışır. Hz. Peygamber; Ona müdahale etmeyin bırakın duygularını istediği gibi anlatsın der ve olayı tekrar anlattırır. Hz. Peygamber sakalı ıslanincaya kadar ağlar.¹⁸⁸ Burada Hz. Peygamber’in bu vahşi uygulamayı tekrar anlattırması boşuna değildir. Anlatımın tekrarlatılmasında, insanların İslam’dan önce ne halde olduklarını ve İslam’ın kendilerine ne kazandırdığını daha iyi anlamaları için yapılan bir karşılaştırma vardır. Böylece Allah Resûlü’nün hem âlemler için umumi bir rahmet, hem de mü’minler için neden hususi bir lütuf olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

3.1.2. Sulh İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) : أَنَّ أَهْلَ قُبَاءٍ اقْتَتَلُوا حَتَّى تَرَامُوا بِالْحِجَارَةِ، فَأُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ) بِذَلِكَ فَقَالَ: «إِدْهِبُوا بِنَا نُصَلِّحْ بَيْنَهُمْ».¹⁸⁹

Sehl b. Sa’d (ra.) anlatıyor: “Kubâlılar birbirleriyle (taşlı sopalı) kavga ettiler. Kendisine bu olay haber verilince Allah Resûlü (s.a.v.) hemen, ‘Haydi gidelim de onları barıştıralım.’ buyurdu.”

Sulh kelimesi Türkçede “barış, barışma, barışıklık, rahatlık, asayiş, uyuşma, uzlaşma, anlaşma” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁹⁰ Sulh, taraflar arasında ortaya çıkan ihtilaf ve çekişmelerin karşılıklı rızaya dayanarak sona erdirilmesi manasına gelmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) her zaman barışın yanında yer almış, mecbur kalmadıkça savaş yapmayı tercih etmemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hitaben “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül

¹⁸⁸ Dârimî, *es-Sünen*, “Mukaddime”, 1.

¹⁸⁹ Buhârî, “Sulh”, 3.

¹⁹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1123; Hasan Ellek, “Kur’an Ve Hadis Işığında İnsanlar Arası Anlaşmazlıkların Sulh Yoluyla Çözümü”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2013): 92, 91-112.

et, çünkü O işitendir, bilendir”¹⁹¹ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) barış ve huzurun neş’et edeceği ortamını oluşturup insanların huzura kavuşmaları için çok uğraşmış, bazen de Müslümanların ilk anda hoşlarına gitmeyecekleri şartları onaylayarak, onların şaşkınlık içerisinde olmalarına sebep olmuştur.¹⁹²

Ka’b b. Mâlik’in (ra.) rivayetine göre, kendisinin Abdullah b. Ebî Hadred el-Eslemî’de bir miktar alacağı vardı. Aralarında borç yüzünden çıkan anlaşmazlık sebebiyle Mescid-i Nebevî’de yüksek sesle tartışıyorlardı. Tartışmalarına şahit olan Hz. Peygamber (s.a.v.), Ka’b b. Mâlik’ten alacağının yarısından vazgeçmesini istedi. O da bunu kabul etti. Bunun üzerine Abdullah b. Ebî Hadred, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) emriyle anlaştıkları şekilde borcunu ödedi.¹⁹³

Hz. Peygamber (s.a.v.), insanlara kendi problemlerini aralarında sulh yoluyla çözmelerini tavsiye etmiştir. Aralarında çekişme ve çatışma olan insanların anlaşmazlıklarının düzeltilmesi konusunda yardımcı olunması için de teşvikte bulunmuştur. İnsanlar arasında barış ve huzurun sağlanmasının önemine vurgu yapmıştır. Barışın namaz kılmak ve oruç tutmaktan daha faziletli olduğunu bildirmiştir: “Size oruç, namaz ve sadakanın derecesinden daha üstün olan şeyi haber vermeyeyim mi?” “Evet (Ey Allah’ın Resûlü, söyleyin!)” dediler. “İnsanların arasını düzeltmektir. Çünkü insanların arasındaki fesat, bozukluk dini kökünden kazır.”¹⁹⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.), insanların aralarında niza ve kargaşaların bir an önce sonlandırılmasını istemiş, huzur ortamının ilk fırsatta oluşturularak insanların barış içerisinde bir yaşam sürdürmelerini arzu etmiştir. Onların huzurlu bir hayat yaşayabilmeleri için, aralarındaki problemlerin daha sonra tekerrür etmesine izin vermeyecek bir şekilde çözüme kavuşturmalarını istemiştir.

3.1.2.1. Hudeybiye Barışı

Problemlerin sulh ilkesi ekseninde çözülmesi uygulamalarının başında Hudeybiye Barışı gelmektedir. Çünkü Hudeybiye Barış Antlaşması hem siyasi hem toplumsal hem dini hem de bireysel birkaç problemin odağında yer alan ve hepsi için de çözüm olma özelliğine sahip bir pratiktir.

¹⁹¹ Enfâl 8/61.

¹⁹² İhsan Arslan, “Sahâbenin Davranışları Karşısında Hz. Peygamber’in Tavrı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (Şubat 2012): 125, 119-149.

¹⁹³ Müslim, “Musâkât”, 20; Ebû Dâvud, “Akdiye”, 12.

¹⁹⁴ Tirmizî, “Edep”, 58; Ebû Dâvud, “Edep”, 50.

Müslümanlar Hudeybiye seferine kadar Mekkeliler ve diğer müşrik kabilelerle Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarını yaşamışlar, bunun yanında içeride de Beni Nadir ve Beni Kurayza gibi Yahudi kavimlerin ihanetiyle uğraşmışlar, dolayısıyla yoğun bir mücadele dönemi geçirmişlerdi. İşte böyle bir dönemden sonra ve Hendek Savaşının akabine denk gelecek şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.) 1.500 kişilik bir mü'min grubuyla Mekke'ye doğru harekete geçti. Bu seferin manevi sebebi olarak Hz. Peygamber'in rüyasında (s.a.v.) yanında ashabı olduğu halde saçlarını kısaltmış bir durumda güven içinde Mekke'ye girmesi, Kâbe'nin anahtarlarını teslim alması ve Arafat'ta vakfe yapması gösterilebilir. Allah Resûlü Kur'an tarafından da tasdik edilen¹⁹⁵ bu rüyayı ashabına anlatmış ve sefer hazırlıkları başlamıştır. Maddi sebepler olarak ise Müslümanların Arap yarımadasında artık hatırı sayılır bir siyasi güce ulaşmaları ve artık şartları kendi lehlerine çevirmek istemeleri sayılabilir.

Ayrıca bu girişim Mekkelilerin tavırlarını ölçmeye veya onları zor durumda bırakmaya yönelik bir hareket olarak da değerlendirilebilir. Çünkü gerçekten de Mekkeliler bu hareketle zor durumda kalmışlardı. Çünkü bir süre önce İs Seriyyesi ile Kureyş kervanlarına el konulmuştu ve bu durum Mekkelileri kendi üzerlerine doğru gelen Müslümanlara karşı direkt bir saldırıda bulunmaktan alıkoymuyordu. Diğer taraftan, gelen Müslümanlara saldırımları ve onları Mekke'ye sokmamaları durumunda Arapların gözünde itibar kaybedeceklerdi. Çünkü Mekkeliler bütün Arapların gözünde Kâbe'nin sahibi değil bekçisi ve hizmetkârı idiler. Böyle bir engelleme yapmaları halinde bu hizmet görevini kötüye kullanmış olacaktı. Ayrıca gelen topluluğun çatışmak gibi bir niyeti de yoktu. Zira yanlarına sadece yolculuk kılıçlarını almışlar ve kurbanlarını işaretlemişlerdi. Niyetlerinin sadece umre yapmak olduğu belliydi. Diğer taraftan Medineli Müslümanları Mekke'ye sokup onların umre yapmasına izin vermek demek de kendileriyle yıllardır çatışma halinde bulunan Mekkeliler için bir çeşit yenilgi ve geri adım sayılacaktı.

Mekkeliler bu ikilemden kurtulmak için Müslümanları geri çekilmeye zorlayacak bir iki girişimde bulundularsa da başarılı olamadılar. Son hareket olarak Hz. Osman'ı bir süre alıkoymaları Müslümanlar için sabrın son noktası oldu ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabından ölüm üzerine biat aldı. Mekkeliler bu durumdan çekindiler ve elçi gönderip anlaşmak istediklerini belirttiler. Bir sulh insanı olan

¹⁹⁵ Fetih 48/27.

Allah Resûlü de her ne kadar antlaşma maddeleri ilk etapta ağır gibi görünse de uzun vadeli faydalarına odaklandığı ve geleceği düşündüğü için bu antlaşmayı kabul etti.

Burada anlaşma maddelerini tek tek ele alıp değerlendirmek konumuz açısından tali planda olduğu için asıl meselemiz olan anlaşmanın getirdiği faydalara değinmek istiyoruz.

Her şeyden önce Hudeybiye Antlaşması ile ortaya çıkan barış döneminde Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha (ra.) gibi isimler kendi nefisleriyle yüzleşme ve akl-ı selimle hareket edebilme imkânı buldukları için Müslüman oldular ve İslam'ın bir kazanımı haline geldiler. Bu isimlerden özellikle Halid b. Velid gibi savaşçı bir karakterin kılıç zoruyla Müslüman olması imkânsızdı denilebilir.

Daha sonra Arap yarımadasının insanlarıncâ İslam'ın güzelliklerinin aklen ve kalben kabul edilebilmesi ve böylece tam olarak benimsenebilmesi için bir barış ortamına ihtiyaç vardı. Çünkü İslam'ın gerçek güzellikleri ancak böyle bir ortamda anlaşılabilirdi. Hudeybiye Antlaşması Müslümanlara böyle bir ortamı sunmuş oldu. Allah Resûlü de (s.a.v.) kendi kontrolünde yetişen irşat ekiplerini değişik kabilelere gönderdi ve insanlar Kur'an'ın tabiriyle fevç fevç İslam'a girdiler. Büyük İslam tarihçisi Zühri'nin de tespit ettiği gibi, İslam'da Hudeybiye'den önce ondan daha büyük bir fetih olmamıştı. Çünkü anlaşma ortamında insanlar birbirlerinden emin olacaklar ve birbirleriyle buluşup konuşacaklardır. İşte böyle bir barış ortamında akl-ı selim sahibi hiç kimse kalmamıştır ki İslam hakkında konuşulsun, o da düşünsün ve benimseyip İslam'a girmesin. Bu iki senelik barış atmosferinde Müslümanların sayısı böylece iki katına çıkmış oldu. Zira Müslümanlar Hudeybiye'ye 1.400 kişi ile çıkmışlardı. Hudeybiye'den 2 sene sonra gerçekleşen Mekke fethine ise 10.000 kişiyle çıkılması bunun göstergesidir.¹⁹⁶

Hudeybiye Antlaşmasının diğer ilkelerle irtibatına gelince; Müslümanların kazandığı bu sayısal artış da göstermektedir ki Hudeybiye Antlaşması sadece sulh ilkesinin değil aynı zamanda insan kazanma ilkesinin de hassasiyetle hayata geçirildiğini gösteren bir uygulamadır. Zira anlaşma sayesinde insanların akıl ve kalplerinin fethedilebileceği bir ortam oluşmuş ve Allah Resûlü ile diğer Müslümanlar kendi lehlerine gelişen bu ortamı en güzel şekilde değerlendirmişlerdir.

¹⁹⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, trc. Hasan Ege, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 3: 424-442.

3.1.2.2. Toplumsal Barış Bağlamında Hıristiyanlarla İlişkiler

Mekke döneminde nazil olan pek çok ayette Hıristiyanlardan, Hz. İsa'dan (a.s) ve Hz. Meryem ile İncil'den bahsedilmektedir. Hz. Meryem'e Cebrail'in (a.s) gönderilişi ve Hz. Cebrail'in Hz. Meryem'e Allah'ın günahlardan arındırdığı bir oğlan çocuğu müjdelemek için geldiğinden, kendisinin bu çocuğu babasız doğuracağından ve bunun Rabbinin insanlara bir delil ve rahmet kılmak için istediğinden, Hz. Meryem'in doğum ve sonrasında çektiği sıkıntılardan ancak Rabbinin onu yalnız bırakmadığından, insanlara karşı konuşmama orucundan ve onlara bir açıklama yapmaması gerektiğinden, kavminin Hz. Meryem'i iffetsizlikle suçladığından ve Hz. İsa'nın kundakta iken dile gelerek konuştuğundan ve Rabbinin övdüğünden, Hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu saymalarının yanlışlığından ve İsa'dan sonra ihtilafa düştüklerinden bahsedilir.¹⁹⁷ Bu ayetlerin geçtiği Meryem Suresinin Mekki olması ve Mekke döneminde Hıristiyanlar ve Hıristiyanlıktan bu kadar teferruatlı bahsedilmesi Mekke'de Hıristiyanların varlığını ve Hz. Peygamber'in onlarla Kur'an'ın öngördüğü düzlem içerisinde ilişki kurduğunu gösterir.

Hız. Peygamber'in peygamberlikle görevlendirildikten sonra ilk ilişki kurduğu Hıristiyan kaynakların naklettiğine göre Varaka b. Nevfel'dir. Varaka b. Nevfel, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahiyle muhatap olduktan sonraki hallerini dinleyince ona gelen meleğin Musa'ya görünen melek olduğunu, Hz: Peygamber'in ilahi tebliğ vazifesinde güçlüklerle karşılaşacağını, kendisi o zamana kadar yaşarsa Peygamberi himaye edeceğini ve ona arka çıkacağını beyan etmiştir.¹⁹⁸

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvet davası haberi Habeşistan'a ulaşınca onlar içlerinden bir heyeti bu dini araştırmak için Mekke'ye göndermiş, gelen heyet Hz. Peygamber ile görüşmüş ve ona bazı sorular sormuş, Hz. Peygamber onların sorularını cevapladıktan sonra onlara Kur'an'dan ayetler okumuş, onlar da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetine icâbet ederek Müslüman olmuşlardır. Bu hadiseye Kur'an'da işaret edilir.¹⁹⁹

Habeşistan'a hicret de Mekke döneminde Hıristiyanlarla kurulan ilişkiye güzel bir örnektir. İlk Habeşistan hicretinde toplam 15 kişi Hz. Peygamber'in Habeşistan

¹⁹⁷ Meryem, 19/17-37.

¹⁹⁸ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 2003), 1: 88.

¹⁹⁹ Kasas 28/51-54.

Necaşisine gönderdiği mektubu da alarak Habeşistan'a hicret etmişler, Necaşi kendilerine son derece iyi davranmış ve onları himaye etmiştir. İkinci Habeşistan hicretinde ise 103 Müslüman katılmış, Mekkelilerin bu kadar Müslümanın Habeşistan'a hicretini endişeyle karşılaması üzerine bir heyet göndererek bu Müslümanları Necaşi'den istemiş ancak talepleri reddedilmiştir. Bu da Müslümanların henüz Mekke'de iken yani daha toplumsal bir güce ulaşmış değilken Hıristiyan bir ülkeye sığınıp dinlerini yaşama noktasında rahatlığa kavuştuklarını göstermektedir.

Mekke dönemiyle ilgili son olarak Rum suresinden bahsetmek gerekir. Rum suresinin ilk beş ayeti Rumların Araplara yakın bir yerde yenilgiye uğradıklarından, ancak onların bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerinden, emrin Allah'a ait olduğundan, o gün mü'minlerin de Allah'ın bu yardımına sevineceklerinden bahsetmektedir.²⁰⁰ Bu ayetler de bize Mekke döneminde Müslümanların Hıristiyanlara bakış açısını göstermektedir. Müşrikler ve Müslümanlar o zaman için karşıt iki kutbu temsil etmektedir. Kendilerine yakın bir yerde de yine müşrik veya paganist Sasaniler ile ehl-i kitaptan Hıristiyanlar savaşmaktadır ve bu durum sosyopsikolojik açıdan her iki kesimi de ilgilendirmektedir. Sasanilerin ilk zamanlardaki galibiyeti Müşrikleri sevindirmiş ve Müslümanlar üzerinde psikolojik baskı kurmalarına neden olmuştur. Ancak inen ayetler bir süre sonra Hıristiyan olan Rumların galip geleceğini ve Müslümanların da buna sevineceğini haber vermektedir ki bu ayetlerin haber verdiği durum aynen gerçekleşmiştir.

Yukarıda bahsedilenler Mekke döneminde Hıristiyanlarla herhangi bir sorun yaşanmadığını, aksine Hıristiyanların, müşriklere karşı daha yakın sayıldığı ve bu yakınlığın, Habeşistan'a hicret gibi bir şeyi netice verdiği, bunun da pek çok sorunu çözdüğü söylenebilir.

Medine Döneminde Hıristiyan toplumuyla en bariz ilişkiler Necran Hıristiyanları ile gerçekleşmiştir. Necran Hıristiyanları Necran bölgesinde Hıristiyanlığı kabul etmiş bir topluluktur. Bunların Necran Kabesi diye bilinen bir kilisesi de vardı.

Hız. Peygamber bu topluluğu İslam'a davet ederek onlara bir mektup göndermişti. Mektup üzerine 60 kişilik bir heyetle Medine'ye gelen Necran liderleri

²⁰⁰ Rûm 30/1-5.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) ile gürüşmek için Mescide girdiklerinde Allah Resûlü ve ashâbı ikindi namazını henüz kılmışlardı. Hıristiyanların da ibadet vakti geldiğinden kendileri doğru istikametine yönelip ibadet etmeye başladılar. Ashaptan bazıları engel olmaya çalıştıysa da Hiz. Peygamber onlara engel olunmamasını istedi. Daha sonra Necran heyeti Allah Resûlü ile görüşmeye başlamıştır.²⁰¹

Necran heyeti görüşmeye “Biz senden önce Müslüman olduk” diye başlamış, Allah Resûlü ise “Yalan söylüyorsunuz. Sizi İslamiyet’i kabul etmekten üç şey alıkoymaktadır. Bunlar, domuz eti yemeniz, haça tapmanız ve Tanrının oğlu olduğuna inanmanızdır.” Demiş, bu defa heyet “O halde İsa’nın babası kimdir?” demiş, Allah Resûlü de onların bu sorularına hemen cevap vermek yerine bir süre susmuştur. Bu arada Âl-i İmran suresinin ilk seksen dokuz ayeti nazil olmuştur. Bu ayetlerde Hıristiyanların, İsa’nın Allah’ın oğlu olduğu ve onun da Tanrı olduğu inançları reddedilmiş, Kur’an’ın Tevrat ve İncil’i tasdik eden bir kitap olduğu, inkârcıların cezalandırılacakları, tevbe ederlerse affedilecekleri, Allah’ın çok merhametli ve bağışlayıcı olduğu, Hıristiyanların İsa’dan sonra ihtilafa düştükleri anlatıldıktan sonra Hiz. Peygamber’e kendisiyle uğraşanlarla fazla uğraşmaması, onlar tartışmaya girerlerse “Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah’a verdim” demesi, kendisine sadece tebliğ etmenin düştüğü söylenmiştir. Ayrıca bu ayetlerde Hıristiyanların çok iyi bildiklerini düşündüğü veya zannettiği hususlar da anlatılmıştır. Bu hususlar, Hiz. İsa’nın doğumu, onun babasız dünyaya geldiği, kundakta iken konuştuğu, babasız doğumunun Hiz. Âdem’in yaratılışı gibi olduğu, Allah’ın izniyle çamurdan kuş yapıp onu canlandırdığı, hastaları iyileştirdiği, kendisini öldürmek isteyenlere karşı Allah’ın O’nu kurtardığı, yani aslında çarmlıha germedikleri gibi ayrıntılı bilgiler vardır.²⁰²

Görüldüğü üzere Hiz. Peygamber ve Necran heyeti arasındaki konuşma son derece seviyeli geçmektedir. Ancak Kur’an’ın bu kadar ayrıntılı bilgi vermesine rağmen Hıristiyanların hala tartışmayı devam ettirmek istemelerine karşın bu sefer mübâhele ayetleri nazil olmuştur. Bu ayetlerde Hiz. Peygamber’e kendisiyle kim tartışacak olursa lanetleşmesi söylenmiştir.²⁰³ Bu meydan okuma karşısında

²⁰¹ Necran Hıristiyanlarıyla yapılan görüşmelere dair rivayetler Kütüb-i Tis’a’da geçmemektedir. Sadece mübâhele veya mülaane olarak adlandırılan karşılıklı lanetleşmeyle ilgili rivayeti Buhâri “Fedâilu’l-Ashab”, 21, “Megazi”, 72 tahric etmiştir; Taberî, *Câmiu’l Beyan fi tefsiri’l Kur’an*, 2: 195; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 6: 121, 122. Bu rivayetleri Âl-i İmran suresinin nüzul sebebi olarak eserlerinde kaydetmişlerdir.

²⁰² Âl-i İmran 3/19-56.

²⁰³ Âl-i İmran 3/61-64.

Necranlılar şaşkınlığa düşmüş ve Hz. Peygamber'den kendi aralarında görüşmek için izin istemişlerdir. Kendi aralarındaki görüşmede Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu tasdik etmişler ancak O'na inanmayı ve tabi olmayı tercih etmeyerek anlaşma yoluna girmeyi kararlaştırmışlardır. Durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) anlatınca dinlerinde kalmayı tercih ettiklerini söylemişler, bunun üzerine kendileriyle bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmayla Necranlılar Hıristiyanlık dini üzerinde kalmışlar ancak Müslümanların siyasi ve askeri varlığını kabul etmişlerdir. Böylece Necranlı Hıristiyan topluluğundan gelmesi muhtemel bir tehlike önlenmiş ve kendilerinden vergi alınarak mali destek sağlanmıştır.²⁰⁴

Medine'de bir diğer Hıristiyan topluluk da Beni Tağlib Hıristiyanlarıdır. Bu topluluk hicretin 9. yılında bir heyetle Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'le görüşerek kendisine tabi olacaklarını bildirmiş, bunun üzerine Allah Resûlü kendileriyle bir anlaşma yapmıştır.

3.1.2.3. Toplumsal Barış Bağlamında Münafıklarla İlişkiler

Toplumsal barış, toplumsal çatışmanın olmadığı ya da en aza indirildiği bir toplumsal durumu ifade eder. İnsanca yaşamanın asgari şartlarının oluşturulması ve insan hayatını zorlaştıran çatışma unsurlarının daha baştan izale edilmesi, böylece bir huzur toplumunun inşa edilmesi, toplumsal barışın tesisine bağlıdır.

Münafıklar İslam toplumu içinde sayısal olarak değil ancak etkileri bakımından önemsenmesi gereken bir kesimdir. Toplumsal bütünlüğün zedelenmesi, toplumsal barışın bozulması ve hatta İslam toplumunun temelini oluşturan ilkelerin toplumsal etkilerinin yok olması açısından taşıdıkları potansiyel tehlike nedeniyle her zaman dikkate alınması icap etmektedir.

Nifak meselesi ve münafıklar her ne kadar Medine dönemine has bir olgu olmasa da²⁰⁵ münafıklar Mekke döneminde İslam toplumunu çok da olumsuz etkilememiş ancak Medine'de organize hale gelen bir nifak hareketinden ve münafıkların sistemli varlıklarından çokça söz edilmiştir.

Dolayısıyla münafıklık, Medine dönemine has bir durum değildir. Ancak Medine'de bu tip nifak emareleri bireysel planda kalmış, İslam toplumu için ciddi bir tehlike teşkil etmemiştir. Bu nedenle nifak meselesinin Mekke döneminde bireysel

²⁰⁴ Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 2: 163-167.

²⁰⁵ Mekke döneminde nazil olduğu belirtilen ve münafıklar hakkında olan ayetler için bkz., Ankebût 29/10, 11; Müddessir 74/31.

bir problem olduğu ve İslam toplumunu çok da olumsuz etkilemediği ancak Medine’de nifakın organize bir hale geldiği kabul edilir.

Bir düşünce ya da fikir akımının, bir siyasi veya toplumsal hareketin başarıya ulaştıktan sonra, başarıdan önceki mücadele esnasında kendisine gönülden bağlı olmadıkları halde hareketin içinde onlardanmış gibi görünmek anlamında nifakın ortaya çıkması çokça rastlanan bir durumdur. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de nifakın, Müslümanların sıkıntılı günleri olan Mekke devrinde değil Medine’de görülmeye başlanması doğaldır. Çünkü Mekke’de toplumsal şartlar Müslümanların aleyhinedir ve inanmadığını gizlemenin hiçbir anlamı yoktur. Tam tersine, mü’minler, işkencelere dayanamama nedeniyle yer yer imanlarını gizlemek zorunda kalmışlardır. Medine’de ise toplumsal şartlar tam tersi bir durum göstermiş, artık imanını gizlemenin hiçbir anlamı kalmamıştır. Bireysel çıkarlarını ve gururlarını her şeyin önünde tutan tipler bu sefer inançsızlıklarını gizlemek zorunda kalmış ancak gün geçtikçe büyüyen İslam toplumuna ve Hz. Peygamber’e karşı açıktan düşmanlık da yapamamışlardır.

Hicretten sonra Medine’de hızlı bir kültürel dönüşüm meydana gelmiş, Medine’nin siyasi ve toplumsal yapısı değişmişti. Pek çok kişi ve grubun toplumsal statüsü yeniden belirlenmiş, güç dengeleri farklılaşmıştı. Bu durumda insanlar ya gerçekten mü’min ve Müslüman olup İslam toplumuna dahil olacaklar ya da dinlerini değiştirmeden ama bunu da gizlemeden kendileri için belirlenen konuma uygun davranacaklardı. Bu iki kesim arasında bir de değişime kişisel çıkarları ve bozuk karakter yapıları nedeniyle ayak uyduramayan bir kesim vardı ki işte münafıklar asıl bu kesimden çıkmıştır ya da bu kesimi oluşturmaktadırlar.

Burada öncelikle münafıkların, Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara yani İslam toplumuna karşı tutum ve faaliyetleri ele alınacak, daha sonra da Resûlullah’ın ve Müslümanların münafıklara karşı tavırları değerlendirilecektir. Bunu da daha çok Medine’deki sistemli nifak hareketinin organizatörü ya da reisi olarak bilinen Abdullah b. Ubey b. Selul özelinde değerlendirmeye çalışacağız.

Abdullah b. Ubey b. Selul’un Evs ve Hazreç kabileleri arasında cereyan eden Buas savaşına katılmaması her iki kabilenin de sempatisini kazanmasını sağlamış ve aralarındaki anlaşmazlığı gidermek için zaten lider arayışında olan bu iki kabile kendisini lider olarak benimsemeye başlamıştı. İbn Hişam’ın İbn İshak’tan naklettiğine göre; İslam gelinceye kadar Evs ve Hazreç, ne ondan önce ne de ondan

sonra Peygamberden başka kendilerinden hiçbir adamla toplanmadılar.²⁰⁶ Yani, Evs ve Hazreçliler, İslam'ın çıkışına kadar İbn Ubey'in kendisi istisna olmak üzere yalnız bir kişiye itaat hususunda asla mutabık kalamamışlardır.²⁰⁷

Yine Hz. Peygamber'in hicretinin arifesinde İbn Ubey'in Medine Kralı olarak taç giymesine karar alınmış ve ona bir taç yapmaları için şehrin kuyumcularına sipariş bile verilmişti. Medineliler İslam'ı kabul ettiklerinde bu proje hükümsüz kaldı.²⁰⁸ İbn Ubey'in kavmi Müslüman olunca kendisinden uzaklaştıkları zaman düşmanlık besledi ve Resûlullah'ın (s.a.v.) idareyi onun elinden çekmiş olduğu görüşüne kapıldı. Kavminin başka şeye iltifat etmeyip ancak Müslümanlığa sarıldığını görünce istemeyerek, nifakı ve kinini gizleyerek İslam'a girdi.²⁰⁹

İbn Ubey'in Hz. Peygamber'e muhalefeti ve olumsuz davranışları daha Hicretin hemen akabinde başlamıştı. Kendisinin krallık planlarının suya düşmesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) onun hüznü ve kederini gayet iyi anlıyor ve her çareye başvurarak kendisini teselli etmeye çalışıyor ve kapılabileceği alınganlıklardan onu kurtarmak için kendisine olmadık saygı ve itibarı gösteriyordu. Bu konu ile ilgili olarak Samhûdî'de şu anlatımı okumaktayız: Ruzeym'den rivayet edilmektedir. Allah Resûlü Kuba'dan Medine'ye doğru hareket ettiğinde yanında silahlanmış bir kısım Ensar ve Muhacirlerin tamamı olduğu halde yol üzerinde Hazreçlilerden bir topluluğa uğradı ve Abdullah b. Ubey'in evine girip oturmak suretiyle onu şerefliendirmek istedi. Fakat Abdullah, müstahkem hisarının önünde bacak bacak üstüne atmış ve sırtı ile omuzlarını örtecek şekilde üzerine bir şal almış bir vaziyette Resûlullah'ı karşıladı ve onun bu oturma isteğini reddederek şöyle dedi; "Seni davet eden insanlara git ve onların evlerinde otur kal!"²¹⁰

Diğer taraftan İbn Ubey, İslam'a girenleri ya da bu yoldaki kişileri engellemek için elinden geleni yapmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi Evs kabilesinin şairi ve hatibi olan Ebû Kays isimli Medinelidir. Ebû Kays, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra onunla görüşerek İslam'ın esaslarını öğrenmiş ve çok beğendiğini söylemiştir. Bir süre düşünmek için süre istemiş, Hz. Peygamber'in yanından ayrıldıktan sonra İbn Selul ile karşılaşmış ve ona İslam'ın güzelliklerinden

²⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2: 310.

²⁰⁷ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi", trc. İsmail Yakıt, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986): 211-218.

²⁰⁸ Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi", 214.

²⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2: 310, 311.

²¹⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 177; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, trc. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984), 3: 300.

bahsetmişti. İbn Selul ise onu Hazreçlilerden korkmakla suçlayıp tahrik etmiş, bunun üzerine Ebû Kays bir yıl süreyle İslam'ı kabul etmeyeceğini söylemiş ve Resûlullah'ın yanına uğramamıştı. Hicretin 1. yılında da vefat etti.²¹¹

Uhud Savaşı'na giden süreçte Allah Resûlü'nün ashabıyla savaşa ilgili yaptığı istişare sırasında İbn Ubey Medine'de kalınıp öyle savaşılmaması gerektiği konusunda görüş bildirmişti.²¹² Allah Resûlü de bu görüşteydi ancak ashabın çoğunluğunun talebi üzerine meydan savaşına karar verilmişti. Savaşın başladığı sabah İbn Selul, kendisine uyan 300 adamıyla birlikte savaş meydanından ayrılmıştı.²¹³

İbn Ubey'in belki de en bariz fitne girişimi Müstalik oğulları savaşı sonrası Müreysi kuyusu başında meydana gelen ve Ensar ile Muhacir arasında çıkan bir tartışmadan sonra gösterdiği tavidir. Kuyu başında su çekme işiyle uğraşan Ensar ve Muhacirden iki kişi arasında muhtemelen sıcaklığın da etkisiyle bir tartışma çıkmış, tartışmada iki tarafın da kabilelerini yardıma çağırmasıyla olaylar büyümüş hatta kılıçlar çekilmiştir. İbn Ubey de "koşun, müttefikinize yardım edin" diyerek olayı alevlendirmiş, ihtilafı büyütmeye çalışmıştır. Bereket, son anda ashabın ileri gelenlerinin müdahalesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu tür davranışların cahiliye adetleri olduğunu beyan etmesiyle olay tatlıya bağlanmış, muhtemel bir çatışma önlenmişti. Ancak İbn Ubey boş durmamış, fırsatı değerlendirmek, İslam toplumunu bölmek için elinden geleni yine yapmıştır. "Bu Muhacirler böyle mi yapıyorlar? Oysaki bize hükmettiler, hasep ve nesepte bize karşı iftihar ettiler, bizim beldelerimizde bize karşı çoklukla iftihar ettiler, çoğaldılar. Vallahi Kureyş'in şalvarlıları ile bizim durumumuz ancak eskilerin 'köpeğini besle, yesin seni' demeleri gibidir. And olsun ki eğer Medine'ye dönersek elbette bizden güçlüler, zelilleri oradan çıkaracaktır."

Sonra kavmine dönerek şöyle dedi; "Bu, kendi kendinize yaptığımız bir şeydir. Onları beldelerinize yerleştirdiniz. Mallarınızı onlarla paylaştınız. Ellerinizdekini tutar onlara vermezseniz elbette sizin yurdunuzdan başka yere yöneleceklerdir."²¹⁴

Durum Hz. Peygamber'e (s.a.v.) intikal ettirilince Hz. Ömer, İbn Ubey'in katledilmesini önermiş, Hz. Peygamber de "Halk, aralarında, 'Muhammed ashabını öldürüyor demezler mi?' diyerek kabul etmemiş ancak orduya derhal hareket emri

²¹¹ Asri Çubukçu, "Ebû Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1994), 10: 175.

²¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 3: 87.

²¹³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 4: 28; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 3: 88.

²¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, 3: 400; İbn Kesir, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, 4: 268.

vermiştir. Bundaki amacı orduyu meşgul ederek bu fitnenin büyümesini engellemektir.²¹⁵

Abdullah b. Ubey'in karıştığı hatta yönlendirici olduğu en can sıkıcı fitne olaylarından birisi de İfk Hadisesi olarak meşhur olan Hz. Aişe (ra.) validemize yönelik iftiranın toplum içinde yayılmasıdır. Burada hadisenin ayrıntılarını anlatmaya gerek görmüyoruz. Ancak olayın İbn Ubey'le ilgili kısımlarını değerlendireceğiz.

Bizzat Hz. Aişe validemizin söylediğine göre; “Bu günahın (iftiranın) büyük bir kısmı Hazreç'ten birtakım adamlarla birlikte Mistah'ın ve Hamme b. Cahş'ın söylediği şeyle birlikte Abdullah b. Ubeyy b. Selul'e aittir.”²¹⁶

Yine Hz. Aişe (ra.) validemiz, Buhari, Müslim, Tirmizî ve Nesâi'nin ittifakla haber verdiği ve ifk hadisesini konu alan uzunca bir hadiste “Bu işte en büyük vebal de Abdullah İbn Ubey İbn Selul'e düşmüştü.” diyerek İbn Ubey'in ifk hadisesindeki rolünü ve başı çektiğini açıkça belirtmiştir.²¹⁷

Daha başka rivayetlere göre Hz. Aişe, Safvan'ın yedeğindeki deve üzerinde orduya yetişip de geride kaldığı anlaşılınca İbn Ubey “Artık o iffetli ve temiz değildir. Bakın, bakın! Peygamberimizin karısı geceyi birlikte geçirdiği adamın çektiği deve üzerinde ve açık olarak geliyor” diye bağırmıştır.²¹⁸ Meselenin bir dedikodu ve yıkıcı bir şüphe ile toplumun bir kısmını ele geçirmesi ve insanlar arasında fitneye neden olmasının ilk kıvılcımı da bu şekilde başlamıştır.

Münafıkların yıkıcı girişimleri sadece Abdullah b. Ubey b. Selul'ün faaliyetleriyle sınırlı değildir. Tebuk Gazvesi de münafıkların faaliyetlerini doruk noktaya çıkararak dönemeçlerden birisidir.

Tebuk Gazvesi için emir verilmesinden itibaren münafıklar savaş hazırlıklarını sabote etmek için girişimlerde bulunmuşlar, havanın sıcaklığını nazarlara vererek mü'minleri savaştan caydırmaya çalışmışlardır.²¹⁹ Daha sonra gazveye katılmamak için yalan bahaneler ileri sürerek izin isteyen seksen kadar münafığa Hz. Peygamber tarafından izin verilmiştir ki, Cenab-ı Hakk'ın bunların fitne çıkaracaklarını ve Müslümanlara zarar vereceklerini bildirmesi ayetle sabittir.²²⁰

²¹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3: 400

²¹⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4: 275.

²¹⁷ Buhâri, “Tefsir”, “Berâe”, 12; Müslim, “Fedâilü's-Sahabe”, 25, “Sıfatu'l-Münafikin” 3.; Tirmizî, “Tefsir”, 3096; Nesâi, “Cenâiz”, 69.

²¹⁸ Mevdûdi, *Tefîmu'l-Kur'an*, 3: 445.

²¹⁹ Tevbe 9/81; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4: 590.

²²⁰ Tevbe 9/42-47.

Tebük için sefer hazırlıkları yapılırken ordunun ihtiyaçları için bazı zorluklar da yaşanıyordu ki Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda ashaptan yardım istedi. Yardım konusunda ashap seferber olmuş, herkes elinden geleni yapıyordu. Bu sırada münafıklar çok az yardım yapabilen fakir sahabilerle alay etmekten utanmadılar ki kendilerine bizzat ayet-i kerimeyle cevap verildi; “Sadakalar hususunda, mü’minlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır.”²²¹

Münafıkların Tebük Gazvesinde tek girişimleri bu değildi. Hz. Peygamber’in Hz. Ali’yi yerine vekil bırakmasını da dillerine doladılar. Bu dedikoduları duyan Hz. Ali derhal yola çıkıp orduya yetişti ancak Hz. Peygamber’in onu teskin etmesi üzerine Medine’ye geri döndü.

Münafıkların girişimi bireysel bazda da devam ediyordu. Sefer esnasında Allah Resûlü bir yerde durmuş ve devesi kaybolmuştu. Ashap da deveyi aramaya çıkmıştı. Zeyd b. Lusayt isimli bir münafık “Muhammed peygamber olduğunu ve gökten haber verdiğini söylüyor. Hâlbuki devesinin nerede olduğunu bilmiyor” demişti.²²² Bunu haber alan Allah Resûlü “Vallahi ben ancak Allah’ın bana bildirdiğini bilirim. Allah bana o deveyi gösterdi. O deve şu vadidedir. Şöyle şöyle iki dağ arasındaki bir yoldadır. Yuları bir ağaca takılmıştır. Gidiniz ve onu bana getiriniz.” buyurmuş, ashap da gidip deveyi tarif edilen yerden getirmiştir.

Tebük Gazvesindeki münafık girişimlerden son olarak Allah Resûlü’ne suikast girişiminden bahsedilmelidir. Münafıkların belki de en cüretkâr faaliyetleri budur. Konuyla ilgili şu ayet-i kerime nazil olmuştur; “And olsun ki, Müslüman olduktan sonra inkâr edip küfür sözünü söylemişler iken, söylemedik diye Allah’a yemin ettiler, başaramayacakları bir şeye giriştiler; Allah ve Peygamberi bol nimetinden onları zenginleştirdi ve öç almaya kalktılar. Eğer tevbe ederlerse iyiliklerine olur; şayet yüz çevirirlerse, Allah onları dünya ve ahirette can yakıcı azaba uğratar. Yeryüzünde bir dost ve yardımcıları yoktur.”²²³

Ayette geçen “başaramayacakları bir işe giriştiler” ifadesinden, münafıkların Tebük seferi sırasında kurdukları tuzakların kastedildiği söylenmiştir. Sefer dönüşü münafıklar Hz. Peygamber’i bir çukura itip düşürmeyi planlamışlardı. Hz.

²²¹ Tevbe 9/79.

²²² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 4: 234. Rivayet hadis kaynaklarında değil İslam Tarihi kaynaklarında geçmektedir.

²²³ Tevbe 9/74.

Peygamber bunu haber alınca kendisi Ammar b. Yasir ve Huzeyfe b. Yeman ile kısa yol olan tepelerden, ordunun da tepeleri çevreleyen uzun yoldan gitmesini emir buyurdu. Yolda giderken kendilerini takip eden 12 adet yüzleri örtülü münafığı görünce Hz. Huzeyfe onlara doğru ilerleyince onlar kaçtılar.

Münafıkların diğer planı ise İslam ordusu hakkında kötü planlar duyulunca İbn Ubey'in Medine'de kral ilan edilmesiydi. Çünkü onlar Hz. Peygamber ve ashabının Roma ordusu karşısında dayanamayacağını düşünüyorlardı.²²⁴

Bütün bu olaylar ve neredeyse her olayda bir veya birkaç ayetin nazil olması göstermektedir ki, Hz. Peygamber münafıklar hakkında vahiyyle bilgilendirilmiş ve onlara karşı tedbirli davranmıştır.

Hz. Peygamber'in münafıklara karşı genel tutumu ve bu probleme karşı çözüm stratejisinin ana hatları ise şöyle seyretmiştir:

Öncelikle, Hz. Peygamber münafıklar için, müşriklerde veya Yahudilerde olduğu gibi açıktan somut bir toplumsal statü belirlememiş ve onlar için dünyevi bir yaptırım öngörmemiştir. Bunun sadece münafıkların zaten o şekilde doğal bir statüye sahip olmamaları gibi tabii nedenleri yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) istese münafıkları isimleriyle birlikte tek tek ashabına bildirir, onlara karşı toplu bir cihat başlatabilir ya da en azından toplumsal-ekonomik bir boykota tabi tutabilirdi. Ancak Allah Resûlü bunlardan hiçbirini yapmamış, adeta münafıkların İslam toplumunun bir parçası olarak varlıklarını sürdürmelerine izin vermiş gibidir. Bunun en büyük nedeni onların zamanla İslam toplumu içinde eriyecek olmaları ve nihayet samimi olarak iman edecekleri ihtimali veya beklentisi olmalıdır. Çünkü ne olursa olsun onlar küfürlerini açıkça belli etmiyorlar ve Hz. Peygamber'in ya da Müslümanların güçlerini kaybedeceklerini ve kendilerinin eski statülerine kavuşacaklarını düşünüyorlardı. Onları bir anda ve topluca ifşa ederek yok etmek, onların bir gün gerçek mü'min olabilme ihtimallerini de yok etmek demektir. Bu ise bir peygamberin, hele de Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi ümmetine düşkün bir peygamberin yapabileceği bir şey değildir. Nitekim Zeyd b. Vehb'in rivayet ettiği şu hadis, bilinen münafıkların sayılarının gittikçe azaldığını açıkça göstermektedir: "Biz Huzeyfe'nin (ra.) yanında idik. Bize dedi ki: Şu ayetin kastettiklerinden hayatta sadece üç kişi kaldı: 'Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar, dinimize dil uzatırlarsa, inkârda önde gidenlerle savaşın -çünkü onların yeminleri sayılmaz- belki vazgeçerler.'²²⁵

²²⁴ Mevdûdi, *Tefîmu'l- Kur'an*, 2: 254.

²²⁵ Tevbe 9/12.

Münafıklardan da sadece dört kişi kaldı.” Bu söz üzerine bir bedevi kalkarak: “Siz Muhammed’in (s.a.v.) arkadaşlarısınız, bize bir kısım haberlerde bulunuyorsunuz ama bunların mahiyeti nedir, ne değildir biz anlamıyoruz. Söz gelimi sadece dört tane münafık kaldığını söylediniz. Pekâlâ, şu evlerimizi yarıp işe yarayan şeylerimizi çalanlara ne demeli?” dedi. Huzeyfe (ra.): “Onlar fâsıklardır. Ben tekrar ediyorum münafıklardan sadece dört tanesi kalmıştır: Bunlardan biri yaşlı bir ihtiyardır, öyle ki soğuk suyu içse soğukluğunu hissedecek halde değildir.”²²⁶

Ayrıca onların nesillerinden gelecek olanlar da İslam toplumu içinde doğacağından ve nesillerinin mü’min olması büyük ihtimal olduğundan da böyle bir yol izlenmiş olabilir. Bu son ihtimalin somut örneği, İbn Ubey gibi bir münafığın samimi mü’min olan oğlu Abdullah’tır.

Diğer taraftan münafıklara karşı böyle bir tutum sergilenmesinin en önemli faydası, münafıkların açıktan düşmanlık yapmalarının engellenmiş olmasıdır denilebilir.

Ayrıca Hz. Peygamber’in münafıkları ifşa etmeme tavrı onun bir savaşta, “La İlahe İllallah” diyen birisini öldürmesi nedeniyle Üsame b. Zeyd’i “*Kalbini yarıp baktın mı?*” diyerek azarlaması hadisesinde ve Hz. Ömer’in, İbn Ubey’in öldürülmesi teklifine karşı Efendimizin “Halk, ‘Muhammed ashabını öldürüyor’ demez mi?” şeklindeki hassasiyetinde de aranmalıdır. Şüphesiz ki Hz. Peygamber (s.a.v.) herhangi bir münafık için “Bu gerçek mü’min değildir” dese ve onun öldürülmesini emretse sahabe emri yerine getirecektir. Ancak sonraki dönemlerde Hz. Peygamber’i adım adım izlemekle görevli mü’min ve müslümanlar, özellikle de âlimler ve idareciler, peygamber gibi vahiyle desteklenmediklerinden muhtemelen bazı insanları kendi zahiri ve sübjektif kriterlerine göre münafık ilan edecekler ve haksız-hukuksuz yaptırımlara neden olabileceklerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise kendisinden sonra ümmetine böylesi tutarsız ve ahiret açısından riskli bir miras bırakmaktan münezzehtir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber, konuyla eşzamanlı nazil olan ayetlerle de birlikte hareket ederek münafıkları tamamen kendi hallerine bırakmış değildir. Münafıklar hakkında pek çok ayet nazil olduğu gibi, Hz. Peygamber’den de pek çok hadis-i şerif varit olmuş, böylece münafıkları hem özellikleri bakımından tanımak mümkün olmuş hem de bu vesileyle mü’minler için bu sıfatların kendilerinde

²²⁶ Buhâri, “Tefsir-Berâe”, 5.

bulunup bulunmadığının muhasebesi açısından ciddi bir otokontrol mekanizması oluşturulmuştur.

Mesela, Hz. Peygamber (s.a.v.) münafıkları isim olarak değil sıfat olarak öne çıkarmış, şahsen değil tip olarak tanımlamıştır.

“Dört haslet vardır; kimde bu hasletler bulunursa o kimse halis münafıktır. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu bırakıncaya kadar kendinde nifaktan bir haslet var demektir: Emanet edilince hıyanet eder, konuşunca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, husumet edince haddi aşar.”²²⁷

Bu hadis-i şeriften de anlaşılmaktadır ki nifak veya münafıklar sadece Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine has bir husus değil, kıyamete kadar her Müslümanı bireysel ve toplumsal olarak ilgilendirecek bir özelliğe sahiptir. Her Müslümanın bu hadisten bir hissesi vardır ve bu hadis-i şerife muhatap olan Müslümanlar, hadiste serdedilen hususlar hakkında kendilerini yoklamalıdır.

Nitekim sahabilerden Hz. Hanzala b. Rebi şöyle nakletmektedir: Bir gün Hz. Ebû Bekir (ra.) Bana: “Nasılsın?” diye sordu. “Hanzala münafık oldu” dedim. “Sübhanallah, sen neler söylüyorsun?” diye şaşırды. Ben açıkladım: “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) huzurunda olduğumuz sırada bize cennet ve cehennemden söz edilir, sanki gözlerimizle görmüş gibi oluruz. Oradan ayrılıp çoluk çocuğumuza, bağ bahçemize karışınca çoklukla unutup gidiyoruz”. Hz. Ebû Bekir (ra.) de: “Allah’a yemin olsun ben de aynı şeyi hissediyorum” dedi. Birlikte Hz. Peygamber’e (s.a.v.) gittik ve bu durumu açtık. Bize: “Nefsimi kudret elinde tutan Zat-ı Zülcelal’e kaseim olsun siz, benim yanımdaki hali dışarda da devam ettirip (cennet ve cehennemi) hatırlama işini koruyabilerseniz melekler sizinle yataklarınızda, yollarda müsafaha ederdi. Fakat Ey Hanzala, bazen öyle bazen böyle olması normaldir (münafıklık değildir)” dedi ve son cümleyi üç kere tekrarladı.²²⁸

Hadisten anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nifak alametlerinden ve münafıkları isim olarak değil sıfat olarak öne sürmesinden beklenen neticelerden birisi ve belki de en önemlisi elde edilmiş, sahabe efendilerimiz bu sıfatların kendilerinde bulunup bulunmadığını kontrol ederek imanlarının taze ve diri kalmasını sağlamışlardır.

²²⁷ Buhâri, “İman”, 24, “Mezâlim”, 17; Müslim, “İman”, 106; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 16; Tirmizî, “İman”, 14; Nesâî, “İman”, 20. Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu belirtmiş ve bu özelliklerin amelde nifakı tanımladığını söylemiştir.

²²⁸ Müslim, “Tevbe”, 12; Tirmizî, “Kıyamet”, 60.

Ebû Hureyre'nin (ra.) rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Mü'min, mütemadiyen rüzgârın eğici tesirine maruz bir bitkiye benzer. Mü'min, devamlı belalarla baş başadır. Münafığın misali de çam ağacıdır. Kesilip kaldırılıncaya kadar hiç ırgalanmaz.”²²⁹

Bir diğer hadiste de Allah Resûlü, imanı, temiz su ile yetişen taze bitkiye benzetmiş, nifakı, kan ve irinle büyüyen bir çibana benzeterek onun Allah'ın yasakladığı düşünce ve eylemlerle büyüyeceğine dikkat çekmiştir. Örneğin, hayâ ve az konuşmayı iman alâmeti; çirkin söz ve lüzumundan fazla konuşmayı ise münafıklık alâmeti olarak zikretmiştir.²³⁰

Allah Resûlü bu hadislerle hem ashabını münafıklara karşı bilgilendirip uyarılmış hem de mü'minlerin bu hasletlerden uzak durmalarını öğütlemekle onları inzar etmiştir. Bu nedenle sahabilerin bazen kendilerinde nifak alameti belirlediğine dair endişeye kapıldıkları olmuştur (Hanzala örneğinde olduğu gibi) ama bu itikadi anlamdaki gerçek münafıklığa değil, amelî bir eksikliğe işaret eder. İslam âlimleri de zaten nifakı itikadi ve ameli olarak ayırmışlardır.

3.1.2.4. Toplumsal Barış Bağlamında Kardeşlik Antlaşması (Muahat)

Muahat kelimesi uhuvve kökünden türemiştir ve “biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek” anlamına gelir. Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından hicretten hemen sonra bazı Mekkeli sahabiler önce kendi aralarında sonra Ensardan bazı kimselerle kardeş ilan edilmiştir. Bu icraata kaynaklarda muahat ismi verilir.²³¹

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'de yaptığı ilk en önemli faaliyet, Mescid-i Nebevi'nin inşasından sonra kardeşlik antlaşmasıdır denilebilir. Böylece hem yurdundan çıkarılmış insanların iltica problemi kısmen çözümlenmiş, hem de müslümanlar arasındaki kardeşlik bağları kuvvetlenmiş oldu. Tesis edilen İslam kardeşliğine göre Ensar tüm mülkünü, her şeyini Mekke'de bırakarak muhtaç duruma düşen Muhacirlerle paylaşacaktı. Kur'an bu olaya şu ayetiyle işaret eder; “İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye

²²⁹ Buhâri, “Mardâ”, 1; Tirmizî, “Emsal”, 4; Müslim, “Sıfatu'l-Münafikun”, 86.

²³⁰ Tirmizî, “Birr”, 80; Ahmed b. Hanbel Müsned 3: 17; Mehmet Görmez, v.dğr., “Münafıklık/İki Yüzlülük”, *Hadislerle İslam*, ed. Mehmet Emin Özafşar, v.dğr., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 1: 626.

²³¹ Hüseyin Algül, “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (2005), 30: 308-309.

kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.”²³²

Konuyla ilgili bir hadis de şöyledir: Asım el-Ahvel’den nakledilen bir rivayette şöyle demiştir: Hz. Enes’e (ra.) “Sana Resûlullah’ın (s.a.v.): ‘İslam’da dayanışma akdi (hılf) yoktur!’ dediği ulaştı mı?” diye sordum. Şu cevabı verdi. “Kureyş’le Ensar arasında, benim evimde dayanışma antlaşması yaptı.” Ebû Dâvud’un rivayetinde: “Resûlullah, bizim evde Ensarla Muhacir arasında iki veya üç kere dayanışma akdi yaptı” şeklindedir.²³³

Hadisin bir diğer metni şu şekildedir: “Hicretten yaklaşık beş ay sonra Mescid-i Nebevî’nin inşaat günlerinde Hz. Peygamber, Muhacirlerle Ensardan kırk beşer kişiyi Enes b. Mâlik’in evine çağırdı ve ‘İslâm dininde hılf yoktur, din kardeşliği vardır’ diyerek bunların arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti; diyet ve fidye meseleleri dâhil olmak üzere karşılıklı sorumluluk ve yükümlülüklerini açıkladı.”²³⁴

Allah Resûlü’nün Cahiliye döneminde yaygın olan ve İslam’dan sonra da devam eden hılf uygulamasını başka rivayetlerde benimsemesine hatta bu hilflerden biri olan Hılfu’l-Fudûl’a bizzat iştirak etmesine ve o teşkilatı övmesine rağmen burada “İslam’da hılf yoktur, din kardeşliği vardır” buyurmasının din kardeşliğini normatif ve görece daha zorlamalı olan hılf uygulamasından daha üstün tuttuğu şeklinde yorumlanması, dolayısıyla “yoktur” ibaresinin “gerek yoktur” şeklinde anlaşılması gerektiği söylenebilir.

Ensar ve Muhacirler bu şekilde kardeşlik bağıyla bütünleşti. Hatta Medine’nin Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki uzun zamandan beri sürüp giden husumet dahi unutuldu.²³⁵ Kur’an’da bu durum şöyle anlatılır; “Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sınımsız yapışın; parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve onun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında

²³² Enfal 8/72. Bu âyete göre muhacirler ve ensar, akraba olmadıkları halde birbirlerine vâris olurlardı. Daha sonra sadece akraba olanların birbirlerine vâris olabileceğini bildiren 75. âyet inince, bazı tefsircilere göre bu âyetin hükmü kaldırılmış oldu.

²³³ Buhâri, “Edeb”, 67, “Kefalet”, 2, “İtisam”, 16; Müslim, “Fedâilu’s-Sahabe”, 204; Ebû Dâvud, “Ferâiz”, 17.

²³⁴ Buhâri, “Menâkıbü’l-ensâr”, 5, 7.

²³⁵ Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 1: 29, 30.

iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.”²³⁶

Bu kardeşlik antlaşması ile Allah Resûlü'nün şu toplumsal sorunları çözdüğü söylenebilir:

- Muhacir Müslümanların zaruri ihtiyaçları vakit geçirmeksizin karşılanmış oldu.
- Ensar, hicrete kapılarını açmakla düşmanlığını kazandığı diğer müşrik Araplara karşı Muhacirin yardım ve ittifakını kazanmış oldu.
- Medine'de Müslümanlar sayıca az olsalar da, bu birliktelik sayesinde bir çeşit yumuşak güç kazandılar ve Medine'de ikamet eden Yahudi ve müşrik Arap toplumuna karşı psikolojik üstünlük sağladılar.
- Sosyolojik olarak her göç hâdisesinin sonucunda ortaya çıkan göç edenlerin göç edilen yere intibakının önündeki en büyük engellerden olan psikolojik uyum sorunu giderilmiş oldu.
- Allah Resûlü'nün henüz hayatta iken meydana gelen Cirane olayı ve vefatından sonra ilk halife seçimi görüşmelerindeki Ensar-Muhacir tartışmalarında görülebileceği üzere Ensar-Muhacir şeklinde bir ayrımın ve bölünme nedeninin daha baştan önüne geçilmiş, her iki kesimin de kendisine ait, başkalarının ulaşamayacak faziletlere sahip olduğu belirlenmiştir.

3.1.2.5. Toplumsal Mutabakat Bağlamında Medine Sözleşmesi

Hız. Peygamber (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde karşısında en önemli sorun olarak yeni bir toplumsallaşma modelinin hayata geçirilmesi meselesi duruyordu. Medine'nin kadim kabileleri olan Evs ve Hazreç kabileleri yüz yıldan fazla süren bir iç çatışma ortamından yeni çıkmış, toplumsal barışı sağlamanın yollarını arıyorlardı. Bunun yanında Yahudilerin, Hıristiyanların, müşrik Arapların ve Müslümanların bir arada yaşaması Medine'nin Mekke'ye göre daha kozmopolit bir sosyal yapıya sahip olması demektir. Ayrıca Müslümanların her ne kadar sayısal anlamda bir azınlık teşkil etseler de kültürel anlamda baskın olmaları, şehirdeki ekonomik rantı ellerinde bulunduran Yahudileri ve siyasal rantı elinde bulunduran Abdullah b. Übey b. Selul ve çevresini bir çatışma potansiyeli olarak hazırda tutuyordu. Dolayısıyla ortak bir dine sahip olmak Müslümanlar arasında bir iç

²³⁶ Âl-i İmran, 3/103.

çatışmanın meydana gelmemesi için yeterli bir garanti sunmadığı gibi aynı şehirde yaşıyor olmak da bu şehirdeki farklı dini ve kültürel gruplar arasındaki barışın sürekli olacağını göstermiyordu. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilk yapması gereken iş öncelikle İslam toplumunun manevi bağlarını kuvvetlendirmek, daha sonra da şehirde yaşayan diğer gruplarla ortak bir sözleşme etrafında anlaşma zemini bulmaktı.

Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk önce müslümanlar arasında bir kardeşlik antlaşması (muahat) tesis etmiş, hemen ardından da literatüre Medine Sözleşmesi olarak geçen mutabakatı sağlamıştır.

Biz de bu bölümde Medine Sözleşmesini toplumsal mutabakatın sağlanması noktasında ele alıp değerlendireceğiz.

Medine Sözleşmesi veya Türkçe literatürdeki kullanımlarından biri olan Medine vesikası, Medine'ye yaşayan Müslüman, Yahudi ve müşrik Araplar arasında hicretten kısa bir süre sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) öncülüğünde hazırlanan bir sözleşme metnidir. Bu vesika metni İslam Tarihiyle ilgili kaynaklardan aktarılmış olup metnin sıhhati konusunda şüphe yoktur. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu vesika hicretten sonra ve Bedir Gazvesi'nden önce düzenlenmiştir. Bazı araştırmacılara göre metnin Müslümanlarla ilgili kısmı Hicretten sonra, Yahudilerle ilgili kısmı ise Bedir Savaşından sonra kaleme alınmıştır. Bu metin, Medine şehir devletini oluşturan toplulukları, bunların birbirleriyle ve yabancılarla ilişkilerini, bu toplulukların adli ve idari yapılarını, fertlerin din ve vicdan hürriyetini belirli esaslara bağlar. Bu açıdan, şekil olarak modern anayasalardan farklı olsa da içeriği itibarıyla bir anayasa mahiyetindedir.²³⁷

Medine'de farklı dini ve etnik sosyal gruplar arasında imzalanan bu antlaşma, zamanın güncel şartlarında dönemsel, ancak ruhu ve kurucu ilkeleri yönüyle evrensel ve zamanlar üstü özelliklere sahiptir.²³⁸

3.1.2.5.1. Sosyal Çevre Şartları

Medine Vesikasının hazırlandığı dönemin şartlarının bilinmesi onun daha iyi anlaşılması sağlayacaktır.

²³⁷ Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (2016), EK-2: 212-215.

²³⁸ Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 4: 105.

Arap geleneğinin baskın karakteri kabile ruhudur. Bu durum Medine için de geçerliydi. Mekke ve Taif'in birliği güçlü kabileler tarafından sağlanıyordu ancak Medine bu anlamda bir birlikten yoksundu. Mekke'de Kureyş, Taif'te Sakif kabilesi siyasi birliği sağlarken Medine'de Evs ve Hazreç ile bu iki Arap kabilesinin müttefikleri Yahudi kabileler (Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kurayza) arasında mevcut olan savaş ve çekişmeler bir siyasi birliğe imkân vermiyordu. İşte Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle bir ortamda üstelik de kılıç zoru veya ekonomik-siyasi nüfuz gibi baskı araçları kullanmadan Medine'de, karşılıklı rızaya dayalı bir şekilde, o günkü Arapların hiç görmediği bir tarzda sağlam bir siyasi birlik kurmayı başarmıştır.²³⁹

3.1.2.5.2. Sözleşmeden Önce Yapılan Faaliyetler

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicretten sonra gerçekleştirdiği ilk toplumsal girişim Medine Vesikası ya da sözleşmesi değildir. Bu sözleşmeden önce muahat (kardeşleşme) adı verilen, Ensar ile Muhacir arasında gerçekleştirilen bir organizasyon meydana getirilmiştir ki her şeyden önce iki farklı şehrin ancak aynı dinin insanları arasında bir kardeşlik tesis edilmiştir. Böylece Müslüman toplum kendi arasında bir birlik oluşturmuş ya da zaten mevcut olan potansiyel birlik, bu muahat ile bir toplumsal blokaj haline getirilmiştir.

Sözleşmeden önce gerçekleştirilen bir diğer faaliyet ise nüfus sayımıdır. Huzeyfe'den nakledilen bir rivayette Allah Resûlü "Din olarak İslam'ı kabul eden ve Müslüman olan kimselerin isimlerini yazıp getiriniz" buyurmuş, onlar da bin beş yüz kişinin adını yazıp getirmiştir.²⁴⁰

3.1.2.5.3. Vesikanın Tarafları

Bu gelişmeden sonra Medine'de üç ana toplumsal blok oluştu: Yahudiler, müşrik Araplar ve Müslümanlar... Bu yeni toplumsal yapılanma dönemin Arap yarımadası için alışıldık değildir. Kabile toplumlarında geleneksel örgütlenme akrabalık ve kan bağına dayalı iken, ilk kez farklı kültürlerle ve etnik kökenlere sahip insanlar bir araya gelmiş, kendilerini diğerlerinden ayrı bir topluluk olarak tanımlamışlardır. Ancak her şeye rağmen Medine, sadece Müslümanlardan ibaret

²³⁹ Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 4: 108, 109.

²⁴⁰ Buhâri, "Kitâbu'l-cihad ve's-siyer", 181; M. Tayyip Okıç, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958), 11-20; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 183.

değildi. Orada Yahudiler ve İslam'ı kabul etmemiş Araplar da mevcuttu ve Hz. Peygamber'in önünde (s.a.v.) bu farklı kesimleri bir şekilde tek bir çatı altında birleştirmek, birlikte yaşamanın yolunu bulmak gibi mühim bir problem vardı.²⁴¹

Her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.v.) İslam toplumuna tam hakim ise de Medine, bir bütün olarak sağlam bir dayanışma ruhuna sahip değildi. Uzun süredir devam eden iç karışıklıklardan yeni çıkmıştı ve kabile esaslı örgütlenmenin yeni bir zemine oturtulması şarttı. İslam toplumu ve şehirdeki diğer Arap ve Yahudilerin karşılıklı haklarının ve sorumluluklarının belirlenmesi, bu kesimlerin bir uyum içinde yaşamasının hukuki temellerinin sağlanması gerekiyordu. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayat gayesi olan İslam'ın geleceğinin de düşünülmesi elzemdi. Sonuçta Hz. Enes'in (ra.) evinde Hz. Peygamber, ashabı ve gayri müslim Medineliler bir araya gelerek durumu görüştüler. Sonuçta Medine şehir devletinin içerik itibarıyla Anayasası ortaya çıkmış oldu.²⁴²

Medine vesikasının 47 maddelik antlaşma metinlerinin tamamına çalışmamızda yer vermeyeceğiz. Ancak vesikanın, Hz. Peygamber'in bireysel ve toplumsal sorunların çözümünde takip ettiği metotlara taalluk eden bazı önemli maddeleri ve bu alanı ilgilendiren özelliklerin üzerinde durmakla yetineceğiz.

3.1.2.5.4. Vesikanın Özellikleri

Öncelikle vesika, Hz. Peygamber'in sözleşmenin taraflarıyla gerçekleştirdiği görüşme ve istişareler sonucunda meydana getirilmiştir. Bu açıdan bir devlet başkanının veya toplumsal önderin tek başına hazırlayıp insanlara dikte ettiği bir kurallar manzumesi değildir. Bir arada yaşama ve farklılıkları çatışmaya dönüştürme potansiyelinin engellenmesi bakımından bu durum son derece önemlidir. Çünkü gerçek ve rızaya dayalı bir toplumsal sözleşme yoksa anayasa gibi birleştirici metinlerin uygulanma alanları dar, ömürleri de kısa olacaktır.

Vesikada farklı toplum kesimleri kendi özellikleriyle kabul edilmiş, görmezden gelinmemiş ve din değiştirmeye zorlanmamıştır. "Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek Mevlaları ve gerekse bizzat kendileri dâhildirler." ibaresi (25. madde) her ne kadar sözleşmede açıkça zikredilmese de Yahudilere tanınan haklar ve onların zorlamaya tabi tutulmaması hususu müşrikler için de geçerlidir. Çünkü müşrikler üzerinde bu sözleşmenin ruhuna aykırı herhangi

²⁴¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 111.

²⁴² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 190.

bir tasarrufta bulunulduğuna dair elimizde hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Müşrikler de sözleşmede belirtilen haklardan istifade etmişlerdir.

Ayrıca 42. maddede²⁴³ ihtilafların Hz. Peygamber'e (s.a.v.) götürülmesini öngören hüküm kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler tarafından teklif edilmiştir. Kur'an da Hz. Peygamber'e onların davalarına bakma yetkisi vermişti.²⁴⁴ Onlar Hz. Peygamber'e başvurdukları her seferinde Peygamber onları Tevrat'a veya Kur'an'a göre hüküm verme konusunda muhayyer bırakmıştı. Buradan da anlaşılmaktadır ki Medine şehir devletinde Medine Sözleşmesinin de kabul ettiği üzere çoğulcu bir hukuk sistemi uygulanmış ancak Hz. Peygamber diğer hukuk sistemlerinin de üzerinde bir üst mahkeme veya hakem olarak kabul edilmiştir.²⁴⁵

3.1.2.6. Bireysel Problemler ve Sulh İlkesi

Dünyada mevcut yaygın hukuk sisteminde ve özellikle de ceza hukuku alanında son zamanlarda “onarıcı adalet” kavramının ve buna bağlı olarak davalarda uzlaştırma politikalarının ön plana çıktığı görülmektedir. İşlenen suça karşı sadece cezai yaptırım uygulanmasının yeterli olmadığı anlaşılmış, suçtan doğan zararın giderilmesi ve onarılması da amaçlanmaya başlanmıştır. Onarıcı adalet anlayışının en yaygın yansıması da uzlaşma kurumlarının etkinleştirilmesinde görülmektedir.²⁴⁶

Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.v.) hâkim sıfatıyla kendisine getirilen ihtilaflı meselelerde tarafların uzlaşmasını teşvik etmiştir.

Ümmü Seleme'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) eski bir miras davasını çözmek üzere iki kişi müracaat etti. Davayı çözecek delilleri olmayınca, Hz. Peygamber (s.a.v.): “Siz bana dava açıyorsunuz. Ben de bir beşerim. Belki sizin bazınız, bazınızdan daha düzgün ve belîğ bir şekilde ifadede bulunabilir. Ben de işittiğime göre hüküm veririm. Şunu iyi bilin ki, zahir delillere istinaden kime hakkı olmadığı halde kardeşinin hakkını vermiş olursam, o bunu almasın. Zira bu durumda ben, ona cehennemden bir ateş parçası vermiş olurum.” diye açıklamada bulununca, iki adam da ağlayarak “Benim hakkım kardeşimin olsun” dedi. Bunun

²⁴³ “Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vakalarının Allah'a ve Resûlullah Muhammed'e götürülmeleri gerekir. Allah, bu sahifeye (yazıya) ve kuvvetli ve en iyi riayet edenlerle beraberdir.”

²⁴⁴ Mâide 5/42. “Sana gelirse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah âdil olanları sever.”

²⁴⁵ Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 4: 122, 123.

²⁴⁶ Cumhur Şahin, “Ceza Adalet Sisteminde Uzlaştırma Uygulamalarının Geliştirilmesi Projesi” *Adalet Bakanlığı Çalıştay Raporu*, (İstanbul: 30-31 Ekim 2008), 1-25.

üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Madem böyle diyorsunuz, o zaman gidip aranızdaki malı hakkı araştırarak taksim ediniz. Ondan sonra da kura çekerek kendi payınıza düşeni belirleyiniz ve karşılıklı helâlleşiniz”²⁴⁷ buyurdu.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bireyler arasında ortaya çıkan problemlerin çözümünde en sık başvurduğu yöntemlerden birisi de problemlili tarafların arasını bulmaktır. Bu konuda ashabı teşvik eden pek çok hadis-i şerif vardır. Bunlardan birisi şu şekildedir: “İnsanın her bir eklemi için her Allah’ın günü bir sadaka vermek gerekir: İki kişinin arasını bulman (haklarında adaletle hükmetmen) bir sadakadır. Bir kimseye bineğine binerken yardımcı olman veya yükünü hayvanına yüklemesine yardım etmen bir sadakadır. Güzel bir söz söylemek sadakadır. Namaza giderken attığın her adıma bir sadaka sevabı vardır. Gelip geçenleri rahatsız eden bir şeyi yoldan alıp atman bir sadakadır.”²⁴⁸

Bu hadiste Allah Resûlü, sadakanın sadece parasal bir ibadet olmadığını, hayatın her alanındaki sâlih amellerin de sadaka hükmüne geçtiğini anlatmış, bunların başında da iki kişinin arasını bulmayı zikretmiştir.

Yine Abdullah b. Amr’ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ceza gerektiren davalarınızı huzuruma getirmeden kendi aranızda anlaşın. Bu davalar bana getirilince (ceza vermem) vacip olur”²⁴⁹

3.1.3. Adalet İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ عَنْ مُسْلِمٍ حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شَيْبَابَةُ حَدَّثَنِي وَرْقَاءُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « إِمَّا الْإِمَامُ جُنَّةٌ يُقَاتَلُ مِنْ وَرَائِهِ وَيُنْفَى بِهِ فَإِنْ أَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعَدَلَ كَانَ لَهُ بِذَلِكَ أَجْرٌ وَإِنْ يَأْمُرُ بِغَيْرِهِ كَانَ عَلَيْهِ مِنْهُ. ²⁵⁰

Ebû Hureyre’den (ra.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Yönetici, bir kalkandır. Onun ardında savaşılır, onunla (tehlikelerden) korunulur. Şayet o, Yüce Allah’a karşı takvayı emreder ve adaletle hükmederse bundan dolayı sevap kazanır. Bunun dışında bir şey emrederse o zaman yaptıkları kendi aleyhine olur.”

²⁴⁷ Ebû Dâvud, “Akdiye” 10. Hadis farklı şekillerde Buhâri, “Mezâlim”, 16, Müslim, “Akdiye”, 5-6, Tirmizî, “Ahkâm”, 11 tarafından da tahriç edilmiştir ve Tirmizî hadis hakkında hasen sahih değerlendirmesinde bulunmuştur.

²⁴⁸ Buhâri, “Sulh”, 11, “Cihâd”, 72; Müslim, “Zekât”, 56.

²⁴⁹ Ebû Dâvud, “Hudûd”, 6; İbn Mâce, “Hudûd”, 28; Hâkim Müstedrek’inde hadisın sahih olduğunu söylemiş, Zehebi de bu görüşe muvafakat etmiştir.

²⁵⁰ Müslim, “İmare”, 43.

Bu bölümde adalet ilkesi, hukukun üstünlüğü ve insanların hukuk karşısındaki eşitliği bağlamında ele alınacaktır.

Hukukun üstünlüğü ve kanunlar karşısındaki eşitlik ilkesi modern ulus devletlerin hemen hepsinin anayasasında kabul ettikleri ilkelerin başında gelmektedir. Modern teorilerde de hukukun üstünlüğünün ve yasalar karşısındaki eşitlik ilkesinin insanların devlete ve hukuk sistemine karşı güven duymalarına, kendilerini güvende hissetmelerine neden olduğu kabul edilir.

Diğer taraftan hukukun üstünlüğü ilkesinin ekonomik ve insani gelişmişlik açısından da ciddi bir ölçüt olarak kabul edildiğini belirtmek gerekir.

Hukukun üstünlüğünün giderek artan bir şekilde kabul görmesi halen ideal bir boyutta seyretmektedir. Bu konuda devletlerin istenilen seviyede olmadıkları da kabul edilmektedir.²⁵¹

İslam'da günahların (suçların)²⁵² cezaları esas itibariyle uhrevidir ancak toplumsal düzeni, Müslümanların hakkını ve genel hukuk kaidelerini ihlal etmekle aynı anlama gelen günahlar için dünyevî yaptırımlar da öngörülmüştür. Bu yaptırımlar da had, kısas ve tazîr gibi hukuki cezalardır. Hz. Peygamber'in, aynı zamanda hukuki bir suç da teşkil eden bu tip günahlara karşı tavrı kesin ve sert olmuştur.

Bu konuda Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadis şöyledir: Hırsızlık yapan Mahzumlu kadının durumu Kureyşlileri fazlasıyla üzdü. "Bu kadın hakkında Resûlullah (s.a.v.) nezdinde kim müessir bir şefaatte bulunabilir?" diye adam aradılar. "Bu işe sadece Resûlullah'ın (s.a.v.) çok sevdiği Üsâme İbn Zeyd (ra.) cüret edebilir" dediler. Üsâme (huzura çıkarak), Resûlullah'a (s.a.v.) şefaattalebinde bulundu. Efendimiz: "Allah'ın hududundan bir hadd hususunda şefaattalebi ediyorsun?" diye çıkıştı. Sonra kalkıp cemaate şu hitabede bulundu: "Sizden öncekileri helak eden şey şudur: İçlerinden şerefli birisi hırsızlık yaptı mı onu terkedip (ceza vermezlerdi). Aralarında kimsesiz zayıf birisi hırsızlık yapınca derhal ona hadd tatbik ederlerdi. Allah'a yemin olsun! Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık yapmış olsa mutlaka onun da elini keserdim."²⁵³

²⁵¹ Raoul Wallenberg İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk Enstitüsü, *Hukukun Üstünlüğü*, trc. Musa Toprak, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları 2015), 51.

²⁵² Bu bölümde günah kavramını suç kavramı ile eşanlamlı kullanmayı tercih ettik.

²⁵³ Buhâri, "Hudud", 11, 12, 14; Müslim, "Hudud", 8; Tirmizî, "Hudud", 9; Ebû Dâvud, "Hudud", 4; Nesâî, "Sarik", 5. Tirmizî ve Hâkim hadis hakkında sahih değerlendirmesinde bulunmuştur.

Hz. Aişe'den (ra.) rivayet edilmiştir: “Maruz kaldığım iftiradan beni temize çıkararak vahiy indiği zaman, Resûlullah (s.a.v.) minbere çıkıp durumu hatırlattı ve ilgili ayeti (Nur 11-23) okudu. Minberden inince iki erkek ve bir kadına kazf (iftira) haddi vurulmasını emretti. Ve derhal icra edildi. Burada hadd icra edilen şahıslar Hassan İbn Sabit, Mistah İbn Üsase ve Hamna Bintu Cahş (ra.) idi.”²⁵⁴

Burada Allah Resûlü'nün iftira haddi uyguladığı şahıslar arasında Hassan bin Sabit gibi bir Peygamber şairinin bulunması dikkate değerdir. Hassan bin Sabit, şiirleriyle Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Müslümanların lehine pek çok faaliyet gerçekleştirmiş ve Hz. Peygamber'in duasına mazhar olmuş iken Allah Resûlü böyle bir hükmün icrasında ona herhangi bir ayrıcalık ve yumuşaklık tanımamıştır. Bu da onun, Müslümanların haklarını ve itibarlarını ihlal edecek, toplum düzenini ve huzurunu bozabilecek ve aynı zamanda suç da teşkil eden günahlara karşı kesin ve tavizsiz tutumunu göstermektedir.

Meselenin bir diğer boyutu günaha veya suçlara karşı alınan önleyici tedbirler mahiyetindeki uygulamalardır. Bu nedenle ilk önce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabe toplumunda meydana getirdiği suç/günaha karşı bir bilinç oluşturma faaliyetini dikkate almak gerekmektedir.

Kur'an'da insanı günaha sevk eden bazı faktörlerden bahsedilmiştir. Bunlardan nefis, sürekli kötülüğü emreder/ister.²⁵⁵ Ayrıca yine nefis, kişiyi günaha düşürmek için sürekli telkinde bulunan bir kuvvettir.²⁵⁶ Kişinin benlik ve gururu da günaha sevk eden bir diğer faktördür.²⁵⁷ Dünya hayatının cazibesi,²⁵⁸ şeytanın kışkırtmaları²⁵⁹ gibi hususlar da günaha sevk eden dış faktörler olarak değerlendirilebilir.

Kur'an'da büyük ve küçük günah ayrımı yapılmış ancak bunların neler olduğundan tafsilatıyla bahsedilmemiştir. “Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız.”²⁶⁰ ayetinde günaha karşı hem bir sorumluluk hem de sonuçlarının hafifletilmesi mesajı vardır.

²⁵⁴ Ebû Dâvud, “Hudud”, 35.

²⁵⁵ Yusuf 12/53.

²⁵⁶ Kâf 50/16.

²⁵⁷ Bakara 2/206.

²⁵⁸ Âl-i İmran 3/14.

²⁵⁹ Hicr 15/36.

²⁶⁰ Nisâ 4/31.

Bazı hadis-i şeriflerde büyük günahlar olarak; şirk, büyü, adam öldürme, riba, yetim malı yeme, savaştan kaçma ve iffetli Müslüman kadına zina isnadında bulunma sayılmıştır.²⁶¹

Bir diğer rivayette de; Resûlullah'a (s.a.v.) bir adam kebâirden sormuştu Allah Resûlü: "Onlar dokuzdur!" buyurup şunları saydı: "Şirk, sihir, insan öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadınlara iftirada bulunmak, anne ve babaya haksızlık, kıbleniz olan Beytu'l-Haram'da masiyet işlemeyi sağlığınız ve ölümünüzde helal addetmek."²⁶² buyurulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabını günah konusunda uyarmış ama Allah'ın rahmetini de nazara vermiştir: "Sizden biri içiyle dışıyla Müslüman olursa, yaptığı her bir hayır en az on mislinden, yedi yüz misline kadar sevabıyla yazılır. İşlediği her bir günah da sadece misliyle yazılır. Bu hal, Allah'a kavuşuncaya kadar böyle devam eder."²⁶³

Bazen Allah Resûlü günah konusunda dünyevi bir yaptırım uygulamamış, günahın telafisi için gerekli yolları ashabına göstermiştir. İbn Ömer'in (ra.) rivayet ettiği bir hadiste şöyle denilmiştir: Bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek: "Ben büyük bir günah işledim, buna tevbe imkânım var mı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Annen var mı?" diye sordu. Adam: "Hayır yok" dedi. "Peki, teyzen de mi yok?" dedi. Adam: "Hayır, var" deyince Resûlullah (s.a.v.): "Öyle ise ona iyilik yap!" diye emretti."²⁶⁴

Bu hadiste Allah Resûlü'nün adamın günahının peşine düşmemesi, günahının ne olduğunu bile sormaması da dikkate değer bir husustur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) büyük günah işleyenleri ümitsizliğe sevk etmemiş, ahirette ümmetinden büyük günah işleyenler için şefaathane olacağını söylemiştir. "Şefaathane, ümmetinden büyük günah işleyenler içindir. Bir adamın ateşe atılması için emir verilir. Giderken, (dünyada) susadığı zaman su vermiş olduğu adama rastlar, onu tanır ve ona: 'Benim için şefaathane etmeyecek misin?' der. Adam: 'Sen de kimsin?' diye sorunca: 'Ben sana falan gün su içirmedim mi?' der. Öbürü bunu tanır ve (Allah nezdinde) onun lehinde şefaathane bulunur. Adam da böylece geri çevrilir ve cennete gider."²⁶⁵

²⁶¹ Buhârî, "Vesâya", 23, "Hudud", 44; Müslim, "İman", 144; Ebû Dâvud, "Vesâya", 10.

²⁶² Ebû Dâvud, "Vesâya" 10; Nesâî, "Tahrim", 3.

²⁶³ Buhârî, "İman", 31; Müslim, "İman", 205.

²⁶⁴ Tirmizî, "Birr", 6.

²⁶⁵ Tirmizî, "Kıyamet", 11.

Hız. Ebû Bekre'nin rivayet ettiğine göre; Resûlullah (s.a.v.): "Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?" buyurmuş ve bunu üç kere tekrar etmişti. "Evet!" deyince: "Allah'a şirk koşmak, anne ve baba haklarına riayetsizlik, cana kıymak!" buyurdu. Bu sırada dayanmış durumda idi, yere oturup: "Haberiniz olsun! Yalan söz, yalan şahitlik!" dedi ve bunu o kadar tekrar etti ki, "Keşke sussa artık!" temennisinde bulunduk.²⁶⁶

İslam'da asli günah ya da o anlama gelebilecek kolektif bir günah anlayışı yoktur. İslam'da diğer semavi dinlere göre farklı olarak günahın cezası şahsidir ve herkes kendi amelinden sorumludur. Hiç kimse başkasının günah yükünü ve cezasını üstlenemeyeceği gibi atalarının günahından da sorumlu değildir. Ancak yaptıkları gayri meşru hareketleriyle başka insanları da etkileyen ve etkilemekle kalmayıp bu konuda bir çığır açılmasına neden olanların, aynı davranışta bulunanların günahından onlarla birlikte sorumlu olacakları belirtilmiştir: "Onlara: Rabbiniz ne indirdi? denildiği zaman, 'Öncekilerin masallarını' derler. Kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak taşımaları ve bilgisizce saptırmakta oldukları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklenmeleri için (öyle derler). Bak ki yüklenecekleri şey ne kötüdür!"²⁶⁷ ayeti ve "İslam'da kim bir hayırlı yol açarsa, ona bu hayrın ecri ile, kendisinden sonra o hayrı işleyenlerin ecrinin bir misli verilir. Bu, onların ecrinden hiçbir şey eksiltmez de. Kim de İslam'da kötü bir yol açarsa, ona bunun günahı ile kendinden sonra onu işleyenlerin günahı da verilir. Bu da onların günahından hiçbir eksilmeye sebep olmaz."²⁶⁸ hadisi bu duruma işaret etmektedir.

Son olarak Allah Resûlü'nün günah veya suç olgusuna karşı merhamet ve şefkat ilkesinin tezahürünü gösteren birtakım uygulamalarını da ele almak önemlidir. Bu uygulamalardaki ortak temanın en önemli özelliği, suç veya günah davranışı gösteren kişinin toplumdan dışlanmamasıdır.

Bu konuda en bariz örneği Hız. Ömer (ra.) nakletmektedir. Hız. Ömer (ra.) anlatıyor: Lakabı Himâr olan bir adam vardı. Bu zat zaman zaman Resûlullah'ı (s.a.v.) güldürürdü. Hız. Peygamber (s.a.v.) bu adamı, içki sebebiyle dövdürmüştü. Bir gün yine içki suçuyla getirildi. Resûlullah emretti, celde uygulandı. Cemaatten birisi: "Allah'ım şu adama lanet et! Kaç sefer içki sebebiyle getirildi, (bir türlü ıslah olmuyor)." diye beddua etti. Resûlullah (s.a.v.): "Ona lanet etmeyin. Allah'a yeminle

²⁶⁶ Buhâri, "Şehadet", 10, "Edeb", 6, "İstitabe" 1; Müslim, "İman", 143; Tirmizî, "Şehadet" 3.

²⁶⁷ Nahl 16/24-25.

²⁶⁸ Müslim, "Zekât", 69; Nesâi, "Zekât", 64.

söylüyorum, bu adam hakkında bildiğim bir şey varsa o da Allah ve Resûlü'nü (samimiyetle) sevmiş olmasıdır.” buyurdu.”²⁶⁹ Nitekim hadiste geçen Hımâr isimli şahsın Nuayman İbn Amr (ra.) olduğu, bu şahsın Akabe'ye, Bedir ve sonraki savaflara katıldığı, Allah Resûlünü hatırlatacak söz ve davranışlarda bulunduğu belirtilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla oldukça sosyal bir kişi olan Hz. Nuayman (ra.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nazı geçen bir sahabîdir de. Bu zatın toplumdan dışlanmaması, onun işlediği suçun hoş görüldüğü anlamına gelmemekle birlikte, işlediği suç sebebiyle cezalandırılması da suç meselesinde asıl konunun suçlu değil suçun kendisi olduğunu göstermektedir.

3.1.4. İstişare İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ مَشُورَةً لِأَصْحَابِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.²⁷⁰

Ebû Hureyre'den (ra.) rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) kadar ashâbıyla istişare eden başka bir kimse görmedim.”

İstişare, cahiliye dönemi Arap toplumunun alışkın olduğu bir uygulama olarak görülebilir. Çünkü Mekke, Darünnedve adı verilen bir meclise sahipti. Bu mecliste her türlü savaş ve barış kararları alınır, ticaret kervanlarıyla ilgili meseleler konuşulur, önemli olaylarla ilgili karşılıklı görüş alışverişleri gerçekleştirilirdi. Ancak bu meclis, Mekke'yi bir şehir devleti gibi düşünürsek bir çeşit asiller veya oligarklar meclisi gibi işlev görüyordu.²⁷¹

Diğer taraftan Darünnedve gibi bir meclisin varlığı tek başına Arap toplumunda istişarenin kültürel bir değer olarak benimsendiği anlamına da gelmez. Zira cahiliye dönemi Arap toplumunun genel karakteristiğini öfke, saldırganlık, kabilecilik taassubu gibi değerler oluşturuyordu ki böyle bir toplumda istişare gibi bir değer derinlemesine benimsenmesi uzak bir ihtimaldir.

Hz. Peygamber ise istişare mekanizmasını neredeyse her fırsatta işletmek suretiyle meseleleri toplumun en geniş kesimlerine mâl etmiş oluyordu. Böylece istişareye katılan kişilerin o işe sahip çıkmaları da sağlanıyordu. O, hakkında vahiy bulunmayan konularda o kadar çok istişarede bulunmuştur ki Ebû Hureyre (ra.) bu

²⁶⁹ Buhâri, “Hudud”, 5. İbn Hacer hadiste geçen Hımâr lakaplı şahıs olan Nuayman b. Amr ile ilgili rivayetlerin ihtilafı olduğunu söyler. Bkz., Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, 5: 238, 1648.

²⁷⁰ Tirmizî, “Cihâd”, 35.

²⁷¹ Ethem Ruhi Fırlalı “Dârünnedve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1993), 8: 555-556.

durumu tespit adına, Allah Resûlünden daha çok çevresindekilerle (ashabıyla) istişare eden birini görmediğini ifade etmiştir.²⁷²

Hiz. Peygamber (s.a.v.) sadece devlet başkanı olarak değil, ticari konulardan ailevi ilişkilere kadar pek çok alanda ashabı, yakınları ve konunun ilgilileriyle istişarelerde bulunmuş, uygulamayı da bu istişarelerde çıkan kararlara göre gerçekleştirmiştir. Şimdi bunlardan birkaç örneği ele alalım.

Kureyş, hicretten sonra Medine'ye saldırma niyetindedir. Kureyş hakkında bilgi toplamak için gönderilen bir ekip de Batn-ı Nahle denilen yerde bir müşriği öldürür. Mekkeliler bunun üzerine Medine'ye saldırmaya karar verirler ve savaş ihtiyaçlarının temini amacıyla bir kervan hazırlanır. Hiz. Peygamber durumu haber alınca Ebû Sufyan'la savaşp savaşmama konusunda ashabıyla istişare eder. İstişare esnasında öncelikle Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer Kureyş'e karşı gidilmesi, Ebû Sufyan'ın kervanını takipten vazgeçilmesi yönünde görüş beyan etmişlerdir. Ancak Hiz. Peygamber Ensar'a bakmaktadır. Çünkü onlar Akabe biatında Peygambere saldırı anında kılıçlarıyla yardıma koşacaklarına söz vermişlerdir. Ensar'ın önde gelenlerinden Sa'd b. Ubâde ayağa kalkıp "Ey Allah'ın Resûlü! İçimizden ne geçtiğini öğrenmek mi istiyorsunuz? Allah'a yemin olsun ki kendimizi denize atmamızı emretseniz hiç düşünmeden hemen kendimizi denize atarız." dedi. Bu, Müslim'in rivayetidir. Buhari'nin rivayetinde ise Mikdâd (ra.) ayağa kalktı ve "Biz Musa'nın kavmi gibi 'Sen Rabbinle git savaş' demeyeceğiz. Aksine sizin sağınızda, solunuzda, önünüzde, arkanızda durarak ve sizi koruyarak savaşacağız" dedi. Hiz. Peygamber bu konuşmalardan öyle memnun kaldı ki mübarek yüzü sevinçten parladı. Bunun üzerine Hiz. Peygamber alınan karara göre hareket ederek ashabını Kureyş ordusuyla savaşmaya çağırdı.²⁷³

Uhud savaşında da ashabıyla istişare etmiş, kendi fikri şehirde kalıp savunma harbi yapmak iken çoğunluğun Medine dışına çıkılıp meydan savaşı yapılması fikrine uymuş ve ona göre amel etmiştir. Hendek Savaşının planıyla ilgili olarak da yapılan istişare sonucunda Hiz. Selman-ı Farisi'nin başka bir kültüre ait olan hendek kazılması uygulaması fikrini kabul etmiştir.

Özellikle Uhud savaşında Müslümanların kısmî bir yenilgi yaşamalarında Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) savaştan önce savunma harbi fikrine katılmayıp meydan savaşı

²⁷² Tirmizî, "Cihâd", 34.

²⁷³ Buhârî, "Tefsir", 103, "Cihâd", 12; Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hiz. Muhammed*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 210.

isteyenlerin rolü vardı. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) hiçbir zaman işin bu kısmını ashabının başına kakmamış, onlara en ufak bir sitemde dahi bulunmamıştır. Çünkü sonuçta meydan savaşı kararı bir istişare neticesinde verilmişti ve Allah Resulü bu kültüre insanları alıştırmak için istişarenin sonucuna uygun davranıyor, “benim görüşüme aykırı karar alındığı için böyle oldu” gibi -haşa- çiğ bir tavırda bulunmuyordu. Bununla ilgili ayet-i kerimede; “O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”²⁷⁴ buyurulmaktadır.

Hz. Peygamber, ezan gibi İslam dininin en önemli şiarlarından birinin belirlenmesi sürecinde de ashabıyla istişarede bulunmuş ve ezan, bu istişare neticesinde Müslümanlara lütfedilerek dine kazandırılmıştır. Namaz, Mekke’de farz kılınmasına rağmen hicret sonrası döneme kadar namaz vakitlerinin girdiğini duyurmak için kalıcı bir yöntem düşünülmemiştir. Medine’de ise bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda çağrıda bulunuluyordu ancak bu yeterli olmuyordu. Konu hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmış, ashabdan bazıları nakûs (Hıristiyanların şimdiki çan yerine kullandıkları bir tahta parçası) çalınması, bir kısmı boru öttürülmesi, bir kısmı ateş yakılması, bazıları da bayrak dikilmesi tarzında önerilerde bulundular. Nakûs çalmak Hıristiyanların, boru öttürmek Yahudilerin, ateş yakmak da Mecusilerin âdeti olduğu için kabul görmedi. Bu esnada Abdullah b. Zeyd b. Sa’lebe’ye rüyasında bugünkü şekliyle ezan öğretilmiş, Abdullah da ertesi günü derhal durumu Hz. Peygamber’e haber vermişti. Allah Resulü de Hz. Bilal’e ezan cümlelerini ezanda ikişer, kamette ise birer defa okumasını emretti. Bu esnada Hz. Ömer de aynı rüyayı kendisinin de gördüğünü söylemişti. Böylece ezan meşru kılınmış oldu.²⁷⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Aişe validemize münafıklarca atılan iftira sürecinde de hem kadınlar hem de diğer ashabıyla istişare etmiştir. Efendimiz’in Hz. Aişe hakkında bir endişesi yoktu ama bu konuda istişare etmekte fayda görüyordu ki bunun hikmeti insanların, zina iftirası gibi bir konu hakkında gizli dedikodularla işi

²⁷⁴ Âl-i İmran 3/159.

²⁷⁵ Buhâri, “Ezan”, 1; Müslim, “Salât”, 1; Ebû Dâvud, “Salât”, 27; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 2: 179-181.

daha da içinden çıkılmaz hale getirmelerini engellemek gibi hususlar olması mümkündür.

Hz. Peygamber, Hudeybiye anlaşması esnasında meydana gelen küçük bir olumsuz durumda da hanımı Ümmü Seleme validemizle istişare etmiş ve onun görüşü doğrultusunda hareket etmiştir. Hudeybiye antlaşmasının bazı maddelerinin zahiren Müslümanların aleyhine görünmesi ve Müslümanların o yıl Kâbe'yi ziyaret edemeyecek olmaları ashapta bir parça hayal kırıklığı oluşturmuştu. Bu duygusal ortamda Hz. Peygamber yanındakilere “Kalkın, tıraş olun, kurbanlarınızı kesin” talimatını verdi ancak ashabdan kimse bu emre uymadı. Efendimiz bu emri üç kez tekrarlamasına rağmen ashab belki de Efendimiz'in fikir değiştireceği gibi bir ümitle bu emirlerin hepsine kayıtsız kaldı. Bu durum Efendimiz'i hayli üzdü. Hanımı Ümmü Seleme'nin çadırına girdi. Ümmü Seleme validemiz onun üzgün tavrını anladı ve meseleyi sordu. Hz. Peygamber de hâdiseyi aktardı. Ümmü Seleme (ranha) validemiz “Ey Allah'ın Resûlü! Emretmek yerine yapmanız daha iyidir. Siz çıkın, onlarla konuşmadan saçınızı tıraş edin ve kurbanınızı kesin. Onlar size uyacaklardır.” şeklinde tavsiyede bulundu. Hz. Peygamber de bu tavsiyeye uyarak onu aynen gerçekleştirdi. Bunu gören sahabîler de kurbanlarını kesmeye başladılar.²⁷⁶

Hz. Peygamber'in istişareye bu kadar önem vermesi ve onu mümkün olan her fırsatta uygulaması, bireysel ve toplumsal problemlerin çözümü noktasında istişarenin ehemmiyetini göstermektedir. Çünkü istişare, istişare edilen kişiye değer verme ve onun görüşlerini dikkate almayı içerdiği gibi, sorunların çözümünde karşılıklı rıza gibi olumlu sonuçları da doğurmaktadır.

3.1.5. Yapıcı Olma İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ الْفَضْلِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ بْنِ شَابُورٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَارِثِ عَنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي أَمَامَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ « مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ وَأَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ. ²⁷⁷

Ebû Ümâme'den (ra.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kişi Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir, Allah için engel olursa imanını olgunlaştırmış, kemale erdirmiş olur.”

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yapıcı davranma ilkesini uyguladığı en önemli alanlardan birisi aile içi ilişkilerdir. Aile içi ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devam

²⁷⁶ Buhâri, “Şürûh”, 15.

²⁷⁷ Ebû Dâvud, “Sünne”, 15.

etmesi için tarafların birbirlerine karşı yapıcı davranmaları son derece önemlidir. Bu husus da en çok yapıcı iletişim kavramıyla ilgilidir. Bunun açıklanmasından önce problemin tespiti açısından aile içi sorunların mahiyetine ve genellikle boşanmayla sonuçlanan bu problemler içinde kıskançlığın rolüne göz atmamız gerekecektir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2014 yılı için gerçekleştirdiği Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırmasında en sık rastlanan boşanma nedenleri olarak; yakın çevrenin evliliğe müdahalesi (% 40) ve duygusal ilişki (% 38) belirtilmiştir. Bu nedenler arasında duygusal ilişki kavramından kastedilen eşler arası sevgi eksikliği ve saygısızlıktır. Diğer boşanma nedenleri arasında da yoğunluk sırasına göre aldatma, ekonomik sorunlar, şiddet ve yaşam tarzı ya da yaşam değeri farklılıkları gelmektedir.

Bazı uzmanlar bütün bu tekil sorunların temelinde iletişimsizlik olduğunu düşünmektedir. Çiftlerin doğru iletişim kurmalarıyla problemlerle daha kolay baş edebilecekleri ve böylece boşanmaların da engellenebileceği düşünülmektedir.

Yine aynı çalışmada evli çiftlerin ortaklaşa aldıkları kararlarıyla aile danışmanlığından faydalanmak için başvurmaları durumunda kendilerine verilen hizmetlerin başında aile içi iletişim becerileri kazandırılması gelmektedir. Bu da aile içi sorunlarda iletişim eksikliği veya yanlış iletişimin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Son olarak bu çalışmada kıskançlığın boşanma kararları üzerinde ciddi bir etkisinin bulunduğu da kaydedilmiştir.²⁷⁸

Diğer taraftan konuyla ilgili yapılan başkaca araştırma bulgularına göre evliliklerde en sık yaşanan sorunlar içinde kıskançlığın önemli bir yeri olduğu,²⁷⁹ kıskançlığın sadece evlilik için değil, ikili ilişkilerde de yaşanan önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁰

Kıskançlık psikolojide, sevilen kişilerin, başka birine ilgi göstermesinin ya da ilgi gösteriyor sanılmasının yola açtığı gücenme ve çekememe duygusu olarak tarif edilir. Bu duyguda kıskanan kişinin kıskandığı kişinin sevdiğini elinden alacağını düşündüğünden korktuğu, bir yandan da sevdiği ile kendisi arasında engel olarak

²⁷⁸ Mustafa Turgut, *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması*, ed. Mustafa Turgut, (İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015), 81.

²⁷⁹ Azize Nilgün Canel, *Ailede Problem Çözme, Evlilik Doyumu ve Örnek Bir Grup Çalışmasının Sınanması* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 87.

²⁸⁰ Ferzan Curun, Muharrem Çapkın, "Romantik Kıskançlığın Bağlanma Stilleri, Benlik Saygısı, Kişilik Özellikleri ve Evlilik Doyumu Açısından Yordanması", *Psikoloji Çalışmaları* 34/1 (Temmuz 2014): 1-22.

gördüğü kişiye öfke duyduğu belirtilir. Yine psikolojide kıskançlık duygusunun bir yere kadar doğal ve evrensel bir duygu olduğu, ancak çevreyi sürekli rahatsız ve tedirgin eden duygu ve tepkilerin ortaya konulması biçimindeki kıskançlığın bir davranış bozukluğu olduğu belirtilir.²⁸¹

İslami literatürde kıskançlık kelimesini karşılayabileceği düşünülen iki farklı kavram vardır: Bunlardan ilki haset olup çekememek manasındadır. Bu özellik, başkasının hakkıyla nail olduğu nimetlerden elem duymak, huzursuz olmak ve o nimetlerin yok olmasını istemektir.²⁸² Diğer kavram ise gayret olup “aile hayatını himaye hususunda kuvve-i gazabiyenin feveranı” olarak tanımlanmıştır. Mukaddes bir şeye, namus ve haysiyete veya vatan ve millete zarar verecek şeylere karşı galeyan eden âlî bir his olarak kabul edilmiştir.²⁸³

Gerek psikolojideki tanımını gerekse İslami ilimler ve ahlak alanındaki tanımları itibariyle dikkate alındığında kıskançlığı yekpare bir kavram olarak düşünmemek ve onu mutlak kötü bir tarzda tasavvur etmemek gerektiği açıktır.

Hz. Peygamber de (s.a.v.) kıskançlık duygusuna salt kötü bir olgu olarak yaklaşmamış, bu duygunun yerine göre normal hatta Allah’ın sevdiği bir duygu olduğunu beyan etmiştir.

Şu hadiste bunu açıkça göstermektedir: “Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Kıskançlıktan bir nevi var ki Allah sever; bir kısmı da var ki Allah onu sevmez. Allah’ın sevdiği kıskançlık, kişinin (mehariminden haram kılınmış bir fiil görmesi ile) şüphe halinde duyduğu kıskançlıktır. Allah’ın sevmediği kıskançlık, şüphe olmadan kıskançlık duymasıdır. Aynı şekilde bir kısım gurur vardır ki Allah hoşlanmaz, bir kısmı da var, Allah hoşlanır. Allah Teâlâ’nın sevdiği gurur, kişinin savaş sırasında ve sadaka verme esnasında nefsine güvenerek duyduğu gururdur. Allah’ın buğzedip sevmediği gurur ise, taşkınlık ve övünme sırasında duyduğu gururdur.”²⁸⁴

Burada öncelikle aile içi iletişimsizliğin ve yanlış anlaşılmanın en çok belirginleştiği nokta olarak kıskançlık problemini ele alacağız.

Hz. Peygamber’in hane-i saadetlerinde zevcelerinden başka kimse yoktur. O, aynı zamanda bir kocadır. Bütün kocalar gibi hane halkının karşılaşması muhtemel durumlarla ve problemlerle iç içedir. Bir ev hali olarak bazen kızmış bazen de

²⁸¹ Bakırcıoğlu, “Kıskançlık”, *Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü*, 748, 749.

²⁸² Ömer Nasuhi Bilmen, “Haset”, *Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi*, 37.

²⁸³ Bilmen, “Gayret”, *Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi*, 79.

²⁸⁴ Ebû Dâvud, “Cihad”, 114; Nesâî, “Zekât”, 66.

validelerimiz olan zevceleriyle tartışmıştır. Problem gibi algılanması muhtemel bu durumların dışında onun hanesi zengin bir hane de değildir. Bazen günlerce yemek pişirilmediği de olmuştur. Allah Resûlü işte bu hanede bazı sorunlarla da karşılaşmış ancak onların hepsini sabır ve sükûnetle karşılamış, güzelce yatıştırmıştır. O sorunların hiçbirisi de kalıcı olmamıştır. Zevcelerinin her birine nezaket çerçevesinde muamelede bulunmuş hatta onların beşer olmalarından kaynaklı bazı kızgınlıklarını anlayış ve tebessümle karşılamış, güzel ahlak ölçüleri içerisinde halletmiştir. Hanımları arasındaki tartışmada tarafsız kalmış, kendisi hakem konumunda olup her birine söz hakkı tanımış ve aralarını bulup barıştırmıştır. Evet, onun hanımları arasında da kendisine daha sevimli olmak için yaşanan bir rekabet söz konusudur. Bu, insan olmanın doğal bir sonucudur. Bu konuda Hz. Safiyye validemizin Hayber savaşından sonra Medine'ye gelin gelmesi olayı iyi bir örnek sayılabilir. Hz. Safiyye annemiz o dönem genç ve zarif bir kadındır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarından pek çoğu da Medine'ye gelişinde onu görmek için gitmişlerdi. Hz. Aişe de bunlardan biriydi. Validemiz, Hz. Safiyye'yi görmüş, dönüşünde Hz. Peygamber ile karşılaşmış ve onun "Ya Aişe! Onu nasıl buldun?" sorusuna muhatap olmuştu. Hz. Aişe de kızgın bir tavırla "Ben sadece Yahudi kadınlardan birini gördüm" diye cevap vermiş, Efendimiz (s.a.v.) de, "Öyle söyleme, çünkü Safiyye İslam'la kucaklaştı ve o imanında samimidir." buyurmuştur.²⁸⁵

Bir diğer kıskançlık hadisesini de Hz. Aişe (ra.) validemiz şöyle anlatıyor; Resûlullah (s.a.v.) bir gece yanımdan çıkıp gitmişti. (Benim nöbetimde) hanımlarından birinin yanına gitmiş olabilir diye içime kıskançlık düştü. Geri gelince halimi anladı ve: "Kıskandın mı yoksa?" dedi. Ben de: "Evet! Benim gibi biri senin gibi birini kıskanmaz da ne yapar?" dedim. Aleyhissalatu vesselam: "Sana yine şeytanın gelmiş olmalı" dedi. Ben: "Benimle şeytan mı var?" dedim. "Şeytanı olmayan kimse yoktur" dedi. "Seninle de var mı?" dedim. "Evet, ancak ona karşı Allah bana yardımcı oldu da Müslüman oldu" buyurdu.²⁸⁶

Bu iki örnekte açıkça görüleceği gibi Allah Resûlü, hanımı Hz. Aişe'nin kıskançlık duygusunu normal karşılamış ancak o duygunun ifrata kaçmasına da izin vermeden incelikle ve hassasiyetle duyguyu bastırarak Hz. Aişe'nin nazarını söz konusu hadiselerden hemen sonra hak ve hakikate çevirmiştir. Hz. Aişe validemiz de

²⁸⁵ Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 2: 142-144.

²⁸⁶ Müslim, "Münafikun", 70; Nesâî, "İşretü'n-Nisa", 4.

zaten kıskançlığında ve öfkesinde ısrar ederek Allah Resûlü'ne eziyet verecek bir kadın değildir.

Yine Hz. Aişe (ra.) validemiz bildiriyor: Safiyye (ra.) gibi güzel yemek yapanı görmedim. (Bir defasında) Resûlullah (s.a.v.) benim odamda iken, Safiyye ona yemek yapıp göndermişti. Çok şiddetli bir kıskançlık hissettim. Öyle ki beni bir titreme sardı. (Gidip) kabını kırdım, sonra da pişman oldum ve: “Ey Allah’ın Resûlü” dedim, “yaptığım bu hareketin kefareti nedir?” “Tabağa aynıyla tabak, yemeğe misliyle yemek” buyurdu.²⁸⁷

Buradan da anlaşılacağı üzere Allah Resûlü bu olaya karşı kızgınlık emaresi göstermemiş ve hatta Hz. Aişe validemizi kötülememiştir. Ancak işin hak ve hukuk boyutunun zedelenmesine de rıza göstermemiş, Hz. Aişe'nin zaten pişman olduktan sonra sorduğu kefarete meselesine hukuki bir cevap vererek meseleyi dengelemiştir.

Bu örneklerden Hz. Peygamber'in insanların, özellikle de kadınların fitratlarından kaynaklanan doğal duygu durumlarına ve hissi tepkilerine saygılı olduğunu, onların tepkilerini reaksiyoner bir tepkiyle karşılamadığını, onları çoğunlukla yumuşak huy ve olgunlukla terbiye ettiğini görebiliriz. Zaten böyle olmasa onun çevresindeki insanlar, özellikle de hanımları tarafından dünyadaki her şeyden daha çok sevilmesi mümkün değildi.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) problemlerin çözümünde yapıcı iletişim ilkesini oldukça etkin bir şekilde uyguladığını gösteren başka alanlar da mevcuttur.

Bu konuda verilebilecek en meşhur rivayet şudur: Resûlullah (s.a.v.) zekât toplama işinde bir adam istihdam etti. Adam vazifeden dönünce: “Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler!” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) (öfkeyle) minbere çıkıp, Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şunları söyledi: Ben sizden birini, Allah’ın bana tevdi ettiği bir işte istihdam ederim. Sonra o gelir: Bu size aittir, şu da bana hediye edilenler! der. Bu kişi, babasının veya anasının evinde otursaydı da, eğer doğru sözlüyse hediyesi ayağına gelseydi ya! Vallahi sizden kim haksız bir şey alırsa mutlaka onu boynunda taşır olduğu halde Kıyamet günü Allah’la karşılaşacaktır. Eğer bu haksız aldığı şey deve ise böğürececek, sığırsa möleyecek, koyunsa meleyecek!” Sonra Resûlullah ellerini kaldırdı, o kadar ki koltuk altındaki beyazlık gözüktü: “Allah’ım tebliğ ettim mi?” dedi ve bu sözünü üç kere tekrar etti.²⁸⁸

²⁸⁷ Ebû Dâvud, “Büyü”, 91; Nesâî, “İşaretu'n-Nisa”, 4.

²⁸⁸ Buhâri, “Zekât”, 67, “Hibe”, 17, “Ahkâm”, 24, 41; Müslim, “İmaret”, 26; Ebû Dâvud, “İmaret” 11.

Bu rivayetten de anlıyoruz ki; Allah Resûlü (s.a.v.) müdahale edilmedikçe ciddi bir toplumsal problem, hatta kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ciddi güven bunalımlarına yol açabilecek bir soruna daha baştan, üstelik sert denilebilecek bir şekilde müdahale etmiştir. Ancak bu müdahale esnasında da şahıs ismi zikretmemiş, problemin kendisine odaklanmıştır.

Ayrıca bu rivayet metninde şahıs ismi zikredilmemesi ve “bir adam” tabirinin kullanılması da, söz konusu nebevi ahlak ve hassasiyetin sahabeye ve hadis âlimlerine de intikal ettiği göstermektedir.

Ayrıca Allah Resûlü’nün (s.a.v.) Ebû Hureyre’nin (ra.) rivayet ettiği şekliyle “Emaneti sana emanet kişiye ver. Sana hainlik edene sen hainlik etme.”²⁸⁹ hadisi de sosyal ilişkilerde kötülüğe karşı kötülükle mukabele etmenin sünnete aykırı bir davranış olduğunu açıkça göstermesi bakımından önemlidir.

Yine Allah Resûlü (s.a.v.); “Herkes iyilik yaparsa biz de yaparız, herkes haksızlık yaparsa biz de haksızlık ederiz diyen kimseler gibi olmayın. Fakat kendinizi iyilik yapanlara karşı iyilik yapmaya, kötülük yapanlara karşı da haksızlık yapmamaya hazırlayınız”²⁹⁰ buyurmak suretiyle yapıcı olma ilkesine dair ciddi bir ölçüt getirmiştir.

3.1.6. İnsan Kazanma İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْرَانَ حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ أُنْبِئْنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيَّ يَقُولُ سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ لَمْ يَكُنْ فَاجِشًا وَلَا مُتَفَحِّشًا وَلَا صَخَّابًا فِي الْأَسْوَاقِ وَلَا يَجْزِي بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَغْفُو وَيَصْفَحُ . قَالَ أَبُو عِيْسَى هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.²⁹¹

Ebû İshâk’ın işittiğine göre, Ebû Abdullah el-Cedelî şunları anlatmıştır: Âişe’ye Allah Resûlü’nün (s.a.v.) ahlâkını sordum. Şöyle dedi: “O, kaba ve çirkin söz ve davranışlarda bulunmaz, çarşı pazarda insanlarla uluorta münakaşaya girmez, kötülüğe kötülükle karşılık vermez, bilakis bağışlayıcı ve hoşgörülü davranırdı.”

İnsan kazanma ilkesinin önemli bir boyutu zaten edinilmiş kazanımları kaybetmeme düşüncesidir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) oldukça hassas davranmış, insanlarla gönül bağlarını koparabilecek uygulamalardan özellikle kaçınmıştır. Bu nedenle karşılaştığı bazı problemlerde problemlili tarafın kim

²⁸⁹ Ebû Dâvud, “Büyu”, 79; Tirmizî, “Büyu”, 38. Tirmizî’ye göre hadis hasen gariptir.

²⁹⁰ Tirmizî, “Birr”, 63. Tirmizî hadis hakkında hasen garip değerlendirmesinde bulunur.

²⁹¹ Tirmizî, “Birr”, 69. Tirmizî hadis hakkında hasen sahih değerlendirmesinde bulunur.

olduğunu söylememiş, olayı kişiselleştirip probleme sebep olan kişiyi küstürmemiş, problemin kendisine odaklanmayı tercih etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) terbiye sisteminde hata sahiplerini hedef almak değil hatanın kendisini hedef almak, bir yanlış yapmayı değil, yanlışlığın kendisini izale etmek esastır. Bu nedenle O, mümkün merteye işlenen hataları veya kendisine intikal ettirilen problemlerde problemlili tarafın yanlışlarını sahiplerinin yüzüne vurmamış, böylece onların duygularını ve gururlarını rencide etmemiş, ancak hatalarının farkına varmalarını da sağlayacak bir incelikle hareket etmiştir.

Bu konuda Hz. Aişe (ra.) validemiz şöyle buyurur; Resûlullah bir adamdan kendisine menfi bir söz ulaştığı vakit: "Falan niye böyle söylemiş?" demezdi. Fakat: "İnsanlara ne oluyor da şöyle şöyle söylüyorlar?" derdi.²⁹²

Yine Hz. Aişe'den (ra.) rivayet edilen bir hadiste şöyle bir hâdise anlatılır; Berire, mukatebe (özel bir tür anlaşma) borcunu ödeme hususunda yardımcı olması için kendisine (Hz. Aişe'ye) uğramıştı. O ana kadar borcundan herhangi bir şey ödemiş bulunuyordu. Hz. Aişe, Berire'ye "Ailene dön, senin mukâtebe borcunu ödememi istiyorlarsa bir şartla yaparım: Senin üzerindeki velâ hakkı bana geçmeli" dedi. Berire dönüp, ailesine durumu anlattı. Onlar kabul etmediler ve: "Sana bir iyilik yapmak isterse yapsın, karışmayız, ancak velâ'n bize aittir" dediler. Hz. Aişe (ra.) bunun üzerine, durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arz etti. Resûlullah (s.a.v.) ona: "Sen satın al, sonra da azad et. Velâ hakkı, azad edene aittir" buyurdu. Bunu söyledikten sonra Resûlullah (s.a.v.) ayağa kalkarak şu hitabede bulundu: "İnsanlara ne oluyor ki, alış-verişlerinde Kitâbullah'ta bulunmayan şartları koşuyorlar? Kitâbullah'ta olmayan bir şart koşana bu helal olmaz. Böyle biri yüz şart da koşacak olsa, Allah'ın şartı daha doğru, daha sağlamdır."²⁹³

Bu rivayetten anlıyoruz ki, ortada somut bir problem vardır ve problem, müdahale edilmedikçe toplumsal bir sorun haline gelmeye adaydır. Çünkü problemin bir tarafı problemin çözümü için Kur'an'da öngörülmeleyen bir şey istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu problemi kendi fetanetiyle çözmüş ancak sorunun taraflarını öne sürmemiş, sorunun bizzat kendisine odaklanarak ve isim zikretmeden problemi halletmiştir.

Allah Resûlü insanların dünya hayatlarından çok ahiretlerini önemsiyordu ki bu bir Peygamber için son derece tabiidir. Bu nedenle insanların İslam'ı kabul

²⁹² Ebû Dâvud, "Edeb", 6.

²⁹³ Buhâri, "Mesâcid", 70, "Zekât", 61; Müslim, "Itk", 5; Muvatta, "Itk", 17; Ebû Dâvud, "Itk", 2.

etmeleri için mümkün olan bütün yolları denediği ve her şansı zorladığı gibi, İslam'a yeni girenleri de kaybetmemek için hoşgörü kapılarını ardına kadar açmıştır. Nitekim şu hadis-i şerif, Allah Resûlü'nün kolaylaştırıcılığı yanında dini tam anlamıyla bilmeyen bedeviye karşı tutumunu gösterir:

Talha b. Ubeydullah rivayet ediyor; Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Necid ahalisinden bir adam geldi. Saçı başı darmadağınktı. Kulağımıza sesinin mırıltısı geliyordu, ancak ne dediğini anlayamıyorduk. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iyice yaklaşınca gördük ki, İslam'dan soruyormuş. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Gece ve gündüzde beş vakit namaz" demişti ki adam tekrar sordu: "Bu beş dışında bir borcum var mı?" Hz. Peygamber (s.a.v.): "Hayır ancak istersen nafile kılarırsın" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Ramazan orucu da var" deyince adam: "Bunun dışında oruç var mı?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Hayır! Ancak dilersen nafile tutarsın" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona zekâtı hatırlattı. Adam: "Zekât dışında borcum var mı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Hayır, ama nafile verirsen o başka!" dedi. Adam geri döndü ve giderayak: "Bunlara ilave yapmayacağım gibi noksan da tutmayacağım" dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: "Sözünde durursa kurtuluşa ermiştir" buyurdu. Veya "Sözünde durursa cennetliktir" buyurdu.²⁹⁴

Konuyla ilgili bir diğer hadis-i şerifi Hz. Enes (ra.) şu şekilde rivayet etmiştir: Biz, Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte mescitte otururken bir bedevi çıkageldi. Durup mescidin içine bevl etmeye başladı. Resûlullah'ın (s.a.v.) Ashabı kalkıp: "Dur! dur!" diyerek (üzerine yürümeye) kalktılar ki Resûlullah (s.a.v.) müdahale etti: "Kestirmeyin, bırakın tamamlasın." Ashab müdahale etmedi, adam da ihtiyacını tamamladı. Sonra Resûlullah (s.a.v.), adamı yanına çağırdı ve: "Bu mescidler, idrar ve pislik bırakma yeri değildir. Allah'ın zikredildiği yerlerdir. Buralarda namaz kılınır. Kur'an okunur" dedi. Sonra cemaatten birine bir kova su getirmesini emretti. Kova gelince idrarın üzerine boşalttı.²⁹⁵

Ganimet taksimleri sırasında sahabe arasında bazen hoşnutsuzluklar meydana gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu problemleri de her olayın kendi özelliğine ve meydana getirdiği atmosfere göre çeşitli şekillerde ve insan kazanma prensibini gözeterek çözmüştür.

Bu çözüm yollarından birisi ganimetten daha fazla isteyene istediğini vermek şeklinde cereyan etmiştir. Rafi' İbn Hâdic'in anlattığına göre; "Resûlullah (s.a.v.)

²⁹⁴ Buhâri, "İman", 34; Müslim, "İman", 8; Nesâi, "Sıyam", 1; Ebû Dâvud, "Salât", 1.

²⁹⁵ Buhâri, "Vudu", 57, 58; Müslim, "Taharet", 99; Nesâi, "Taharet", 45.

Huneyn günü Ebû Süfyan İbn Harb, Savfan İbn Ümeyye, Uyeyne İbn Hısn, Akra' İbn Habis ve Alkame İbn Ulase'den her birine yüzer deve verdi. Abbas İbn Mirdas'a ise daha az verdi. Bunun üzerine (aynı zamanda şair olan) Abbas İbn Mirdas şu manada bir şiir düzdü: "Benimle atım Ubeyd'in payını Uyeyne ile Akra' arasında mı taksim ediyorsun? Ne Bedr ne de Habis, cemiyette, Mirdas'tan üstün değıllerdir. Ben de onların hiçbirinden aşağı değılim. Ancak bugün sen, kimi alçaltırsan o bir daha yükselmez." Rafi' der ki: "Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onun payını da yüz deveye yükseltti."²⁹⁶

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) insan kazanma ilkesini en güzel şekilde hayata geçirdiğine dair şu örnek hayati bir öneme sahiptir:

Ganimet taksiminden sonra meydana gelen problemlerden birisi de Huneyn sonrasında cereyan etmişti. Hz. Enes'in (ra.) anlattığına göre; Huneyn gününde, Hevazin, Gatafan ve diğlerleri çocukları ve develeriyle birlikte (savaş yerine) geldiler. O gün Resûlullah'ın (s.a.v.) ordusunda da 10 bin kişi vardı. Mekkele Tuleka da Resûlullah'ın safında idi. (Savaş başlar başlamaz) hepsi geri kaçtı. Aleyhissalatu vesselam yalnız kaldı. O gün iki defa nida etti. İki arasında bir başka söz karıştırmadı. Şöyle ki: Sağ tarafına yönelip: "Ey Ensar cemaati!" diye bağırdı. O taraftakiler: "Buyurun ey Allah'ın Resulü! Biz sizinle beraberiz! Müjde" dediler. Aleyhissalatu vesselam sonra da soluna döndü: "Ey Ensar cemaati!" diye bağırdı. O taraftakiler de: "Buyur ey Allah'ın Resulü! Müjde, biz sizinleyiz!" dediler. Aleyhissalatu vesselam beyaz bir katırın üstünde idi. Katırdan indi ve: "Ben Allah'ın kulu ve elçisiyim!" dedi. (Müslümanlar toparlanıp mukabil hücumla geçince) müşrikler hezimete uğradı. Aleyhissalatu vesselam çok ganimet elde etti. Onu Muhacirler ve Tuleka arasında taksim etti. Ondan Ensar'a hiçbir şey vermedi. Bunun üzerine Ensariler (ra.) (serzenişte bulunup): "Sıkıntı olunca biz çoğalıyoruz: Ama ganimeti bizden başkasına veriyor!" dediler. Bu sözleri Aleyhissalatu vesselam'ın kulağına ulaşmıştı, hemen Ensar'ı topladı. "Ey Ensar cemaati! Herkes dünyalıkla dönerken, siz Muhammed'le (s.a.v.) dönmekten, evinizde onunla beraber olmaktan razı ve memnun değıl misiniz?" dedi. Ensar: "Elbette ey Allah'ın Resulü, razıyız, memnunuz!" dediler. Aleyhissalatu vesselam: "İnsanlar bir vadiye yürüseler, Ensar da bir geçide yürüse, ben Ensar'ın geçidinde giderim" buyurdu."²⁹⁷ Böylece Allah

²⁹⁶ Müslim, "Zekât", 137.

²⁹⁷ Buhâri, "Megâzi", 56, "Humus", 19, "Menâkıb", 14, "Menâkıbu'l-Ensar", 1, "Ferâiz, 34; Müslim, "Zekât", 135.

Resûlü, Ensar'ın gönlüne hitap ederek onların farklılığını ortaya koymuş, kendilerini diğer insanlar gibi değerlendirmemeleri gerektiğini söylemiş, onları adeta bir kez daha kazanmasını bilmişti.

3.1.7. Kolaylık İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ وَسَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُخْرُومِيُّ قَالَا حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الرَّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ دَخَلَ أَعْرَابِيٌّ الْمَسْجِدَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ فَصَلَّى فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي وَمَحَمَّدًا وَلَا تَرْحَمْ مَعَنَا أَحَدًا . فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ « لَقَدْ تَحَجَّرْتَ وَاسِعًا » . فَلَمْ يَلْبَثْ أَنْ بَالَ فِي الْمَسْجِدِ فَأَسْرَعَ إِلَيْهِ النَّاسُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « أَهْرَيْفُوا عَلَيْهِ سَجَلًا مِنْ مَاءٍ أَوْ دَلْوًا مِنْ مَاءٍ » . ثُمَّ قَالَ « إِنَّمَا بُعِثْتُكُمْ مُبَشِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ » .²⁹⁸

Ebû Hureyre'den (ra.) rivayet edildiğine göre; bir gün Allah Resûlü mescitte otururken bir bedevî içeri girdi. İki rekât namaz kıldıktan sonra, “Allah’ım! Bana ve Muhammed’e merhamet eyle, bizimle birlikte başkasına merhamet etme!” diye dua etti. Bedevînin bu garip duasını işiten Hz. Peygamber, engin hoşgörüsüyle gülümsemekten kendini alamadı ve “Sen, geniş olanı (rahmeti) daralttın!” dedi. Bir süre sonra bedevî mescidin bir köşesinde bevletmeye başladı. Onun bu hâlini gören ashâb engellemek için öfkeyle ona doğru koşular. Fakat Resûlullah, ashâbına onu bırakmalarını ve bevlettiği yere bir kova su dökmelerini söyledi. Sonra şöyle buyurdu: “Siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil.”

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) kolaylık ilkesini en çok ibadetler alanında uyguladığı göze çarpmaktadır. Çünkü bu konuda önceki yaşanmış tecrübeler olarak Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın içine sonradan dâhil edilen bazı uygulamalar o dinleri yaşanılır olmaktan çıkarmıştı. Bu iki dinin tahrif edilmesinin en önemli boyutlarından birini de bu husus oluşturuyordu. Bu muhtemel problemin çözümü adına Allah Resûlü'nün (s.a.v.) müdahalesi ve meseleyi bir dengeye oturtması kendisinden sonra gelecek nesiller için de örnek teşkil etmiştir. Böylece İslam'ın yaşanılabilir ve uygulanabilir olması büyük oranda Allah Resûlü'nün (s.a.v.) ibadetlerde aşırıya kaçma eğilimlerine karşı gerçekleştirdiği müdahaleler sayesinde olmuştur denilebilir.

Aişe validemiz anlatıyor; “Resûlullah'ın bir hasırı vardı, geceleri perde yapıp gerisinde namaz kılardı, gündüzleri de yayıp üzerine otururdu. Halk da Resûlullah'ın yanına dönüp (gelip) aynen onun gibi namaz kılmaya başladılar. Sayı gittikçe arttı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onlara yönelerek şunu söyledi: “Ey insanlar, takat

²⁹⁸ Tirmizî, “Taharet”, 12.

getireceğiniz işleri yapın. Zira siz (dua etmekten) usanmadıkça Allah da sevap yazmaktan usanmaz. Allah'a en hoş gelen amel, az da olsa devamlı olanıdır.”²⁹⁹

Yine Hz. Aile validemizden rivayet edildiğine göre; “Allah Resûlü gece ortasında çıktı ve mescitte namaz kıldı. Birçok kimse de onun namazına uyarak namaz kıldı. Halk bunu ağızdan ağıza konuşup yayınca evvelkinden çok kalabalık toplandı. Allah Resûlü ikinci gece de çıktı ve onlar da Peygamberin namazına uyup kıldılar. İnsanlar bunu zikredip yaydıkça üçüncü gece mescit ahalisi daha da çoğaldı. Allah Resûlü o gece de çıktı. Halk yine onun namazına uyup namaz kıldılar. Dördüncü gece olunca mescit almayacak derecede ahali çoğaldı. Bunun üzerine Resûlullah bu dördüncü gece halkın yanına çıkmadı. Bazı insanlar “namaza” diye söylenmeye başladılar. Resûlullah yine de halkın yanına çıkmadı. Nihayet sabah namaz için mescide çıktı. Sabah namazını bitirince cemaate döndü, sonra şehadet getirdi. Müteakiben şöyle buyurdu; “Muhakkak geceki haliniz bana gizli kalmış değildir. Lakin üzerinize gece namazı farz olur da size güç gelir diye korktum.”³⁰⁰

Bu iki rivayetten anlaşılacağı üzere Allah Resûlü, ilahi ahlak ve prensibe tam uygun olarak ibadet hayatında kolaylığı ilke edinmiş ve ümmeti için de bunu öngörmüştür.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) sadece dini hükümlerin ve ibadetlerin yerine getirilmesinde değil, günlük hayatın ve sosyal ilişkilerin de zorlaştırılmamasını teşvik etmiştir.

Diğer bir hadiste “Satışında, satın alışında, borcunu ödeyişinde cömert ve kolaylaştırıcı davranan kimseye Allah rahmetini bol kılsın.”³⁰¹ buyurulmuş, bir diğerinde de “Allah, sizden önce yaşamış olan bir kimseye rahmetiyle muamele etti. Çünkü bu adam satınca kolaylık gösterir, satın alınca kolaylık gösterir, alacağını isteyince (kabalık ve sertlik değil, anlayış ve) kolaylık gösterir.”³⁰² denilmiştir.

Sizden önce yaşamış olan birisine, ruhunu kabzetmek üzere melek gelmiş idi, sordu: “Bir hayır işledin mi?” Adam: “Bilmiyorum” diye cevapladı. Kendisine tekrar: “Hele bir düşün (belki hatırlarsın) dendi. Adam: “Bir şey hatırlamıyorum, ancak dünyada iken, insanlarla alış-veriş yapardım. Bu muamelelerimde zengine

²⁹⁹ Buhâri, “İman”, 16, 29, “Ezan”, 81, “Rikak”, 18; Müslim, “Salât”, 283; Ebû Dâvud, “Salât”, 317. Buhâri ve Nesâî’de gelen bir başka rivayette: “Bu din kolaylıktır. Kimse (aşırı gayretle) dini geçmeye çalışmasın, (başa çıkamaz, yine de yapamadığı eksiklikleri kalır ve) galibiyet dinde kalır.” buyurulmuştur.

³⁰⁰ Müslim, “Salât”, 178.

³⁰¹ Buhâri, “Büyu”, 16.

³⁰² Tirmizî, “Büyu”, 75.

ödeme müddetini uzatır, fakire de (ödeme işlerinde müsamaha ve bazı eksikliklerini bağışlamak suretiyle) kolaylık gösterirdim” dedi. Allah onu (bu kadarcık iyiliği sebebiyle affedip) cennetine koydu.³⁰³

“Kendisi ateşe haram edilen ve kendisine de ateşin haram kılındığı kimseyi size haber vermeyeyim mi? Ateş, (halka) her yakın olana, yumuşak huylu ve insanlara kolaylık gösterene haram kılınmıştır.”³⁰⁴

Bu hadis-i şerifler “Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz.”³⁰⁵ ve “Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden başkası ile yükümlü kılmayız.”³⁰⁶ ayetlerinin tefsiri ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’an’ı hayatına bire bir yansıtmaya ahlakının birer göstergesidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) insanın pratik yönüne hitap etmeyen veya insanların günlük hayatlarında yeri olmayan soyut teoriler veya ideal ahlaki kavramlar üretmek üzere gönderilmemiştir. Onun tebliğ ve öğretisi somut gerçekler ve hakikatler içerir ve insanların günlük hayattaki meselelerini çözmek için gerekli tam bir hayat kanunudur.³⁰⁷

Bu konuya dair şu iki hadis-i şerifi de zikretmekte fayda görüyoruz: Hz. Aişe validemizin (ra.) bildirdiğine göre; “Resûlullah (s.a.v.) iki iş arasında muhayyer bırakılırsa, mutlaka en kolayını tercih ederdi. Yeter ki bu günah olmasın.”³⁰⁸

Ebû Hüreyre’nin rivayet ettiğine göre; Resûlullah’a (s.a.v.) bir adam geldi ve: “Ey Allah’ın Resûlü, helak oldum” dedi. Aleyhissalatu vesselam: “Seni helak eden şey nedir?” diye sorunca: “Oruçlu iken hanımına temas ettim” dedi. Bunun üzerine Resûlullah’la aralarında şu konuşma geçti: “Azad edecek bir köle bulabilir misin?” “Hayır!” “Üst üste iki ay oruç tutabilir misin?” “Hayır!” “Altmış fakiri doyurabilir misin?” “Hayır!” “Öyleyse otur!” Biz bu minval üzere beklerken, Aleyhissalatu vesselam’a içerisinde hurma bulunan bir büyük sepet getirildi. “Soru sahibi nerede?” diyerek adamı aradı. Adam: “Benim! Buradayım!” deyince, Aleyhissalatu vesselam: “Şu sepeti al, tasadduk et!” dedi. Adam: “Benden fakirine mi? Allah’a yemin

³⁰³ Buhâri, “Büyu” 17, 18, “Enbiya”, 50, “İstikraz”, 5; Müslim, “Müsâkat”, 26, 31.

³⁰⁴ Tirmizî, “Kıyamet”, 46.

³⁰⁵ En’âm 6/152.

³⁰⁶ Müminûn 23/62.

³⁰⁷ Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 4: 145.

³⁰⁸ Buhâri, “Menakıb”, 234, “Edeb”, 80, “Hudud”, 10, 42; Müslim, “Fezâil”, 77; Ebû Dâvud, “Edeb”, 5.

ediyorum. Medine'nin şu iki kayalığı arasında benden fakiri yok!" cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah güldü ve: "Öyleyse bunu ailene yedir!" buyurdu."³⁰⁹

3.1.8. Meşru Şiddet İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: ... سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يَقُولُ: "مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَاسْتَنْطَاعَ أَنْ يُعَيِّرَهُ بِيَدِهِ فَلْيُعَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَوْعَفُ الْإِيمَانِ."³¹⁰

Ebû Saîd el-Hudrî'nin işittiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Bir kötülük gören kişi, eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbi ile (o kötülüğe) tavrı koysun, (onu hoş görmesin). Ve bu da imanın asgarî gereğidir."

Medine şehir devleti için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatının son zamanlarında ortaya çıkan güvenlik problemleri söz konusu olmuştur. Günümüz kavramlarıyla değerlendirmek gerekirse bir çeşit bölücülük veya ayrılıkçı terörizm olarak değerlendirilebilecek bu problemlerin çözümünde Hz. Peygamber (s.a.v.) öncelikle sulh ilkesine başvurmuş, güvenlik probleminin kaynağını teşkil eden karşı tarafın sulha yanaşmaması üzerine meşru şiddet ilkesi gereğince askeri çözüm devreye sokulmuştur. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) komutanlık özelliğinin yansımasıdır. Bu konuda siyer ve megazi kitaplarında yalancı peygamberler olarak anılan Müseylimetül Kezzab, Esved el-Ansî ve Tuleyha b. Huveylid gibi isimlerin çıkardığı fitne olayları nedeniyle sebep oldukları ve Beni Kurayza kabilesinin mü'min topluma ihaneti nedeniyle meydana getirdiği güvenlik problemlerinin çözüm uygulamaları ele alınacaktır. Ayrıca Dırar Mescidi olayıyla ilgili gerçekleşen ve askeri yollarla çözüm dışında şiddet içerikli bir başka çözüm uygulaması da değerlendirilecektir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken meydana gelen en geniş çaplı fitne olayları bazı yalancı tiplerin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmalarıdır. Bu fitne olayları Medine şehir devleti ve mü'min toplum için ciddi güvenlik problemleri ortaya çıkarmıştır.

3.1.8.1. Müseylimetül Kezzab

Şair, hatip, kâhin ve nüfuz sahibi bir kişi olan Müseylime'nin mensubu olduğu Beni Hanife kabilesinden pek çok kişi İslam'ı kabul etmiş ve kabilenin güçlü

³⁰⁹ Buhâri, "Savm" 29, 31, "Nafakat", 13, "Edeb", 68, 95; Müslim, "Sıyam", 81; Ebû Dâvud, "Savm" 37.

³¹⁰ Ebû Dâvud, "Salât", 239-242.

liderlerinden Sümame'nin etrafında toplanmıştı. Bunu kendi nüfuzu için tehlikeli gören Müseylime'nin Beni Hanife'nin Hz. Peygamber'le görüşmek için Medine'ye gittiği kabileye katıldığı, Hz. Peygamber'le görüşerek hâkimiyetin kendisine verilmesini talep ettiği rivayet edilmiştir. Yemame'ye döndükten sonra hicri 10. yılın sonlarında Hz. Peygamber'le mektuplaşmış, mektuplardan birinde kendisinin de peygamber olduğunu, yeryüzünün yarısının kendi kabilesine, diğer yarısının Kureyş'e ait olduğunu ifade etmiştir. Bu mektuplaşmanın ardından Hz. Peygamber duruma bigâne kalmamış, bu problemle ilgilenmek için Yemame bölgesindeki Müslümanlardan konuyla ilgilenmelerini istemiş, Habib b. Zeyd el-Ensari'yi Müseylime'ye elçi olarak yollamıştır. Kısa süre içinde vefat eden Allah Resûlü, hayattayken bu problem çözülmüş değildir. Ancak Hz. Peygamber'in hareket tarzından meselenin önce sulh yoluyla halledilmesini tercih ettiği söylenebilir. Nitekim Resûlullah'ın vefatından sonra Hz. Ebû Bekir, Müseylime üzerine ordular göndererek onunla savaşmış ve sorunun üstesinden ancak savaş yoluyla gelinebilmiştir.³¹¹

Müseylime konusunda Buhari ve Müslim'in ittifakla rivayet ettiği şu hadis-i şerif de Hz. Peygamber'in bu fitneye karşı sert tutumunu ifade eder:

İbn Abbas rivayet ediyor: Müseylime-i Kezzab, Resûlullah (s.a.v.) zamanında Medine'ye geldi ve: "Eğer Muhammed bu işi (hilafeti) kendinden sonra bana bırakırsa ben ona tabi olurum" demeye başladı. Sonra kavminden kalabalık bir cemaatle Medine'ye geldi. Resûlullah (s.a.v.) da Sabit b. Kays b. Şemmas ile birlikte ona uğradı. Bu sırada Aleyhissalatu vesselam'ın elinde bir dal parçası vardı. Arkadaşlarının arasında oturmakta olan Müseylime'ye yaklaştı ve: "Sen benden şu parçayı istemiş olsan dahi bunu sana vermem! Sen, Allah'ın senin hakkındaki emrini asla tecavüz edemeyeceksin. (Şayet bana itaatten) yüz çevirecek olursan Allah mutlaka senin hakkından gelecektir. Öyle zannediyorum ki, sen hakkında bana ne gösterilmiş ise, o gösterilmiş olan kimsesin!" buyurup, oradan ayrıldı. İbn Abbas der ki: Ben, Resûlullah'ın (s.a.v.): "Öyle zannediyorum ki, sen hakkında bana ne gösterilmiş ise, o gösterilmiş olan kimsesin" sözü ile neyi kastettiğini sordum. Ebû Hureyre (ra.) bana şu hususu haber verdi: Resûlullah (s.a.v.) buyurmuştu ki: "Ben bir gün rüyamda, elimde iki altın bilezik gördüm. Yine rüyamda onlara fazla bir ilgi göstermiştim. Allah Teâlâ: 'Onlara üfle' diye vahyetti, ben de üfledim, derken uçup

³¹¹ Ahmet Önkâl, "Müseylimetülkezzâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (2006), 32: 90, 91.

gittiler. Ben bunları, benden sonra çıkacak iki yalancı ile yorumladım.” Ravi, Ubeydullah der ki: “Bunlardan biri, San’a’nın sahibi el-Ansî, diğeri de Yemame’nin sahibi Müseylime’dir.”³¹²

Şu hadis de Allah Resûlü’nün, İslam toplumunun bölünmesine sebebiyet verecek bu fitneye karşı sert duruşunu açıkça ortaya koymaktadır.

Seleme İbn Nuaym, babasından anlatıyor: “Resûlullah’ın (s.a.v.), Müseylime’nin kendisine yazdığı mektubu okuyunca, mektubu getiren iki elçiye şöyle söylediğini işitmiştir: “Bu yazdığı meselede siz ne diyorsunuz?” Elçiler: “Biz de onun söylediğini söyleriz!” dediler. Bunun üzerine Aleyhissalatu vesselam: “Eğer elçileri öldürmemek kaide olmasaydı boyunlarımızı muhakkak uçururdum!” buyurdu.”³¹³

3.1.8.2. Esved el-Ansî

Veda haccı dönüşünde Allah Resûlü’nün hastalandığını haber alınca Yemen’deki mensubu olduğu Ans ve Mezhic kabilelerinin desteğini alarak peygamberlik iddiasında bulundu. Küçük çaplı askeri başarılar da sağlayarak San’a bölgesine hâkim olmuştu. Bazı kabilelerin iç karışıklıklarından da faydalanarak taraftar toplamayı da başardı, bazı Müslümanlara işkence etmeye de başladı. Birkaç ay içinde de Yemen’in neredeyse tamamına hâkim hale geldi. Allah Resûlü onu İslam’a davet etmek için elçi gönderdiyse de olumlu bir cevap alamadı. Hz. Peygamber bölgedeki valilerine ve ileri gelenlere Esved’in ne şekilde olursa olsun ortadan kaldırılmasına dair emirler gönderdi. Hz. Peygamber’in valileri de yerli halk ile işbirliği yaparak Esved’e karşı bir suikast tertipler ve onu öldürdüler. Esved’in taraftarları da ciddi bir silahlı mücadeleye girişemedi. Sonunda bölgede güvenlik yeniden sağlanmış oldu.³¹⁴

Bu hâdisede de Allah Resûlü’nün öncelikle Esved’e elçi göndermesi, meseleyi sulh yoluyla çözme niyetini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu şekilde davranmakla diplomasinin esas olan diyalog yolunu da tercih etmiş olduğu, ancak bunun fayda getirmemesi üzerine son çare olarak savaşa başvurduğu söylenebilir.

³¹² Buhâri, “Menâkıb”, 25, “Megazi”, 70, 71, “Tevhid”, 29; Müslim, “Rü’ya”, 21.

³¹³ Ebû Dâvud, “Cihad”, 166.

³¹⁴ Hüseyin Algül, “Esved el-Ansî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1995), 11: 440-441.

3.1.8.3. Tuleyha b. Huveylid

Necid bölgesinde oturan Mudar kabilelerinden Beni Esed'in kâhin ve reislerindedir. Araplar arasında kahramanlığı, savaş yeteneği ve şairliğiyle bilinirdi. Hicri 9 yılında Esed kabilesinden bir heyetle Allah Resûlü'ne gelerek İslam'ı kabul ettiğini söylemiş ancak Hz. Peygamber daha hayatta iken irtidad edip Necid bölgesinde peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Allah Resûlü hayatta iken peygamberlik iddiasında bulunan son kişiydi. Hz. Peygamber, Tuleyha'nın üzerine bir askeri birlik sevk etti ancak mücadele devam ederken Hz. Peygamber vefat etti.

Hz. Peygamber'in, Tuleyha'ya öncelikle bir elçi gönderdiğine dair herhangi bir kayda rastlamadık. Diğer iki yalancı peygamber vakasından farklı olarak Tuleyha'nın üzerine direkt askeri birlik gönderilmesinin nedeni, onun önce Müslüman olup sonra irtidad etmesi olabilir. Her ne olursa olsun, Allah Resûlü'nün İslam ümmetini parçalayacak böyle bir girişim karşısında problemin çözümü için savaş yolunu takip etmesi, problemin büyüklüğü oranında çözüm stratejisinin de kesin ve büyük olmasını tercih ettiği anlamına gelmektedir.

3.1.8.4. Beni Kureyza Yahudileri

Beni Nadir Yahudileri yurtlarından sürüldükten sonra intikam almak için Kureyş ve Gatafanlılarla ittifak yaparak Hendek savaşını çıkarmışlardı. Bu ittifaka Beni Kureyza Yahudileri de dâhil olarak Hz. Peygamberle yaptıkları anlaşmayı bozmuşlardı. Hz. Peygamber anlaşmalı olduğundan Hendek savaşı sırasında Kureyza Yahudilerinin tarafına hendek kazdırmamıştı. Onların anlaşmayı bozması üzerine müslümanlar zor durumda kalmış, hatta bazıları ailelerinin emniyette olmadığını öne sürerek ordudan ayrılmışlardı. Beni Kureyza Yahudilerinin tam da savaş esnasındaki bu ihanetleri ashab-ı kiramı doğal olarak endişeye sevk etmişti. Allah Resûlü bu zor durumda 200 ve 500 kişilik iki ayrı birlik görevlendirmiş, bu birlikler Kureyza Yahudilerinin mahallesinde sabaha kadar tekbir getirerek dolaşmışlar, böylece Beni Kureyza Yahudilerini psikolojik olarak sindirme planı başarılı olmuş, Kureyza Yahudileri Müslümanlara karşı harekete geçememişlerdir.³¹⁵

Hendek Savaşının kazanılmasından sonra Hz. Aişe'nin rivayetine göre; Allah Resûlü Hendek'ten döndüğünde silahları bırakıp elini yüzünü yıkamış, bu sırada Cebrail (a.s) gelerek "Sen silahını bıraktın, vallahi biz daha bırakmadık! Onlara geri

³¹⁵ Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 2: 210, 211.

git.” demiş, Resûlullah “Nereye kadar?” diye sorunca Beni Kureyza’yı göstererek “Şuraya” demiş, bu emir üzerine Allah Resûlü onlarla savaşmaya çıkmıştır. Hadisin devamı şu şekildedir; “Kureyzalılar hükmüne razı oldular. Hakem olarak Sa’d b. Muaz’ı seçtiler. O da: ‘Ben onlardan muharib olanların öldürülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine, malların da taksim edilmesine hükmediyorum!’ dedi.”³¹⁶

Sonuçta bu hüküm aynen uygulanmış, Kureyza sokaklarında hendekler kazılmış ve buluğa ermeyenler hariç 600 ile 700 arasında erkeğin boynu vurulmuştur. Mallarına da ganimet statüsü uygulanmıştır.³¹⁷

Beni Kureyza sorununun çözümünü savaş hukuku ve adalet kavramları etrafında düşünmek gerekir. Allah Resûlü (s.a.v.) her ne kadar bir şefkat ve merhamet insanı ise de, devlet adamı ve komutan özellikleriyle de vazifesini yapmak zorundadır ve Beni Kureyza sorununun çözümü, onun bu iki özelliğiyle daha çok ilgilidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine’ye hicretinden sonra farklı kültürlere ve dinlere sahip olan Yahudileri ve Arap müşrikleri, kendisine inanan İslam toplumuyla birlikte bir araya getirmiş ve bir şehir devleti kurmaya muvaffak olmuştu. Bu şehir devletinde nüfus, ekonomi ve kültür alanlarında etkin olan Yahudilere karşı başlangıçta oldukça iyi davranmış ancak aynı karşılığı Yahudilerden görememişti. Yahudiler her fırsatta İslam toplumu içinde fitne çıkarmaya çalışmış, zaman zaman onların itikatlarını bozmak için her fırsatı değerlendirmiş, topluluk olarak da müşriklerle işbirliği yapmışlar, Hz. Peygamber’e suikast düzenlemişler, savaşlarda İslam ordusuna ihanet etmişlerdi. Hz. Peygamber, onların bireysel ya da mikro ölçekteki sorunlarını yine barışçıl yollarla çözmeyi tercih etmiş, ancak topluluk olarak ihanetlerinin ve İslam toplumuna karşı müşriklerle işbirliği yapmalarının bedeli ağır olmuş, kimisi sürgün edilmiş, kimisi ise kendi hukuklarına ve evrensel savaş hukukuna da uygun olarak katledilmiştir. Böylece Allah Resûlü’nün İslam toplumunda en büyük sorunları meydana getiren Yahudi topluluğuna karşı mümkün olan bütün çözüm yöntemlerini uyguladığı söylenmelidir.

Bu noktada Hz. Peygamber’in (s.a.v.) meşru şiddet ilkesini ancak arızî durumlarda uyguladığı, normal şartlarda her zaman merhamet ve sulh ilkesini esas aldığı, hatta onun savaşlarında dahi bir çeşit merhametin izinin bulunduğu

³¹⁶ Buhâri, “Megâzi”, 30, “Cihad”, 18; Müslim, “Cihad”, 67; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 8; Nesâi, “Mesâcid”, 18.

³¹⁷ Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 2: 210-215.

söylenmelidir. Bu konuda Hz. Peygamber'in savaşları ve onun siyasi-askeri alandaki bu özelliğinin sonuçları hakkında merhum Muhammed Hamidullah'ın yaptığı tespitlere göre; Hz. Peygamber'in savaşları tarihteki savaşların en insani olanıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendi ordusundan sayıca daha fazla ordularla savaşmış ve bu savaşların hepsinde fiilen muzaffer olmuştur. Onun, bir şehir devletinin caddelerinden ibaret olarak başlayan hâkimiyetinin sınırları zamanla üç milyon km²'ye kadar yayılmıştı ve bu alan milyonlarca insanın yaşadığı bir alan olarak döneminin en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Ancak bu kadar geniş bir hâkimiyet sınırına ulaşılması sürecinde düşman ordularından sadece 250'ye yakın kişi öldürülmüş, Müslümanların kaybı da 120 gibi cüzî bir rakamda kalmıştır. Bu durum da tek başına insan hayatına verilen değer eşsizliğini göstermektedir.³¹⁸

Savaşın Peygamber sünnetinde istenmeyen, ârızî bir durum olduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) düşmanın barışa meylettiği her anı barış için değerlendirdiği ve bu konuda barışı savaşa tercih ettiği, hiçbir savaşı gereğinden fazla uzatmadığı, böylece “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir.”³¹⁹ ayetinin hükmünü tam manasıyla icra ettiği de sabittir. Zaten onun savaşları incelendiğinde genellikle savaşı başlatan tarafın kendisi olmadığı, karşı tarafın savaşa zorlaması durumunda mecburen savaşı tercih ettiği anlaşılacaktır.

Bazı hadislerde fitne, İslâm'ın ilk asırlarından itibaren meydana gelen dinî ve siyasî çalkantıları, toplumsal huzursuzlukları haber veren ifadeler içinde yer almıştır. Bu hadislerde fitne genellikle, İslâm ümmetinin birlik ve bütünlüğünü bozan bir komployu veya her türlü yıkıcı faaliyeti ifade eder.³²⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) henüz hayatta iken İslam toplumunun birlik ve bütünlüğünü bozmak için gerçekleştirilen yıkıcı faaliyetlerden birisi de Dırar Mescidi hadisesidir. Ayet-i Kerimede bu mescitten şöyle bahsedilir; “Bir de (mü'minlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah'a ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar ve: ‘(Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik’, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.”³²¹

³¹⁸ Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, trc. Nazire Erinç Yurter, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2002), 12-13.

³¹⁹ Enfâl 8/61.

³²⁰ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1996), 13: 156-159.

³²¹ Tevbe 9/107.

Mü'minler Medine'de giderek güçleniyor ve bu durum münafıkları rahatsız ediyordu. İçlerinden Vedia b. Amir'e Suriye'de bulunan Ebû Amir er-Rahib'den bir mektup gelir. Ebû Amir, Übey b. Selul'ün yakın akrabasıdır. Huneyn Gazvesi ve Taif seferinin ardından Suriye'ye gitmiş, giderken de münafıklara işlerini görüşebilecekleri bir mescit yapmaları ve güçlerinin yettiği kadar silah ve mühimmat toplamaları için haber yollamış, kendisinin Bizans'tan asker getireceğini ve mü'minleri Medine'den çıkaracağını bildirmişti. Münafıklar da bu konuyu görüşmek için dikkat çekmeyecek bir mekâna ihtiyaç duydular. Vedia'nın önerisi üzerine Kuba'da bir mescit inşa ettiler. Hz. Peygamber Tebuk Seferinin hazırlıklarıyla meşgulken münafıklardan bir grup yağmurlu ve soğuk gecelerde namaz kılınması için bir mescit yaptıklarını söyleyip kendilerine burada namaz kıldırmasını istediler. Allah Resûlü de seferden dönüşte namaz kıldırabileceğini söyledi. Seferden dönüşte münafıklar tekrar aynı talepte bulununca Tevbe suresinin ilgili ayetleri nazil oldu; "Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. Yaptıkları bina, (ölüp de) kalpleri parçalanıncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."³²²

Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.) Medine'ye ulaşınca ashabına bu mescidi yıkmaları için emir verdi ve mescit yatsı vakti sıralarında yakıldı.

Münafıkların bu girişimi, dini bir değer olarak mescidi kullanmakla safderun olanların aklının çelinebilmesi hasebiyle İslam toplumunda ciddi bir fitneye sebep olabilirdi. Hatta bu konuda ilk fitne başlamıştı bile denilebilir. Çünkü Mücemmi b. Cariye isimli hafız bir sahabi bu mescitte imamlik yapmaya başlamıştı.

Allah Resûlü, vahyin de teyidiyle İslam toplumunda ciddi problemler doğurabilecek bir fitneyi daha işin başında sert bir tedbirle ortadan kaldırmıştı.

³²² Tevbe 9/108-110.

3.1.9. Duygu Yönetimi ve Hislerin Eğitilmesi İlkesi Ekseninde Çözülen

Problemler

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى وَعَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَّادٍ قَالَا كِلَاهُمَا قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ. ³²³

Ebû Hureyre'den (ra.) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Güçlü kimse, insanları güreşte yenen değil, bilakis öfke anında kendisine hâkim olandır.”

3.1.9.1. Öfke Kontrolü ve Öfkenin Yerinde Kullanılması

Kur'an'da, hadislerde ve İslami ilimlerle ilgili kitaplarda daha çok “gazap” kelimesiyle karşılanan öfke, gerçek ya da kuruntuya dayanan engelleme, incitilme, tehdit edilme gibi durumlarda duyumsanan ve genellikle saldırgan ya da savunucu davranışlarla sonuçlanabilen yoğun, olumsuz bir duygudur. Öfke, geçici bir duygusal çalkantı olarak yaşanır, kızgınlık ise az çok süreklilik gösterir.³²⁴

Öfke, tek başına zararlı bir duygu değildir. Zararlı olan öfkenin kontrolsüz yaşanması ve bu duygunun eğitilmemesidir. Bu nedenle İslam ahlakıyla ilgili kitaplarda öfke duygusunun insanın kendini koruma altına alması fonksiyonuna vurgu yapılır. Bu konuda Ömer Nasuhi Bilmen'in “Akla münkat olan kuvve-i gazabiye, bir memduh kuvvettir ki, insan bu sâyede mehalike karşı mukavemet ve müdafaada bulunur.”³²⁵ tespiti önemlidir.

Öfkenin işe yarayabilmesi için başka hisler gibi tabii mecrasında, sağlıklı bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Çünkü öfke, ancak bu şekilde yapıcı ve kişiler arası iletişimi düzeltici bir rol oynayabilir. Ancak öfkenin kontrol edilememesi ve yıkıcı bir tarzda davranışa dökülerek saldırgan tepkilere dönüşmesinin de muhtemel olduğu ve bu duruma sıkça rastlandığı unutulmamalıdır.

Sonuçta öfke hissi her ne kadar olumsuz bir potansiyel taşısa da, kişiyi tehditlere karşı uyarması ve böylece onun korunmasını sağlaması, sınırlandırıldığında veya terbiye edildiğinde sağlıklı ve işe yarar olması, başıboş bırakıldığında ise sahibine ve çevresine zarar vermesi psikoloji uzmanlarınca kabul

³²³ Müslim, “Birr”, 107.

³²⁴ Bakırcıoğlu, “Öfke”, *Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü*, 919.

³²⁵ Bilmen, “Gazap”, *Dini ve Felsefi Ahlak Lügatçesi*, 77; Çiğdem Soykan, “Öfke ve Öfke Yönetimi”, *Kriz Dergisi* 11/2 (Haziran 2003): 20.

edilen bir husustur. Bu hissin işe yaraması ise kontrol ve terbiye edilmesine bağlıdır.³²⁶

Dinler, insanların manevi terakkileri için gerekli ilkeleri ihtiva ederler. Bu ilkelerin insan fitratına uygunluğu ise o dinin evrenselliğini sağlayan en önemli faktörlerden birisidir. Öfke, her insanda doğuştan bulunan bir duygu durumu veya duygusal bir tepkiyi ifade eder. Kur'an ve sünnet, bu duygusal tepkinin tamamen yok edilmesini değil, terbiye edilmesini ve hayır istikametinde kullanılmasını öngörmüştür. Aksi takdirde bu duygusal tepki bireyler arası ilişkileri zedelemekle kalmayacak, zamanla toplumsal tabana yayılacak ve toplumsal şiddeti tetikleyerek savaflara kadar uzanabilen problemler silsilesine yol açacaktır.

Kur'an ve sünnetin insanların bu konudaki değişimini nasıl sağladığını anlayabilmek için cahiliye toplumunda öfkenin yerini tespit etmemiz gerekir.

Cahiliye toplumunun psikolojisini karakterize eden kavramlardan birisi de terbiye edilmemiş ve hayır istikametinde yönlendirilmemiş öfke ve saldırganlıktır. Bu konuya işaret eden ayetlerden birkaçı şu şekildedir; “Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.”³²⁷

Başka bir ayet ise “Âyetlerimiz açık açık kendilerine okunduğunda, kâfirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar, kendilerine âyetlerimizi okuyanların neredeyse üzerlerine saldırırlar. De ki: Size bundan (bu öfke ve huzursuzluğunuzdan) daha kötüsünü bildireyim mi? Cehennem! Allah, onu kâfirlere (ceza olarak) bildirdi. O, ne kötü sondur!”³²⁸

İslam öncesi Arap toplumunun en karakteristik vasfı cehl kavramıyla ifade edilir. Bu kavram cahiliye şiirinde sıklıkla geçer. Toshihiko Izutsu bu kavramın semantik yapısını özetlemiş ve cehl kelimesinin, insanın hareket tarzıyla ilgili bir kavram olduğunu, buna göre cehlin, en küçük öfke anında iradesini yitirip körü körüne atılan bir delikanlı veya sabırsız bir kişinin sorumsuz davranışını ifade ettiğini, böyle bir insanın doğru ve yanlış ayırt edemeyecek bir tarzda kendisini öfkenin pençesine düşüreceğini söylemiştir. Hilm kavramının ise cehlin tam zıddı olup cehlin meydana getireceği patlamayı dizginlemesini bilen insan davranışı olduğunu belirtmiştir.³²⁹

³²⁶ Soykan, “Öfke ve Öfke Yönetimi”, 19-27.

³²⁷ Nahl 16/28.

³²⁸ Hac 22/72.

³²⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975): 193-194.

Hız. Peygamber (s.a.v.) de, engin terbiyeciliği ile kendisine inananların duygu dünyalarını da eğitmiş ve öfke duygusunun yol açabileceği bireysel, toplumsal hatta idari sorunların önünü almıştır. O, çeşitli vesilelerle öfkenin yıkıcı etkilerini azaltmak, yapıcı etkilerini ise hayata geçirmek noktasında hem kavlen hem de fiilen özelde ashabına, genelde ise bütün mü'minlere örnek olmuştur. Ona her konuda ittiba eden sahabe de "O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever."³³⁰ ayetiyle övgüye mazhar olmuştur.

Öfkenin insanı baştan çıkaran etkisine karşı dayanılması ve kontrol altına alınmasına dair bir hadis-i şerifte; "Yiğit o kimsedir ki öfkelenildiği sırada kendine hâkim olur"³³¹ buyurulmuştur.

Kontrolsüz öfkenin sadece bireyler arası sorunlara yol açmakla kalmayacağı, hüküm verme konumunda olanları da adaletsizliğe sürükleyebileceği şu hadis-i şerifle dikkatlere sunulmuştur: "Hâkim öfkeliyken taraflar arasında kesinlikle hüküm vermemelidir."³³²

Son olarak Allah Resûlü'nün (s.a.v.) "Sizden biriniz ayaktayken öfkelenirse otursun. Öfkesi geçtiyse ne güzel; yine de yatışmazsa uzansın."³³³ hadisi de öfke yönetimi adına son derece pratik bir yöntem önermektedir.

3.1.9.2. Allah Resûlü'nde Öfke Duygusu ve Yansımaları

Bu aşamada Hız. Peygamber'in (s.a.v.) kontrollü öfkeyi bir problem çözme metodu olarak kullandığına da bazı olaylarla şahit oluyoruz. Kızma, bir problem çözme yöntemi olarak Hız. Peygamber'in sistematik bir şekilde uyguladığı bir yöntem değildir ancak Allah Resûlü kendisine intikal eden bazı olumsuz durumlara karşı gerçekten kızarak tavır göstermiş ancak bu kızgınlık ilgili olumsuz durumların yayılmasını ve geleceğe intikal etmesini önlediği gibi konuyla ilgili nasıl davranılması gerektiğini de bizlere öğretmiştir.

Bir hadiste; "İnsanlardan bir kısmı çabuk öfkelenmeyen ama öfkesinden çabuk dönen bir tabiattadır, bazıları da çabuk öfkelenen ama öfkesinden çabuk dönen, bazıları da yavaş öfkelenen ve öfkesinden yavaş dönerdir. İşte bunlar birbirlerini

³³⁰ Âl-i İmran 3/134.

³³¹ Buhâri, "Edeb", 76, 102; Müslim "Birr", 107, 108.

³³² Buhâri, "Ahkâm", 13; Müslim "Akzıye", 16; Nesâi, "Kuğât", 18.

³³³ Ebû Dâvud, "Edeb", 3, 4. Hadisi Ebû Dâvud, Hız. Ebû Zer'den rivayet etmiş olup hadisin isnadı sahih olarak değerlendirilmiştir.

dengelemektedir. Bilin ki insanlardan bir kısmı öfkeden çabuk döner ama çabuk da öfkelenir, şunu da bilin ki, onların en hayırlısı yavaş öfkelenen ve öfkeden çabuk dönendir. En kötüsü de çabuk öfkelenen ve öfkeden geç dönendir.”³³⁴ buyrulur. Bu hadise göre her insanın öfkeden bir nasibi vardır ve öfke yok edilemez ancak ıslah edilebilir ve hayırlı istikamette kullanılabilir. Bu açıdan bakıldığında öfkenin tek başına kötü bir duygu olduğu söylenemez. Kullanıldığı yere göre hayırlı ve kötü öfkeden bahsedilebilir.

Hayırlı öfke, din ve hak uğruna harekete geçen gazap duygusudur. Bu, kontrollü olduğu sürece güzel bir haslettir. Kötü olan öfke ise kontrolsüz, aklı-selimin sınırlarının dışında gerçekleşen yıkıcı öfkedir. Bunun sonucu da saldırganlıktır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir Resûl olduğu gibi bir beşerdir de... Beşerî özellikleri de her insanda mevcut olan özelliklerle mahiyet itibariyle aynıdır. O da hüzünlenir, öfkelenir, sevinir, hasret çeker ve duygulanırdı. Ama bunların hiçbirisi onu duygularının esiri yapmamıştır. O, her duygusunu istikamet üzere yaşadığı gibi öfke duygusunu da hak uğruna harekete geçirmiş ve hayırlı istikamette kullanmıştır. Ayrıca O, öfke duygusunu, asla ve asla kendi şahsına yapılan saygısızlık ve hakaretler için harekete geçirmemiştir. Bunun için Hz. Aişe validemiz (ra.) “Allah Resûlü’nün hiçbir zaman kendisine yapılan bir zulümden dolayı intikam aldığını görmedim. Ancak Allah’ın haram kıldıklarından bir şey terk edilir veya çiğnenirse, o zaman bu hususta herkesten daha fazla öfkelenirdi.” demiştir.³³⁵

Öfke duygusunun Allah Resûlü’nün söz ve davranışlarını kontrol altına alamadığına dair şu hâdise önemlidir; Abdullah b. Amr anlatıyor; Resûlullah’tan duyduğum her şeyi yazıyordum. Bir müddet sonra Kureyşlilerden bazıları beni bundan alıkoymak istedi. “Allah Resûlü bir beşerdir. Hoşnut olduğu zaman da olur öfkelenildiği zaman da. Hal böyleyken sen nasıl olur da her şeyi yazarsın?” dediler. Ben bu durumu Resûlullah’a arz ettim. Elini ağzına götürerek; “Yaz! Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, buradan haktan başka bir şey çıkmaz” buyurdu.³³⁶

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) öfkelenildiği birkaç duruma misal verelim;

Cabir’den (ra.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Sefere çıkmıştık. Bizden bir şahsa taş isabet edip başından yaraladı. Sonra ihtilam oldu. Yanındakilere;

³³⁴ İbn Mâce, “Fiten”, 18; Tirmizî, “Fiten”, 26.

³³⁵ Müslim, “Fedail”, 20; Muhammed Yusuf Kândehevî, *Hayâtu’s-Sahabe*, trc. Ahmet M. Büyükcınar, A. Ömer Tekin, Ö. Faruk Harman, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1977), 3: 94.

³³⁶ Tirmizî, “İlim”, 12; Ebû Dâvud, “İlim”, 3.

‘benim teyemmüm etmeme ruhsat bulabilir misiniz?’ diye sordu. ‘Senin suyu kullanmaya gücün yeter, sana ruhsat bulamayız.’ dediler. O şahıs yıkandı, yarası azarak öldü. Resûlullah’a (s.a.v.) geldiğimizde hâdise haber verildi. Resûlullah (s.a.v.) (öfkeli bir halde) “Onu öldürdüler. Allah da onları öldürsün. Cahilliğin ifası sormaktır. Bilmiyorlarsa sormaları gerekmez miydi? Ona teyemmüm edip sıkamak veya yarası üzerine bir sargı bağlayıp üzerine mesh etmesi ve bedeninin diğer kısımlarını yıkaması yeterdi.” buyurdu.”³³⁷

Burada Hz. Peygamber (s.a.v.) bilmeden fetva verme davranışına, bir konudaki cehalete rağmen o konuyu bilenler gibi konuşarak insanlara zarar verenlere öfkesini göstermiş ve bu hâdiseden hem ahlaki hem de fikhî hükümler çıkarılmıştır.

Hz. Peygamber’i öfkelendiren bir diğer husus da dinin yaşanması noktasındaki aşırılıklardır. Bu konuda Enes b. Malik’ten (ra.) bir hâdise nakledilir. Enes b. Malik diyor ki; “Bir gün üç kişi Resûlullah’ın hanımlarının bulunduğu eve geldi ve nebinin ibadetinden sordular. Kendilerine gereken bilgi verilince onlar bunu azımsar gibi oldular ve ‘Resûlullah nerede biz neredeyiz. Hâlbuki geçmiş ve gelecek bütün günahları affedilmiştir.’ Dediler. Bunun üzerine onlardan birisi ‘ben geceleri uyumayıp hep namaz kılarak ömrümü geçireceğim’ dedi. Diğeri ‘Ben daima oruç tutup hiç orucumu bozmayacağım.’ Dedi. Diğeri de ‘Ben de kadınlardan uzak durup ömrüm boyunca evlenmeyeceğim.’ Dedi. Allah Resûlü geldi ve onlara; ‘Şöyle şöyle diyenler siz misiniz? Allah’a yemin ederim ki sizin Allah’tan en çok korkanınız ve sakınanınız benim. Fakat ben oruç tutarım ve iftar ederim, namaz kılarım ve uyurum, kadınlarla da evlenirim. (İşte bu benim sünnetimdir) Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.’ buyurdu.”³³⁸ Böylece dinin özünün yanlış kavranmasına ve ibadetlerin kişiyi hayattan soyutlamasına dair yanlış bir anlayış ve uygulamanın da önünü kesmiş oldu.

Hz. Peygamber’in öfkeyle tavır koyduğu bir diğer husus da subjektif kanaatlerin dine dayanak yapılmaya çalışılmasıdır. Bu konudaki örnek şahıs Üsame b. Zeyd’dir. Üsame b. Zeyd (ra.) bir savaşta Medineli bir Müslümanla birlikte bir müşriğin peşine düşmüş, müşrik yakalanacağını anlayınca kelime-i tevhidi okumuştur. Bunun üzerine Üsame’nin arkadaşı müşriği öldürmekten vazgeçmiş ancak Üsame “canımı kurtarmak için Müslüman oldu” diye düşünerek adamı öldürmüştür. Resûlullah’a durumu bildirince de Allah Resûlü öfkeli bir halde; “Demek sen onu

³³⁷ Ebû Dâvud, “Tahâre”, 125.

³³⁸ Buhâri, “Nikâh”, 67.

Lâ ilâhe İllâllâh dedikten sonra öldürdün?” diyerek tepkisini dile getirdi ve bu sözü durmadan tekrarlardı. Üsame diyor ki; “o günden önce Müslüman olmasaydım diye temenni ettim.”

Üsame b. Zeyd aslında Allah Resûlü'nün çok sevdiği, küçüklüğünden beri yanında yetişen, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den ayrı tutmadığı bir sahabîdir. Ancak söz konusu bir insanın hayat hakkı, hele de Müslüman olduğunu beyan eden bir insanın hayat hakkı ve dinin bu konudaki açık hükmü olunca bu konudaki tepkisini öfkeyle dile getirmekten de çekinmemiştir.

Ebû Hureyre'nin bildirdiğine göre; Medine'de malını satan bir Yahudi'ye hoşuna gitmeyen bir fiyat önerildi, Yahudi de “Musa'yı peygamber olarak seçen Allah'a yemin olsun ki olmaz dedi. Ensar'dan bunu duyan bir adam Resûlullah aramızdayken sen nasıl böyle dersin diyerek Yahudi'ye bir tokat attı. Yahudi de Hz. Peygamber'e giderek şikâyetçi oldu. Resûlullah adama niçin vurduğunu sorunca o da olayı anlattı. Hz. Peygamber (s.a.v.) öfkesi yüzünde belli olacak şekilde kızarak şöyle buyurdu; “Allah'ın peygamberlerini birbirlerine karşı üstünlük yarışına mı tutuyorsunuz?”³³⁹ Bu tavırla da Hz. Peygamber, farklı din mensuplarının birbirlerine karşı peygamberler üzerinden üstünlük taslama çabalarının önünü kesmiş ve bu konuda bize her zaman geçerli bir ahlaki ölçü bırakmıştır.

Hz. Peygamber kamu hakkı konusunda da son derece hassastır. Bir sahabeyi Süleym oğullarının sadakalarını tedarik etmekle görevlendirmiş, bu şahıs da belki iyi niyetle (çünkü kötü niyetle olsa durumu Resûlullah'a arz etmemesi gerekirdi) kendisine Süleym oğullarından hediye edilen malları kabul etmiştir. Ancak Allah Resûlü bu durumu öğrenince hiddetle “Babanın yahut annenin evinde otursaydın o hediyeler sana gelecek miydi?” diyerek sahabiyi azarlamıştır. Hemen ardından topluluğa hitap etmiş ve isim vermeden konuyu aktarmış, kamu işlerinde görevli memurların, haksız kazanç sayılacak bu tür uygulamalara tevessül etmemeleri gerektiğini beyan etmiştir.³⁴⁰ Böylece hem kendi devrindeki insanlara hem de sonrakilere kıyamete kadar şaşmayacak bir ölçü bırakmıştır. Öyle ki bugün de kamu yönetiminde etik davranış ilkeleriyle ilgili olarak bu husus gözetilmektedir. Konuyla ilgili olarak Kamu Görevlileri Etik Rehberinde, kamu görevlisinin hediye alıp almama konusunda şüpheye düşerse yapması gereken husus belirtilmiştir. “Kamu görevlisi hediye kabul ederken kendisine şu soruyu sormalıdır: Kamu görevlisi

³³⁹ Buhâri, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 35; Müslim, “Fezâil”, 159.

³⁴⁰ Bkz., Buhâri, “Ahkâm”, 41; Müslim, “İmâre”, 26, 27.

olmasaydım ya da işgal ettiğim makam ve mevkide bulunmasaydım, bu hediye yine de bana verilecek miydi?”³⁴¹

Verilen misallerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber’in öfkesi kendi nefsi için değil, Allah’ın hakları, sosyal hayatın hak ve adalet düsturları üzerine düzenlenmesi, Nübüvvet makamının gereği gibi hususlarla ilgilidir. Zaten âlemlere rahmet olarak gönderilen, mü’minlere canlarından daha aziz olan Efendiler Efendisine yakışan da budur.

3.1.10. İkna Yöntemi ve Çözülen Problemler

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وُلِدَ لِي غُلَامٌ أَسْوَدٌ . فَقَالَ « هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ » . قَالَ نَعَمْ . قَالَ « مَا أَلْوَأَتْهَا » . قَالَ حُمْرٌ . قَالَ « هَلْ فِيهَا مِنْ أَوْرَقٍ » . قَالَ نَعَمْ . قَالَ « فَأَتَى ذَلِكَ » . قَالَ لَعَلَّهُ نَزَعَهُ عِرْقٌ . قَالَ فَأَعْلَلَّ ابْنُكَ هَذَا نَزَعَهُ.³⁴²

Ebû Hüreyre’den (ra.) nakledildiğine göre, Damdam b. Katâde isimli siyahî olmayan bir bedevî Peygamberimize gelip “Yâ Resûlallah! Benim siyah tenli bir çocuğum oldu (karımdan şüpheleniyorum)” dedi. Resûlullah onun endişesini gidermek için kıyas yoluyla aklını kullanmasını sağlamak amacıyla şöyle bir soru yöneltti: “Senin develerin var mı?” Bedevî, “Evet var.” deyince, “O develerin renkleri nasıl?” diye ekledi. Bedevî, “Kızıl” diye cevap verdi. Resûlullah, “Bunların içinde beyazı siyaha çalan boz deve de var mı?” diye sormaya devam ettiğinde, bedevî “Evet var.” diye cevapladı. Bunun üzerine Resûlullah, “O boz renk nereden oldu?” diye sorarak adamın düşünmesini istedi. Bedevî, “Belki soyunun bir damarına çekmiştir!” dedi. Resûlullah da, “Senin bu oğlun da belki eski bir soy köküne çekmiştir!” buyurdu.

İkna, günümüzde iletişim psikolojisi alanında incelenen ve çeşitli tekniklerle işlenen bir kavramdır. Bu konuda iletişim uzmanlarının tespitlerine göre; inandırma ile ikna farklıdır. İnanırma işinde karşı taraf söylenene inanmıştır ancak ikna inanmayı gerektirmeyebilir. İknada bir insan, inanma dışında nedenlerle de söyleneni kabul eder ve yapmaya rıza gösterebilir. Ancak ikna, inandırma unsurunu da içerir.³⁴³ Diğer taraftan gerçek ikna için “basit emirler, talimatlar veya komutlardan ayrı

³⁴¹ Mustafa Lütfi Şen, *Kamu Görevlileri Etik Rehberi*, (Ankara: Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu, 2017), 68.

³⁴² Buhârî, “Talâk”, 26.

³⁴³ Reha Oğuz Türkkân, *İkna ve Uzlaşma Sanatı*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2006), 17, 18.

olarak, dinleyicinin, başka yollar seçmekte özgür iken sizin ona işaret ettiğiniz yolu seçmesidir.”³⁴⁴ tanımını da yapmıştır.

İnandırma ve muhatabını tatmin edecek bir tarzın dışında mecburi istikametler gösterecek bir iknanın geçici olacağı ve ilk fırsatta vazgeçileceği muhakkaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de insanlardan kendisine intikal eden problemlerin çözümünde, gerekli gördüğü durumlarda ikna yöntemini inandırma unsurunu da içerecek şekilde kullanmış ve bu yöntemi ustaca gerçekleştirmiştir.

Ata b. Yesar’ın rivayet ettiği bir hadis-i şerif şu şekildedir: “Bir adam Resûlullah’a (s.a.v.) sordu: “Annemin yanına girerken izin isteyeyim mi?” “Evet iste!” “Ama ben evde onunla beraber kalıyorum.” “Annenin yanına girerken izin iste!” “Ama ben ona hizmet ediyorum.” “Anneden izin iste! Anneni çıplak görmek hoşuna gider mi?” “Hayır!” “Öyleyse ondan izin iste!”³⁴⁵

Bu diyalogda Allah Resûlü (s.a.v.) muhatabının olayı önce kendi basiretiyle anlamasını istemiş, soruyu soran, izin istemek gibi bir eylemi gerektirmeyeceğini düşündüğü hususları ısrarla öne sürmeye devam edince en sonunda muhatabının ikna olmaktan başka elinden bir şey gelmeyeceği bir örnekle meseleyi halletmiştir.

Hz. Peygamber’in ikna yöntemini kullanarak çözdüğü bir diğer bireysel problem ise şu şekildedir: Hz. Ebû Hureyre’nin (ra.) rivayet ettiğine göre; “Bir adam Resûlullah’a (s.a.v.) gelerek: “Ey Allah’ın Resûlü! Benim siyah bir çocuğum dünyaya geldi” dedi. Adam, ta’riz yoluyla çocuğu nefyetmeyi teklif ediyordu. Aleyhissalatu vesselam, onun nefyedilmesine ruhsat vermedi. “Senin bir deven var mı?” dedi. Adam: “Evet” deyince: “Bunların renkleri nasıldır?” diye sordu. Adam: “Kırmızı!” dedi. Resûlullah tekrar sordu: “Bunlar arasında boz renkli var mı?” “Evet!” dedi. Aleyhissalatu vesselam: “Peki bu nereden (geldi)?” dedi. Adam: “Belki bir damar çekmiştir” deyince, Aleyhissalatu vesselam da: “Senin oğlun da bir damara çekmiştir!” buyurdu.”³⁴⁶

Bu hadisede Allah Resûlü (s.a.v.) bedevinin gereksiz yere toplumsal olarak da utanç duyabileceği bir konuda onun şüphesini yine onun en iyi anlayacağı yerden (develerden) örnek getirerek gidermiştir.

³⁴⁴ Michael Beer, *İnsanı İkna Etme ve Kazanma*, trc. Ali Dülger, (Eskişehir: Platform Yayınları, 2001), 3.

³⁴⁵ Muvatta, “İsti’zan”, 1. İmam Malik, hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir.

³⁴⁶ Buhâri, “Talâk”, 26, “Hudud”, 41; Müslim, “Lian”, 20; Ebû Dâvud, “Talâk”, 28; Tirmizî, “Velâ ve Hibe”, 4; Nesâî, “Talâk”, 46. Hadis, Kütüb-i Sitte yazarlarının tamamınca tahrîç edilmiştir. Tirmizî hadis hakkında sahih değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Huneyn Gazvesine Müslüman olmadıkları halde ganimetten pay almak isteyen Mekkeliler de katılmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) savaştan sonra elde edilen ganimetlerden Kureyş kabilesinden bazı kimselere kalplerini İslam'a ısındırmak için yüzer deve vermişti. Bu durumdan rahatsız olan Ensar'dan bazıları "Allah Teâla Resûlullah'ı affetsin. O yakın zamanda savaştığımız kılıçlarımızdan kanları damlayan Kureyş'e veriyor da bize ganimetten pay vermiyor." diye itiraz etmeye başladılar. Ensarın bu davranışı Hz. Peygamber'i çok üzdü. Hz. Peygamber (s.a.v.) durumun ne olduğunu öğrenmek için Ensarı çadırına topladı. Ensar bir araya gelince Hz. Peygamber, "Kulağıma gelen sözleriniz ne demek oluyor?" diye sordu. İçlerinden anlayışlı olanları, "Yâ Resûlallah bizim akli başında olanlarımız hiçbir şey söylemedi. Fakat yaşları küçük olanlarımız; Allah, Resûlullah'a mağfiret eylesin! Kureyş'e veriyor da ensarı terk ediyor, hâlbuki kılıçlarımızdan hâlâ Kureyş'in kanı damlıyor." dediler." diye cevap verdi. Aslında bu durum ensardan bazı gençlerin, Resûlullah'ın taksimatında gözetmiş olduğu amacın farkına varamadıklarını gösteriyordu. Allah Resûlü, ashâbının yaşadığı tereddüdü şu sözleriyle giderdi: "Ben küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere onların kalplerini (İslâm'a) ısındırmak için (ganimet mallarından) veriyorum. İnsanlar aldıkları mallarla evlerine dönerken siz Allah'ın Resûlü ile evlerinize dönmekten razı değil misiniz? Allah'a yemin ederim ki sizin kendisiyle döndüğünüz (Peygamber), onların yanlarına alıp döndüklerinden daha hayırlıdır." Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) maksadını anlayan ensar, "Evet yâ Resûlallah! Razıyız." dediler.³⁴⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.) Ensar arasında çıkan ganimetten pay alma problemini çözmek için yaptığı davranışın gerekçelerini anlatmış, onları ikna etmeye çalışmış onlar için peygamberin daha hayırlı olduğunu bildirmiştir.³⁴⁸

3.1.11. Empati Duygusunun Harekete Geçirilmesi ve Çözülen Problemler

أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَنْبَأَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ الرَّبِيعِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الرَّبِيعِ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنْ خَنْعَمَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّ أَبِي شَيْخٌ كَبِيرٌ لَا يَسْتَطِيعُ الرُّكُوبَ وَأَدْرَكَتْهُ فَرِيضَةُ اللَّهِ فِي الْحَجِّ فَهَلْ يُجْزَى أَنْ أَحَجَّ عَنْهُ قَالَ « أَنْتَ أَكْبَرُ وَلَدِهِ » . قَالَ نَعَمْ . قَالَ « أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ أَكُنْتَ تَقْضِيهِ » . قَالَ نَعَمْ . قَالَ « فَحَجَّ عَنْهُ ».³⁴⁹

³⁴⁷ Müslim, "Zekât", 132.

³⁴⁸ Ayşe Gültekin, "Hz. Peygamber'in Problem Çözme Metotları", *II. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Ve Öğretmen Eğitimi Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*. ed. Aynur B. Bostancı, Seval Koçak (13-15 Eylül 2018): 61.

³⁴⁹ Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 11.

Abdullah b. Zübeyr'den (ra.) rivayet olduğuna göre; Has'am kabilesinden bir adam Peygamberimize gelip babasına haccın farz olduğunu, ancak onun bineğe binip hacca gidemeyecek kadar yaşlandığını, kendisinin babasının yerine hac yapıp yapamayacağını sormuştu. Bunun üzerine Allah Resûlü, "Babanın bir borcu olsa öder miydin?" diye sordu. Adam "Evet" deyince, Resûlullah, "Öyleyse babanın yerine sen hac yap." demişti.

Empati (eşduyum) psikolojide; "karşıdaki kişinin duygu ve düşüncelerini kendininmiş gibi algılamak, nesneliliğini yitirmeden kendini onun yerine koymaktır" şeklinde tanımlanır. Bir kişinin başka bir kişinin duygu ve düşüncelerini algılayabilmesi, kendini o kişi imiş gibi tasarlayabilmesine bağlıdır.³⁵⁰ Günümüzde empatinin insan ilişkilerini geliştireceği, bireyler arası ve toplumsal sorunların azalmasında empati kurmanın önemli olduğu, empatinin toplumsal duyarlılığın gelişimine de katkıda bulunduğu kabul edilmektedir. Diğer taraftan psikolojide empatiyle ilgili şu açıklamaları buluruz: Kişiler, çevrede olup biten olayları kendi ihtiyaç ve yaşam tecrübelerine bağlı olarak algılar. Tepkileri de bu algılama biçimine uygun bir şekilde oluşur. İşte, empati yeteneğine sahip olmak, kişinin bu algı dayanağını kavrayabilmek anlamına gelir.³⁵¹

Empati kelimesi sosyolojik olarak da kendini başkalarının yerine koyma ve onları anlama becerisi olarak tanımlanır.³⁵² Yine sosyoloji disiplininde sanayi toplumlarını inceleyen sosyoloji çalışmalarında tespit edildiği üzere, piyasa ilişkilerine dayalı sanayi toplumlarında empatinin kaybolmasından doğan ciddi sıkıntıların yaşandığı belirtilmektedir.³⁵³

Empati kavramını bütün olumlu anlam içerikleriyle birlikte özetleyen en güzel örneğini Hz. Peygamber (s.a.v.) şu hadis-i şerifleriyle dile getirmiştir: "Sizden biri, kendi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek imana eremez."³⁵⁴

Başkasını empatiye sevk etme konusunda en güzel örneklerden birisi de zina etmek için izin isteyen gence dair hadistir. Hadisenin empati kavramıyla da doğrudan ilgisi olması nedeniyle hadis metnini bu kısımda da doğrudan tekrar alıyoruz:

³⁵⁰ Bakırcıoğlu, "Eş duyum", 496, 497.

³⁵¹ Bakırcıoğlu, "Hümanist Öğretmenlik", 626.

³⁵² Gordon Marshall, "Empati", *Sosyoloji Sözlüğü*, trc. Osman Akınhay, Derya Kömürçü, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 193; Seyyid Sancak, "Kur'an Perspektifinde Din Eğitiminde Sosyo-Kültürel Farklılıkları Anlamlandırma Sürecinde "Empati" Kavramı", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Kasım 2015): 42-71.

³⁵³ Marshall, "İnsan İlişkileri Hareketi", 343.

³⁵⁴ Buhâri, "İman", 6; Müslim, "İman", 71; Nesâi, "İman", 19; Tirmizî, "Sıfatu'l-Kıyamet", 60; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

Genç bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Zina etmem için bana izin ver!" dedi. Orada bulunan sahâbîler hemen ona dönerek, "Sus, sus!" diyerek konuşmasını engellemeye çalıştılar. Allah Resûlü, gence, "Yaklaş!" dedi. Genç de Resûlullah'a yaklaştı ve yanına oturdu. Aralarında şöyle bir konuşma geçti:

"Annenle zina edilmesini ister misin?" "Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem." "Diğer insanlar da anneleriyle zina edilmesini istemez. Kızınla zina edilmesini ister misin?" "Vallahi hayır, yâ Resûlallah! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem" "Diğer insanlar da kızlarıyla zina edilmesini istemez. Kız kardeşinle zina edilmesini ister misin?" "Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem." "Diğer insanlar da kız kardeşleriyle zina edilmesini istemez. Halanla zina edilmesini ister misin?" "Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem." "Diğer insanlar da halalarıyla zina edilmesini istemez. Teyzenle zina edilmesini ister misin?" "Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem." "Diğer insanlar da teyzeleriyle zina edilmesini istemezler."

Bu konuşmanın ardından Allah Resûlü, elini gencin başına koydu ve "Allah'ım, onun günahlarını bağışla, kalbini kötülüklerden temizle ve ırzını/iffetini koru!" diye dua etti. Bu hadiseyi anlatan râvi şöyle demiştir: "Bundan sonra o genç, bir daha böyle bir şeye yönelmedi."³⁵⁵

Hadis metninde ismi zikredilmeyen genç muhtemelen cismani arzularının baskısı altında kalarak Hz. Peygamber'den böyle bir izin istemişti. Bu gencin zinanın haram olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Ancak yine de bir çıkış kapısı bulmak ümidiyle bu yola başvurmuş olabilir. Allah Resûlü ise bu gence zinanın haram olduğunu söylemesinin o ortamın atmosferi düşünüldüğünde pek bir anlamı olmayacaktır. Burada yapılması gereken meselenin normatif tarafını zikredip genci bir başka baskı altına almak değil, ona, izin istediği fiilin çirkinliğini hissettirerek o fiilden gönüllü olarak vazgeçmesini sağlamaktır. Allah Resûlü de tam olarak bunu yapmış, öncelikle gence anlayış göstererek onu yanına oturtmuştur. Bu hareketiyle gencin duygu ve düşünce dünyasını başka herhangi bir şeyin engellemesine fırsat vermemiş oluyordu. Daha sonra gencin en yakınlarından ve en çok sevip saygı duyduğu kişilerden örnekler vererek farkındalığının artmasını sağlamıştır. Sonunda da Cenab-ı Hakk'a yönelerek gencin kalbini kötülüklerden arındırması ve onun

³⁵⁵ Ahmet b. Hanbel, 4, 257.

namusunu koruması için niyazda bulunmak suretiyle problemi bir baştan bir başa, hiçbir açık kapı bırakmayacak şekilde halletmiştir.

Son olarak empati duygusunun yardım etme davranışına etkisi düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yetiştirdiği insanların bu alanda zirve olduğu görülecektir. Bu konuda Haşr Suresi'nin 9. ayetinin nüzul sebebi de olarak şöyle bir hâdise nakledilir;

Ebû Hureyre (ra.) rivayet ediyor; Bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek: "Ben açlıktan bitkinim!" dedi. Aleyhissalatu vesselam derhal hanımlarından birine (adam) gönderip yiyecek istedi. Ama kadın: "Seni hak ile gönderen Zat-ı Zülcelal'e yemin olsun yanımızda sudan başka bir şey yok" diye cevap verdi. Aleyhissalatu vesselam bunun üzerine diğer bir kadına gönderdi. O da aynı şeyi söyledi. Aleyhissalatu vesselam sonunda: "Bu (bitkin) aç kim misafir edip (doyurursa) Allah ona rahmet edecektir!" buyurdu. Ensardan Ebû Talha denen birisi kalkıp: "Ey Allah'ın Resulü! Ben misafir edeceğim!" buyurdu ve onu evine götürdü. Evde hanımına: Yanında yiyecek bir şey var mı?" diye sordu. Hanımı: "Hayır, sadece çocukların yiyeceği var!" dedi. Bunun üzerine hanımına: "Sen onları bir şeylerle avut, sonra da uyut. Misafirimiz girince, ona sanki yiyormuşuz gibi görünelim. Yemek için elini tabağa uzatınca lambayı düzeltmek üzere kalk ve onu söndür!" diye tenbihatta bulundu. Kadın söylenenleri yaptı. Beraberce oturdular. Misafir yedi. Karı-koca geceyi aç geçirdiler. Sabah olunca Aleyhissalatu vesselam'a geldiler. Resûlullah (s.a.v.), Ebû Talha'ya: "Dün gece misafirinize olan davranışınız sebebiyle Allah Teâlâ hoşnut oldu!" buyurdu ve şu ayet-i kerime nazil oldu. "...Ve kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile, onları kendi nefislerine tercih ederler"³⁵⁶

Haşr suresi 9. ayetinin nüzul sebebiyle ilgili şöyle bir rivayet de nakledilir; "Resûlullah'ın sahabilerinden birine bir koyun başı hediye edildi. O da 'kardeşim falan ve ailesi buna bizden daha fazla muhtaçtır' dedi ve hediyeyi ona gönderdi. O da bir başkasına derken bu suretle tam yedi ev dolaştı ve nihayet yine öncekine dönüp geldi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu."³⁵⁷

Sahabe Efendilerimizin bu ahlaka sahip olmalarının asıl nedeni bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu ahlaka sahip olup onu yaşaması ve ashaba da öğretip onları bu minval üzere terbiye etmesidir. Sehl b. Sa'd (ra.) bu konuda şöyle rivayet ediyor;

³⁵⁶ Buhâri, "Menakıbu'l-Ensar", 10, "Tefsir", "Haşr", 6; Müslim, "Eşribe", 172; Haşr 59/24; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7: 503.

³⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7: 503.503-504. (Hâkim, el-Müstedrek'ten naklen).

Bir kadın dokuduğu bürdeyi (hırka) Resul-i Ekrem'e (s.a.v.) getirdi. "Bunu kendi elimle size giydirmek için dokumuştum" dedi. (Bunun üzerine) Peygamber (s.a.v.) o kumaşı aldı, ona ihtiyacı vardı. Onu izâr olarak giydiği halde yanımıza çıktı. Ashab'dan biri: "Ne güzel kumaş, bana verseniz ya" dedi. Resul-i Ekrem (s.a.v.): "Olur" buyurdu ve bir müddet oturduktan sonra evine döndü. O kumaşı dürüp o adama gönderdi. O kimseye Ashab: "İyi yapmadın. Peygamber (s.a.v.) buna ihtiyacı olduğundan giymişti. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisinden isteyenleri boş çevirmediyi bildiğin halde o kumaşı istedin" diye muaheze edince: "Ben onu giymek için değil, kendime kefen yapmak için istedim" dedi. Sehl'in dediğine göre mezkûr kumaş, o zatın kefeni olmuştur.³⁵⁸

3.1.12. Sebeplere Başvurma ve Tevekkül İlkesi Ekseninde Çözülen Problemler

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أَبِي بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قُلْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا فِي الْغَارِ لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ نَظَرَ تَحْتَ قَدَمَيْهِ لَأُبْصِرَنَا . فَقَالَ « مَا ظَنُّكَ يَا أَبَا بَكْرٍ بِأَنْتَيْنِ اللَّهُ تَالِيَهُمَا. ³⁵⁹

Ebû Bekir'den (ra.) rivayet olduğuna göre; Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "Onlardan birisi ayaklarının dibine bakacak olsa kesin bizi görür." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), "Ey Ebû Bekir, üçüncüsü Allah olan iki kişiye sen ne (olacağını) zannediyorsun?" diyerek onu teselli etmiş ve Allah'ın kendilerini koruyacağına olan güvenini ve tevekkülünü göstermiştir. Arkadaşını, "Üzülme! Çünkü Allah bizimle beraber." sözleriyle teskin etmiştir.

3.1.12.1 Hicret Problemi

Hicret, sosyal bilimler bağlamında göç sosyolojisi içerisinde değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Hz. Peygamber de (s.a.v.) bu problemin çözümünde toplumsal ve kültürel şartları dikkate alarak ciddi bir strateji uygulamış ve her aşamada bu stratejiye uygun davranmıştır. Yine uygulama aşamasında sık sık Allah'a tevekkülü de nazara vermiş, dayandığı asıl kuvveti göstermiştir. Dolayısıyla çalışmamızda hicret, sebeplere başvurma ve tevekkül ilkesi ekseninde ve göç sosyolojisi değerlendirilecektir.

³⁵⁸ Buhârî, "Kitâbu'l-Cenâiz", 28; Muhyiddin Nevevî, *Riyazü's-Salihin ve Tercemesi*, trc. Kıvamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 1: 590.

³⁵⁹ Buhârî, "Fedâilü Ashâbi'n-Nebî", 2.

Göç olgusu coğrafi bir yer değişikliği ve fiziksel bir hareket olmasının yanında toplumsal sebepleri ve sonuçları olan bir olgudur.

Göç kavramının çeşitli tanımları yapılsa da göç, kapsayıcı bir şekilde, “tercih edilen kararlar doğrultusunda yaşanılan mekânın kalıcı ya da uzun süreli olacak şekilde terk edilerek yeni bir coğrafi ve kültürel sisteme dâhil olacak şekilde yapılan yer değişikliğidir” şeklinde tanımlanması mümkündür.

Göç, insanlık tarihinde zorlukların üstesinden gelmek için tercih edilen ve başvurulan en yaygın yollardan birisi olmuştur. Günümüzde ise küreselleşmenin etkisiyle ulaşım ve iletişim olanaklarının artması göç hareketlerinin de artmasına neden olmuştur. Uluslararası Göç Örgütü tarafından yayımlanan 2018 Dünya Göç Raporunda, dünyadaki tespit edilebilen uluslararası göçmen sayısını 2015 yılı için yaklaşık 244 milyon olarak vermiştir. Bu sayı dünya üzerinde yaşayan her 30 kişiden birinin göçmen olduğu anlamına gelmektedir. Bu sayının çoğunu ekonomik nedenlerle göç eden göçmen işçiler oluşturmaktadır. Mülteci (zorunlu nedenlerle başka ülkelere sığınanlar) olarak ise 2016 yılı için Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kaydettiği 22,5 milyon kişi bulunmaktadır. Zorla yerinden edilen kişi sayısı olarak da yine 2016 senesi için 31,1 milyon rakamı verilmektedir. Bunların çoğunluğu felaketler nedeniyle yerlerinden edilmiş iken, 6,9 milyon kişinin şiddet ve çatışma ortamı nedeniyle zorla yerlerinden edildiği saptanmıştır.

Yine aynı raporda küresel göç yönetiminin bazı nedenlerle tutarlı bir sistem oluşturup uygulamasında engeller olduğu kaydedilmiştir. Bu engeller arasında bazı devletlerin göçmen hareketliliği nedeniyle kendi egemenliklerinin olumsuz etkileneceğini düşünmeleri, göç olgusunun ülkelerin iç siyasetinde genelde bir “sorun” olarak görülmesi, bu konudaki çıkar çatışmaları nedeniyle uluslararası işbirliğinin sağlanamaması, göçmenlerin varış yeri olarak tercih ettiği ülkelerin göç edilen ülkeler üzerinde hegemonya sağlamaya çalışmaları gösterilmiştir.

Ayrıca son yıllarda mültecilerde görülen radikalleşmenin sosyal dışlanmadan kaynaklandığı kabul edilmiş, radikalleşmenin sebepleri olarak da sınırlı hareket hürriyeti, işsizlik ve eğitimsizlik gösterilmiştir. Bu üç koşulun etkisinin azaltılması için çeşitli müdahale yöntemleri gündeme gelmiş ve uygulanmaya başlanmıştır.³⁶⁰

Göç olgusu mekân değişikliğine indirgenemeyecek kadar karmaşık bir sosyal olgudur. Bu olgunun boyutları arasında coğrafi ve idari birim değişikliği, göç edilen

³⁶⁰ Göç Araştırmaları Vakfı “2018 Dünya Göç Raporu Bilgi Notu”, (11 Haziran 2018), 14.

yerdeki ikamet edilen süre, bireylerin topluma katılımlarında ortaya çıkan farklılıklar gibi hususlar yer almaktadır. Göç eden birey ya da topluluk göç etmekle sadece coğrafi bir mekân değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda yeni bir kültürel etkileşimin içine girmeye, farklı bir toplumsal yapıya dâhil olmaya karar vermiş ve uygulamıştır.

Günümüzde göç olgusu uluslararası bir “sorun” olarak algılanmakta ve bir güvenlik meselesi olarak kabul edilmektedir. Uluslararası coğrafi yer değiştirme hareketleri bir ülkenin sosyal düzenine ya da milli kimliğine karşı bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla göç hareketlerinin sınırlandırılması ya da kontrol altına alınması, özellikle de göç çeken ülkeler tarafından en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.³⁶¹

Sosyal bilimlerde çeşitli göç teorileri tanımlanmıştır. Konumuz açısından en uygun olanı itme çekme kuramı çerçevesinde ortaya atılan görüşlerdir. Bu teoride göç olgusuna dair itici ve çekici faktörleri tespit etmiştir. Buna göre bir göç olgusuna neden olan itici faktörler düşük gelir, düşük yaşam standardı, ekonomik yoksunluk ve siyasi baskılardır. Çekici faktörler ise yüksek gelir, işgücü ihtiyacı, ekonomik fırsat ve özgürlüklerdir.³⁶² Hicret söz konusu olduğunda buradaki itici faktörün Mekke’de Müslümanlara yönelik baskı ve eziyet iklimi olduğu, çekici faktörün ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hicret etme konusundaki teşviki, Habeşistan ve Medine’deki özgürlük ortamı olduğu açıktır.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) çeşitli sorunların sonucunda hicreti bir problem çözme uygulaması olarak hangi ilke ekseninde uyguladığı tartışılabilir. Burada en çok öne çıkan ilkenin kolaylık ilkesi olduğu göze çarpmaktadır. Zira dinin yaşanması ve tebliğ edilmesi her şeyden önce zorluklarla dolu olan bir baskı ortamında değil, kolaylıkların sağlanacağı özgür bir ortamda gerçekleşecektir. Bir diğer ilke olarak da şefkat ve merhamet ilkesi söz konusudur. Müslümanlar, uzun yıllar müşriklerin eziyetlerine katlanmışlar, gerekli imtihanı alınlarının akıyla vermişler ve neticesinde Allah Teâlâ’nın engin şefkat ve merhametiyle Habeşistan ve Medine’ye göç ederek özgür ve rahat bir ortama kavuşmuşlardır. Ancak biz burada hicret olgusunu toplumsal ve coğrafi koşullar ve hicret süreci boyunca bu koşullara uygun davranma açısından değerlendireceğimiz için sebeplere başvurma ve tevekkül ilkesini öne

³⁶¹ S. Gülfer İhlamur Öner - N. Aslı Şirin Öner, *Küreselleşme Çağında Göç – Kavramlar, Tartışmalar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 212), 15.

³⁶² Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Kasım 2006): 72, 67-97.

çıkarmayı uygun bulduk. Bunun için hicret olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi adına meselenin ayrıntısına girme lüzumunu duyuyoruz. Bunun için bir dizi kavramsal ve tarihsel bilgilere başvurarak hicretin uygulamada hangi problemleri çözdüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kelime ve ıstılah olarak Hicret; göç etmek, bırakıp gitmek, uzaklaşmak, sakınmak, bir şeye yönelmek, bir şeyi elde etmek için uğraşıp yorulmak anlamlarına gelir.³⁶³ Özel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve Mekkeli Müslümanların Mekke'den Medine'ye göçünü ifade eder. Mekke'den Medine'ye göçen mü'minlere Muhacir, onlara yardım eden Medineli mü'minlere de Ensar unvanı verilmiştir.

“Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmedikleri kimsedir. Muhacir de Allah'ın yasakladığı şeyi terk edendir.”³⁶⁴ hadisiyle birlikte düşünüldüğünde hicret, Allah'ın yasaklarını yapmamak ve emrini tam yaşayabilmek için elverişsiz bir ortamdan çıkıp uygun bir zemine geçmek demektir.

Kur'an'da bazı peygamberlerin de hicret ettiklerini görüyoruz. Hz. İbrahim (a.s), kavminin kendisine yaptığı zulümlerin ardından “Ben Rabbim'e (emrettiği yere) hicret ediyorum” diyerek yurdundan ayrılmış,³⁶⁵ Hz. Lut (a.s) kavminin azaba uğramasından önceki gece Allah Teâlâ'nın emriyle arkasına bakmadan yurdundan çıkıp istenilen yere gitmiş,³⁶⁶ Hz. Şuayb (a.s) kavminin ileri gelenleri tarafından memleketinden çıkarılmakla tehdit edilmiş,³⁶⁷ Hz. Musa (a.s), bir gece kavmini Mısır'dan yola çıkararak hicret etmişti.³⁶⁸

Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hicret olgusunun bütün peygamberlerin ortak kaderi olduğu söylenebilir. Nitekim ilk vahyin geldiği sıralarda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadıklarını anlatan rivayetlerde Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e “Senin gibi hiçbir peygamber yoktur ki kavmi ona düşmanlık etmesin ve yurdundan çıkarmasın” dediği de hatırlanmalıdır.³⁶⁹

Tarih boyunca insanlar gerek bireysel olarak gerekse kitleler halinde yaşadıkları yerleri terk ederek değişik yerlere göç etmişler, bu durum da yerel ve küresel anlamda ciddi sosyolojik değişikliklere yol açmıştır. Günümüzde Göç

³⁶³ Ali Nar, *1400. Yılında Hicret*, (İstanbul: Akkültür Yayınları, 1980), 2.

³⁶⁴ Buhâri, “İman”, 4; Müslim, “İman”, 64; Ebû Dâvud, “Cihad”, 2; Nesâi, “İman”, 9.

³⁶⁵ Ankebût 29/26.

³⁶⁶ Hüd 11/81.

³⁶⁷ A'râf 7/88.

³⁶⁸ Yunus 10/90; Taha 20/77-78.

³⁶⁹ Buhâri, “Bed'ü'l-Vahy”, “Enbiya”, 21, “Tefsir”, 352; Müslim, “İman”, 252.

Sosyolojisi adıyla farklı bir disiplinin varlığı, göç olgusunun tarihsel ve toplumsal olarak çok önemli olduğunu göstermektedir.

Göç kavramı ile ilgili sosyolojik ve dini literatür birlikte incelendiğinde, İslam'ın gerek bireysel gerekse toplumsal olarak yaşanabilmesi açısından Hicretin gerçekten de zor bir problem olduğu ortaya çıkar. Çünkü evvela İslam, neşet ettiği toplumun değerlerini ıslah ederek dönüştürmek amacındadır ve bu durum müşriklerin temsil ettiği toplumsal iktidarın tepkisiyle karşılanmış, bu tepkinin şiddeti de ilk zamanlardan itibaren giderek artan bir hale varmış, o dönem toplumsal bir güç haline henüz gelmemiş Müslümanlar için dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Bu durumda Müslümanlar ya yurtlarında kalarak ümitsiz bir varlık-yokluk mücadelesine girişecekler, ya da görece daha özgür bir ortamda dinlerini yaşamak için göç edeceklerdir. Birinci ihtimal gerçekçi değildir ve vahiyle şekillenen süreç açısından da Allah Teâlâ'nın böyle bir emri olmamıştır.

İslam'da Hicret, şartları oluşunca bir görev haline gelir. Sebepler, hicreti dini bir vecibe kılar. “Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: ‘Ne işde idiniz!’ dediler. Bunlar: ‘Biz yeryüzünde çaresizdik’ diye cevap verdiler. Melekler de: ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!’ dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.”³⁷⁰ ayeti buna işaret eder.

Fert açısından hicreti gerektiren sebepler ve maksatlar olduğu gibi toplum açısından da bu şart ve gayelerin değişik dereceleri vardır. Fert için ilk sebep hayatının tehlikede olmasıdır. Buna bağlı olarak yaşamsal zorluklar, geçim imkânlarının kısılması, bunların da inancı ve inancına uygun bir hayat sürmesinin zorlaşmasıdır. Gideceği yerde ise Allah’ın emir ve yasaklarına uygun yaşayabilme imkânının bulunması gerekir. Hayat yönünden de emin olmalıdır. O halde sırf ticari maksat, seyahat ve bilgi artırma, daha müreffeh bir hayat sürme gibi sebeplerle yapılan göç ve seyahatler İslami manada bir hicret olmaz.³⁷¹ Hicrette niyet esastır. “Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Öyleyse kimin hicreti Allah’a ve Resûlüne ise, onun hicreti Allah ve Resûlünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikâhlanacağı bir kadına ise, onun hicreti de o hicret

³⁷⁰ Nisâ 4/97.

³⁷¹ Nar, 1400. Yılında Hicret, 21-22.

ettiği şeyedir.”³⁷² hadisi, hicretteki niyet esasına dikkat çeker. Niyet esas olduğuna göre Hicretin aslî temeli bir ibadet olmasındadır.

Belirtilen şartlar Mekke’de ilk Müslümanlar açısından yeterince olgunlaştığı bir dönemde Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanlara “Şayet isterseniz ve yapabilirseniz, Habeşistan’a sığının! Zira orada ülkesinde kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar işbaşındadır. Orası bir doğruluk ve hakikat ülkesidir. Allah işlerde bir kolaylık verene kadar orada oturup kalın”³⁷³ buyurarak bir grup Müslümanın Habeşistan’a hicret etmesine izin verdi. Habeşistan’a hicret İslam tarihindeki ilk hicrettir.

Hicret’e izin verilen veya hicret için tercih edilen ilk yerin niçin başka bir yer değil de Habeşistan olduğu konusunda şu görüşler ileri sürülebilir: Evvela Arap toplumuyla Habeşistan birbirini tanımaktadır ve Araplar, Habeşistan’ın nasıl bir ülke olduğundan haberdardır. Diğer taraftan Habeşistan Necaşisi bir Hıristiyandır ve samimi Hıristiyanlar ayet-i kerimenin de ifadesiyle insanlar içinde, iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanlardır.³⁷⁴ Dolayısıyla Allah Resûlü (s.a.v.) Habeşlilerin ehl-i kitap olmaları dolayısıyla İslam’a karşı duyabilecekleri olumlu hissiyatı değerlendirmek istemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in şahsen Necaşi’yi tanıdığı da bildirilmektedir.³⁷⁵ Diğer taraftan Habeşistan Necaşisi Ashame’nin Arapça bilmesi, Habeşistan’a ulaşım kolaylığı, hicret edenlerin maddi sıkıntılarının daha rahat giderilmesi için imkânların bulunması da Habeşistan’ın tercih edilmesini etkilemiştir. İki kafil halinde ve farklı zamanlarda Habeşistan’a hicret edenlerin sayısı için çeşitli rakamlar verilmiş, bu sayı 108’e kadar çıkarılmıştır. Sonuçta hicret için tercih edilen yer olarak Habeşistan kararı son derece isabetli olmuş ve müslümanlar Habeşistan’da dinlerini yaşama noktasında rahat bir ortama kavuşmuşlardır. Hatta Kureyşlilerin Müslümanları geri istemeleri için gönderdikleri heyetin bu isteğinin reddedilmesiyle ilk diplomatik zaferlerini de kazanmışlardır.

Buradan da anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber (s.a.v.) toplumsal bir sorunun halledilmesi için başvurduğu bir çözümde işin siyasi, ekonomik, kültürel ve dini boyutlarını bir arada değerlendirmiştir.

Mekke döneminde şartların giderek ağırlaşması, üç yıl boyunca Müslümanların toplumsal tecride maruz bırakılması, Ebû Talib’in vefatı gibi hususlar Hz.

³⁷² Buhârî, “Bed’ü'l-Vahy” 1, “İtk”, 6, “Menâkıbu'l-Ensar” 45; Müslim, “İmaret”, 155.

³⁷³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 109.

³⁷⁴ Mâide 5/82.

³⁷⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 109.

Peygamber için Mekke’de İslam’ın tebliğini imkânsız hale getirmiş, O da Taif’e giderek tebliğ için yeni bir mecra aramıştı. Ancak burada da sert bir tepkiyle karşılaşmış ve Mekke’ye dönmek zorunda kalmıştı. Bu sıralarda Akabe adı verilen yerde Yesrib’den gelen bir takım kişiler İslam’ı kabul etmişti ve kısa sürede İslam Medine’de gittikçe artan bir şekilde kabul edilmeye başlandı. Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine’yi, İslam’ın daha iyi yaşanabileceği bir zemin olarak üstelik de Medine’ye henüz gitmeden hazırlamaya başladı ve Mus’ab b. Umeyr’i Medine’ye öğretmen olarak gönderdi. Hatta Hz. Mus’ab b. Umeyr (ra.) Medineli müslümanlar arasında zamanla “öğretmen” olarak anılmaya başlandı.³⁷⁶ Bu konuda Hz. Mus’ab’ın tercih edilmesinin de rastgele olmadığına, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) çevresindeki insanları çok iyi tanıdığına, onların hangi kabiliyette olduklarını iyi tespit ettiğine ve onları nerede, nasıl değerlendireceğini çok iyi bildiğine ayrıca değinmek gerekmektedir. Hz. Mus’ab (ra.) her şeyden önce İslam’ı çok iyi bilen ve samimi bir Müslümandır. Allah’a ve Resûlü’ne (s.a.v.) sadakati müsellemdir. Ayrıca birebir diyalogda ve muhatabını ikna etmede de kabiliyetlidir. Zor şartlar altında üstlendiği görevi sabır, anlayış ve hilm eksenli davranışlarıyla, Allah’ın izniyle başarıyla yerine getirmiştir. Onun bu özelliklerinin İslam’ın Medine’de, hicretten önce, bu kadar kısa sürede yayılmasının etkisi büyüktür.³⁷⁷

Gerek akabe biatlarında konuşulan ve üzerinde uzlaşılan hususlar, gerekse Hz. Mus’ab’ın öğretmen olarak gönderilmesi ile Medine hicrete hazır hale getirildi. Son Akabe biatında da Medineli Müslümanlar Mekkeli Müslümanları memleketlerine davet ettiler. Bundan sonra Hz. Peygamber, Habeşistan’dan sonra Müslümanların Yesrib’e hicret etmelerine izin verdi.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Hz. Peygamber’in Habeşistan’ı hicrete müsait bir ortam olarak hazır bulması, ancak Medine’yi ise hicrete hazır hale getirmesidir. Habeşistan’da zaten oturmuş bir devlet sistemi ve görece adil bir yönetim vardır. Ayrıca Habeşistan halkı Hıristiyandır ve bu nedenle Müslümanlara yakınlık duymaktadırlar. Ancak Yesrib’de yüz yıldan fazladır süren bir iç savaş hali mevcuttur ve bu şehirdeki Evs ve Hazrec kabileleri arasında düşmanlık vardır. Bu düşmanlığın son yansıması, iki kabile arasında uzun süre devam eden Buas savaşlarıdır. Evs ve Hazrecliler de bu durumdan bunalmış, İslam’ın kendilerini birleştirebilecek bir güç olduğunu düşünmüşler ve bu düşünce onları İslam’a daha da

³⁷⁶ Kândehevî, *Hayâtu’s-Sahabe*, 1: 116.

³⁷⁷ Kândehevî, *Hayâtu’s-Sahabe*, 1: 186, 187; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 155, 156.

yakın hale getirmiştir. Hatta bu konuda Hz. Aişe (ra.) validemizin “Buas, Allah’ın Resûlullah için hazırlamış olduğu bir gündü” dediği rivayet edilir. Ayrıca Medineliler, yakın çevrelerinde bir peygamberin çıkacağını Medine’deki Yahudilerin bu konudaki sözlerinden zaten biliyorlar ve bekliyorlardı. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nübüvvet iddiası onlar için bir sürpriz olmamıştır. Bu da Medine ahalsinin Mekke halkına göre bilgi ve medeniyet seviyesi açısından daha ileri olduğunu göstermektedir denilebilir.

Nihayetinde Müslümanlar gizlilik içerisinde Medine’ye hicret etmeye başladılar. Mekkeliler bu duruma ne kadar engel olmaya çalıştılsa da ancak çok küçük çapta birkaç kişinin hicretine engel olabildiler. Geriye sadece Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir ile aileleri ve hicrete güç yetiremeyen veya gidişleri engellenen az sayıda kişi kaldı. Nihayet “Ve şöyle niyaz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver.”³⁷⁸ ayetiyle hicret emrini alan Hz. Peygamber de, Hz. Ebû Bekir ile bir plan hazırladılar. Plan gereğince müşrik de olsa güvenilir ve mert birisi olan Abdullah b. Uraykit adındaki şahıs kılavuzluk yapacaktı. Gerekli güvenlik tedbirleri ve yol emniyeti de alınarak yola koyuldular. Kendilerini takip eden müşrik kafilenin hedefini saptırmak için de gerekli önlemler alındı. İşlek yollar yerine farklı bir güzergâh takip edildi, bazen sıcak çöllerden bazen dağların sarp geçitlerinden geçildi. Birtakım tehlikeler atlatıldı ve sonunda Medine’ye bir saatlik mesafedeki Kuba’ya ulaşıldı.³⁷⁹

Hicret güzergâhı boyunca Allah Resûlü’nün (s.a.v.) hicret arkadaşı olarak seçtiği Hz. Ebû Bekir (ra.) ile birlikte yaşadıkları, onun sebeplere riayette ve tevekkülde zirve olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir öncelikle gece vakti yola çıkmış, Sevr dağındaki mağaraya yerleşmişler, Hz. Ali, Hz. Peygamber’in evinde, yüzünü dışarıdan bakılınca görünmeyecek şekilde saklayarak onun yatağına uzanarak uyumuştular. Bunlar, güvenlik önlemleri açısından önemli aşamalardı. Nitekim kendilerini arayan müşrik ekipler mağaranın ağzına kadar gelmişlerdi. Bu esnada Hz. Ebû Bekir’in oldukça telaşlandığı ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “Düşmanlar o kadar yaklaştı ki ayaklarının dibine baksalar bizi hemen görecekler” dediği rivayet edilir. Bunun üzerine Allah Resûlü “Üzülme,

³⁷⁸ İsrâ 17/80.

³⁷⁹ Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, 183-187.

şüphesiz Allah bizimle beraberdir” buyurarak bütün sebeplere başvurduktan sonra tevekkülün de hakkını vermiştir.³⁸⁰

Allah Resûlü burada birkaç gün mola verdikten sonra Medine’ye geldi. Ranuna vadisinde ilk Cuma namazını kıldırdıktan sonra şehre ulaştı. Kendisini davet eden kimseyi kırmamak için devesi Kasva’nın serbest bırakılmasını istedi ve onun çöktüğü yere en yakın eve misafir olacağını söyledi. Bu kutlu ev sahibi de Halid b. Zeyd (Ebû Eyyub el-Ensari) oldu. Burada 7 ay kadar misafir kaldı sonra da Mescid’e yerleşti.

Mekke’den Medine’ye hicretle birlikte İslam tarihinde yeni bir dönem başladı. Olay sadece basit bir mekân değişikliğinden ibaret kalmayıp İslam’ın tebliği ve kurumsallaşması ile yerleşmesi açısından bir dönüm noktası oldu.

Son olarak göç psikolojisinde göçün ani ve hızlı değişim meydana getirme etkisinden hareketle bireylerin psikolojisi üzerinde oldukça önemli etkilere neden olduğu göz önünde tutulmalıdır. Göç sonrası dönemde bireyler yeni yaşamaya başladıkları topluma uyum zorluğu yaşamakta, ayrıca göç eden bireylerde yalnızlık hissine, yabancılaşma duygusuna, kendini değersiz görme eğilimi gibi olumsuz içsel tavırlara rastlanmaktadır. Bu durum bazen göç eden bireylerde pişmanlık oluşturmakta ve bu durumlar da yoğun stres yaşamalarına neden olmakta hatta bu olumsuz duygular travmatik bir boyut kazanabilmektedir. Meksika’dan Amerika’ya, Türkiye’den Hollanda’ya ve Somali’den İngiltere’ye göç veya iltica eden bireyler üzerinde yapılan çalışmalarda % 41’lere varan oranlarda stres, depresyon ve anksiyete düzeylerine rastlanmıştır.³⁸¹ Bu nedenle göçmenlerin yeni yaşadıkları kültürlere psikososyal uyumları sorunu gündeme gelmiştir.

Bu noktada Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine’ye hicretten sonra gerçekleştirdiği kardeşlik (muahat) uygulaması önem kazanmaktadır.

3.1.12.2. Kardeşlik Antlaşması

Muahat kelimesi uhuvve kökünden türemiştir ve “biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek” anlamına gelir. Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından hicretten hemen

³⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2: 150-156; Kândehevî, *Hayâtu's-Sahabe*, 1: 331-335.

³⁸¹ Ayla Tuzcu - Kerime Bademli, “Göçün Psikososyal Boyutu”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 6/1 (Mart 2014): 63, 56-66.

sonra bazı Mekkeli sahabiler önce kendi aralarında sonra Ensardan bazı kimselerle kardeş ilan edilmiştir. Bu icraata kaynaklarda muahat ismi verilir.³⁸²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'de yaptığı ilk en önemli faaliyet, Mescid-i Nebevi'nin inşasından sonra kardeşlik antlaşmasıdır denilebilir. Böylece hem yurdundan çıkarılmış insanların iltica problemi kısmen çözümlenmiş, hem de müslümanlar arasındaki kardeşlik bağları kuvvetlenmiş oldu. Tesis edilen İslam kardeşliğine göre Ensar tüm mülkünü, her şeyini Mekke'de bırakarak muhtaç duruma düşen Muhacirlerle paylaşacaktı. Kur'an bu olaya şu ayetiyle işaret eder; "İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir."³⁸³

Konuyla ilgili bir hadis de şöyledir: Asım el-Ahvel'den nakledilen bir rivayette şöyle demiştir; Hz. Enes'e (ra.) "Sana Resûlullah'ın (s.a.v.): İslam'da dayanışma akdi (hılf) yoktur! dediği ulaştı mı?" diye sordum. Şu cevabı verdi. "Kureyş'le Ensar arasında, benim evimde dayanışma antlaşması yaptı." Ebû Dâvud'un rivayetinde: "Resûlullah, bizim evde Ensarla Muhacir arasında iki veya üç kere dayanışma akdi yaptı" şeklindedir.³⁸⁴

Hadisin bir diğer metni şu şekildedir; "Hicretten yaklaşık beş ay sonra Mescid-i Nebevi'nin inşaat günlerinde Hz. Peygamber, Muhacirlerle Ensardan kırk beşer kişiyi Enes b. Mâlik'in evine çağırdı ve 'İslâm dininde hılf yoktur, din kardeşliği vardır' diyerek bunların arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti; diyet ve fidye meseleleri dahil olmak üzere karşılıklı sorumluluk ve yükümlülüklerini açıkladı."³⁸⁵

Allah Resûlü'nün Cahiliye döneminde yaygın olan ve İslam'dan sonra da devam eden hılf uygulamasını başka rivayetlerde benimsemesine hatta bu hilflerden biri olan Hılfu'l-Fudûl'a bizzat iştirak etmesine ve o teşkilatı övmesine rağmen

³⁸² Algül, "Muâhât", 30: 308-309.

³⁸³ Enfal 8/72. Bu âyete göre muhacirler ve ensar, akraba olmadıkları halde birbirlerine vâris olurlardı. Daha sonra sadece akraba olanların birbirlerine vâris olabileceğini bildiren 75. âyet inince, bazı tefsircilere göre bu âyetin hükmü kaldırılmış oldu.

³⁸⁴ Buhari, "Edeb", 67, "Kefâlet" 2, "İ'tisam", 16; Müslim, "Fedâilu's-Sahabe", 204, Ebû Dâvud, "Ferâiz", 17.

³⁸⁵ Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 5, 7.

burada “İslam’da hilf yoktur, din kardeşliği vardır” buyurması, din kardeşliğini normatif ve görece daha zorlamalı olan hilf uygulamasından daha üstün tuttuğu şeklinde yorumlanması, dolayısıyla “yoktur” ibaresinin “gerek yoktur” şeklinde anlaşılması gerektiği söylenebilir.

Ensar ve Muhacirler bu şekilde kardeşlik bağıyla bütünleşti. Hatta Medine’nin Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki uzun zamandan beri sürüp giden husumet dahi unutuldu.³⁸⁶ Kur’an’da bu durum şöyle anlatılır; “Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sınımsız yapışın; parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve onun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.”³⁸⁷

Bu kardeşlik anlaşması ile Allah Resûlü’nün şu toplumsal sorunları çözdüğü söylenebilir:

- Muhacir Müslümanların zaruri ihtiyaçları vakit geçirmeksizin karşılanmış oldu.
- Ensar, hicrete kapılarını açmakla düşmanlığını kazandığı diğer müşrik Araplara karşı Muhacirin yardım ve ittifakını kazanmış oldu.
- Medine’de Müslümanlar sayıca az olsalar da, bu birliktelik sayesinde bir çeşit yumuşak güç kazandılar ve Medine’de ikamet eden Yahudi ve müşrik Arap toplumuna karşı psikolojik üstünlük sağladılar.
- Sosyolojik olarak her göç hadisesinin sonucunda ortaya çıkan göç edenlerin göç edilen yere intibakının önündeki en büyük engellerden olan psikolojik uyum sorunu giderilmiş oldu.

Allah Resûlü’nün henüz hayatta iken meydana gelen Cirane olayı ve vefatından sonra ilk halife seçimi görüşmelerindeki Ensar-Muhacir tartışmalarında görülebileceği üzere Ensar-Muhacir şeklinde bir ayrımın ve bölünme nedeninin daha baştan önüne geçilmiş, her iki kesimin de kendisine ait, başkalarının ulaşamayacak faziletlere sahip olduğu belirlenmiştir.

³⁸⁶ Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, 1: 29, 30.

³⁸⁷ Âl-i İmran 3/103.

SONUÇ

Hız. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah Teâlâ'nın insanoğluna hidayet rehberi olarak gönderdiği son peygamber, dolayısıyla insanlık için son şanstır. Özelde mü'minlerin, genelde ise insanlığın bu son şansı iyi değerlendirebilmeleri onun sünnet-i seniyyesine tâbi olmakla mümkün olacaktır. Onun tebliğ ettiği Kur'an-ı Kerim'in hükümleri ve onun hem teorik hem de pratik açıklaması olan sünneti, insanlar arasında meydana gelen ve bundan sonra da kıyamete kadar meydana gelmesi mümkün olan bireysel ve toplumsal problemlerin gerçek manada çözümünü için başvurulması gereken asıl mercidir.

Bu noktada asıl problem ise, sünnetin otoritesi, Kur'an sünnet ayrımı gibi teorik tartışmalar değil, Hız. Peygamber'in örnekliliğini yaşadığımız çağa ve ortama taşıma meselesidir. Bu açıdan biz Müslümanlar için en önemli problem, Allah Resûlü'nün sünnetini bireysel ve toplumsal hayata reel ve pratik bir model olarak sunamama problemidir. Asıl üzerinde durulması gereken husus budur. Bugün, insanlık âleminde değil, halklarının çoğunu Müslümanların oluşturduğu ülkelerde bile ırkçılık, fırkacılık, kadınların veya emekçilerin ezilmesi ve sömürülmesi, fakirlik, cehalet gibi sorunlar en azından genel olarak halledilememişse bunun öncelikli sorumlusu Kur'an ve sünnetin prensiplerini pratik hayatlarına yansıtmayı tam manasıyla başaramamış Müslümanlardır.

Hız. Peygamber (s.a.v.) en mükemmel rehber olarak kendi döneminde insanların karakteri haline gelmiş uzun süredir devam ettirdikleri yanlış düşünceleri, sapkın davranışları yirmi üç sene gibi kısa bir zaman diliminde değiştirebilmiş, dönemi itibarıyla dünyanın en sorunlu toplumlarından biri olan cahiliye toplumu içinden insanlığa ilimde, ahlak ve medeniyette rehber olacak kapasitede karakterler yetiştirmiştir.

Allah Resûlü'nün (s.a.v.), bireysel problemlerde merhametle muamele, ikna etme, öfke kontrolü, duygudaşlık (empati) yaptırma, eğer mesele çözülemiyorsa karşıya veya Allah'a bırakma gibi metotlarla sonuca ulaşmayı hedeflediği görülmüştür. Toplumsal meselelerde ise, istişareye önem vermiş, büyük oranda kararları, meselenin tarafları olan grupların kendilerinin almasına vesile olmaya çalışmıştır. Her iki tarafın da içinde olacağı tekliflerle problemin çözüme kavuşturulmasını sağlamıştır.

O halde onun tebliğ ettiği Kur'an hakikatleri ve o hakikatlerin yansıması olan sünnet-i seniyesi, bugün de problemin bizzat kendisi haline gelmiş insan yığınlarını hayır istikametinde değiştirip dönüştürmek için yeterli potansiyele sahiptir.

KAYNAKÇA

Afzalu'r-Rahman. *Sîret Ansiklopedisi/Encyclopaedia Of Seerah*. Trc. Kenan Dönmez, Hakan Bayrak, Yusuf Balcı, 1: İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2003.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *Müsned*. (Şuayb Arnavut'un Ahkâmları ile birlikte). Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.

Akçay, Cengiz - Çoruk, Adil. "Çalışma Yaşamında Duygular ve Yönetimi: Kavramsal Bir İnceleme". *Eğitimde Politika Analizi Dergisi* 1/1 (Temmuz 2012): 3-25.

Akdemir, Furat. "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Kasım 2013): 425-442.

Akdemir, Furat. "Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet Ait Kavramlar". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Kasım 2017): 18-44.

Akyüz, Vecdi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. 2: İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Algül, Hüseyin. "Muâhât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Alpkaya, Faruk – Duru, Bülent. *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.

Arslan, Coşkun. "Öfke ve Öfkeyi İfade Etme Biçimlerinin, Stresle Başa Çıkma ve Kişiler Arası Problem Çözme Açısından İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 10/1, (Kasım 2010): 7-23.

Arslan, İhsan. "Sahâbenin Davranışları Karşısında Hz. Peygamber'in Tavrı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (Şubat 2012): 119-149.

Bağçivan, Mehmet. "Kur'an Sünnet Bütünlüğünün Şer'i Delilleri". *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Temmuz 2015): 131-147.

Bakırcıoğlu, Rasim. "Davranış", *Ansiklopedik Eğitim Ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları, 2012.

Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. Trc. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Beer, Michael. *İnsanı İkna Etme ve Kazanma*. Trc. Ali Dülger. Eskişehir: Platform Yayınları, 2001.

Bilgin, Vedat. "Türkiye'nin Toplumsal Yapısında Değişme Eğilimleri", *21. Yüzyılda Türkiye'de Sosyal Bilimler ve Toplum Sorunları Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Levent Özmen - M. Akif Özer. Ankara: Akademisyenler Birliği, 2005.

Bilici, İbrahim Ethem. "İnformel Öğrenme, Çocuk ve Suç Olgusu". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (Nisan 2017): 21-31.

Bilmen, Ömer Nasûhi. “Meşveret”. *Dini ve Felsefi Ahlak Lugatçesi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.

Boynukalın, Mehmet. “Tebliğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî (ö. 256/870). *Sahîhü’l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1979.

Bumin, Tülin. *Tartışılan Modernlik*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Bursevi, İsmail Hakkı. *Muhtasar Ruhü’l Beyan Tefsiri*. Sad., Muhammed Ali Sabûni, trc. Hasan Hüseyin Tunçbilek, İbrahim Karslı, v.dğr.. 9: İstanbul: Damala Yayınevi, 2012.

Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2014.

Canel, Azize Nilgün. *Ailede Problem Çözme, Evlilik Doyumu ve Örnek Bir Grup Çalışmasının Sınanması*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.

Cebeci, Lütfullah. “Hz. Peygamber’in Örnek Ahlakı Çerçevesinde İslam ve Müslüman İmajı”. *Müslüman İmajı (Kutlu Doğum Haftası: 1995)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Cevizci, Ahmet. “İnsan Merkezci Hümanizm”. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Curun, Ferzan - Çapkın, Muharrem. “Romantik Kıskançlığın Bağlanma Stilleri, Benlik Saygısı, Kişilik Özellikleri ve Evlilik Doyumu Açısından Yordanması”. *Psikoloji Çalışmaları* 34/1 (Temmuz 2014): 1-22.

Cündioğlu, Düccane. *Anlamın Buharlaşması ve Kur’an- Hermeneutik Bir Deneyim II*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Çağlayan, Savaş. “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Kasım 2006): 67-97.

Çağrııcı, Mustafa. “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1: 341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çağrııcı, Mustafa. “Fitne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Çelik, Hüseyin. “Hz. Peygamber’in Kur’an’ı Tefsir Etme Şekilleri”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016): 119-137.

Çubukçu, Asri. “Ebû Kays”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 175. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869). *Sünenü’l-Dârimî*. Thk. Seyyid Abdullah Haşim Yemani. Faysalabad: Hadîsü Akademi, 1984.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Beyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 23-25. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Dönmez, İbrahim Kafi.v.dğr.. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 2: Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı (Kolektif), 2016.

Düzgün, Şaban Ali. “Evrensellik Düşüncesi ve İslam Dünyasındaki Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35/0 (1996): 521-533.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd*. Ta'lik: İzzet Ubeydü'd Dü'âs ve Adil es-Seyyid, 1. bs., Hamas: Dârü'l hadîs, 1973.

Ebû Hanife, İmâm-ı Azam. *Fıkh-ı Ekber; Aliyyü'l Kârî Şerhi*. Trc. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016.

Ellek, Hasan. “Kur'an Ve Hadis Işığında İnsanlar Arası Anlaşmazlıkların Sulh Yoluyla Çözümü”. *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2013): 91-112.

Eren, Nilay. *Yetişkinlerin Bağlanma Stillerine Göre Bireylerin Özkeyi İfade Etme Tarzları, Kendilik Algısı Ve Sosyal Problem Çözme Becerisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2016.

Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.

Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.

Erul, Bünyamin. *Sünnetin Kur'an Dışında Hükümler Getirmesi Meselesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Dârünnevde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 555-556. İstanbul: TDV Yayınları, 1993

Genç, Mustafa. *Sünnet ve Vahiy İlişkisi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.

Genç, Yusuf. “Gençleri Fiziksel Şiddete İten Sebepler, Öğrenme Yolları Ve Şiddet Eğilimleri”. *The Journal of Academic Social Science Studies Dergisi* 44 (Mart 2016): 51-62.

Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. Trc. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.

Göç Araştırmaları Vakfı. “2018 Dünya Göç Raporu Bilgi Notu”. (11 Haziran 2018): 1-15.

Görmez, Mehmet – Özafşar, Mehmet Emin – Ünal, İsmail Hakkı – Ünal, Yavuz. v.dğr., “Münafıklık/İki Yüzlülük”. *Hadislerle İslam*. Ed. Mehmet Emin Özafşar, Bünyamin Erul, Huriye Martı, v.dğr., 1: Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Guenon, Rene. *Maddi İktidar Manevi Otorite*. Trc. Birsal Uzma. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Guenon, Rene. *Modern Dünyanın Bunalımı*. Trc. Mahmut Kanık. İstanbul: Verka Yayınları, 1999.

Güdek, Kemal. *Birey ve Aile Sosyal Çalışma*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 2012.

Gültekin, Ayşe. “Hz. Peygamber’in Problem Çözme Metotları”. *II. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Ve Öğretmen Eğitimi Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*. Ed. Aynur B. Bostancı, Seval Koçak. 13-15 Eylül 2018: 55-64.

Güngör, Mevlüt. “Kur’an’ın Hz. Peygamber’in Sünnetine Verdiği Değer”, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Sünnetin Dindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998: 57-80.

Hamîdullah, Muhammed. “Hz. Peygamber’in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi”. Trc. İsmail Yakıt. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1986): 211-218.

Hamîdullah, Muhammed. *Hz. Peygamber’in Savaşları*. Trc. Nazire Erinç Yurter. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.

Hamîdullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. 1: İstanbul: İrfan Yayınevi, 2003.

Hogg, Michael A – Vaughan, Graham M.. *Sosyal Psikoloji*. Trc. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2007.

Izutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Allah ve İnsan*. Trc. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Trc. Hasan Ege, 3: İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Trc. Mehmet Keskin, 3: İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. Trc. Bekir Karlığa, Bedreddin Çetiner. 9: İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). *Lisanü'l- Arab*. 3. bs. Beyrut: Daru's- Sadır, 1414/1994.

İbnu'l- Cevzi, Ebû'l-Ferec, Abdurrahman b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdillâh (ö. 597/1201). *Za'dü'l Mesir fi İlmit't Tefsir*. Trc. Abdulvahhab Öztürk. 5: İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.

İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed (Râgıb) el-İsfahânî. “B-l-ğ”, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*. Trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

Kândehevî, Muhammed Yusuf. *Hayâtü's-Sahabe*. Trc. Ahmet M. Büyükçınar, A. Ömer Tekin, Ö. Faruk Harman, 3: İstanbul: Akçağ Yayınları, 1977.

Karamanlı, Durmuş Ali. *Tarihsellik Ve Evrensellik Bağlamında Kur'an Hitâbının Tabiatı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.

Kaya, Mahmut. "Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Temmuz 2012): 111-130.

Kenan, Seyfi. "Modern Eğitimde Kaybolan Nokta: Değerler Eğitimi". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, (2009): 259-295.

Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet: Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Kırış, Şemsettin. "Erîke Hadisi'nin Râvîsi Olarak Mikdâm b. Ma'dikerib". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Haziran 2018): 995-1019.

Koçyiğit, Talat. *Hadis Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

Mâlik, Mâlik b. Enes Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795). *Muvatta'ul-imâm Mâlik bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, mea ta'liku'l Mümecced ale Muvattai Muhammed Şerhu'l Allame Abdilhayy el-Leknevi*. Thk. Takiyyüddin en-Nedevî. Dimeşk: Dârül-kalem, 1991.

Marshall, Gordon. "Empati". *Sosyoloji Sözlüğü*. Trc. Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Marshall, Gordon. "Toplumsal Düzen". *Sosyoloji Sözlüğü*. Trc. Osman Akınbay, Derya Kömürcü. 742-743. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları, 2013.

Mevdûdi, Ebû'l Al'a. *Tefîmu'l- Kur'an*. Trc. Ali Ünal, Hamdi Aktaş, Yusuf Karaca v.dğr.. 5: İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

Milli Eğitim Bakanlığı. "Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Çocuğun Gelişimi, Mesleki Eğitim Ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi Bildirisi". Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 02.06.2006 tarih ve 269 sayılı Kararı, 2009.

Mutçalı, Serdar. "blğ", *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258). *et-Tergîb ve't-terhîb*. Thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1417.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875). *Sahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

Naim, Ahmet. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. 1: Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Nar, Ali. *1400. Yılında Hicret*. İstanbul: Akkültür Yayınları, 1980.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915). *Sünenü'n Nesâî el-Kübrâ*. Thk. Abdülğaffar Süleyman el-Bindari ve Seyyid Güsrevi Hasan. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l ilmiyye, 1991.

Nevevî, Muhyiddin. *Riyazü's-Salihin ve Tercemesi*. Trc. Kıvamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem. 1: Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Numânî, Mevlânâ Şiblî. *Son Peygamber Hz. Muhammed*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

Oğuzkan, A. Ferhan. *Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, Ankara: Emel Yayınları, 1989

Okiç, M. Tayyip. "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1(1958): 11-20.

Osmânî, M. Takî. *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*. Trc. Mehmet Özşenel. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2007.

Öner, S. Gülfer Ihlamur - Öner, N. Aslı Şirin. *Küreselleşme Çağında Göç – Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Önkâl, Ahmet. "Müseylimetülkezzâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 90-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özkan, Mustafa. "Medine Vesikası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2: 212-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

Öztoprak, Mustafa. "Bireysel Ve Toplumsal Meselelerde Hz. Peygamber'in Problem Çözme Yöntemleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 / 37 (Aralık 2015): 231-265.

Özyurt Cevat. "Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu". *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/13, (Haziran 2007): 95-121.

Polat, Fethi Ahmet. "Peygamberliğin Tarihsel Bir Karakteri Olarak Elçinin Seçimi, Hz. Muhammed Örneği". *Nebevi Mesajın Evrenselliği Sîret Sempozyumu Bildirileri*. (Konya, 09-10 Mayıs 2008). Ed. M. Ali Kapor. 5: 3. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008. 45-68.

Polat, Murat - Yavaş, Tuba. "Yabancılaşma, Kurumsal Değerler Ve Duygu Yönetimi Denklemi". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Temmuz 2012): 218-224.

Polat, Salahattin. "Sünnetin Hayata İntikalindeki Gerilim Noktaları, Açmazlar ve Problemler". *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü*, (Konya 11-12 Mayıs 2007). Ed. Huriye Martı, Zafer Güler. 3-27. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008.

Raoul Wallenberg İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk Enstitüsü. *Hukukun Üstünlüğü*. Trc. Musa Toprak. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları 2015.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l- Gayb*. Trc. Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, C. Sadık Doğru. 11: Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l- Gayb*. Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, 8: İstanbul: Huzur Yayınevi, 2014.

Sancak, Seyyid. “Kur’an Perspektifinde Din Eğitiminde Sosyo-Kültürel Farklılıkları Anlamlandırma Sürecinde “Empati” Kavramı”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Kasım 2015): 42-71.

Sancaklı, Saffet. *Sünneti Doğru Anlamak*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.

Soykan, Çiğdem. “Öfke ve Öfke Yönetimi”. *Kriz Dergisi* 11/2 (Haziran 2003): 19-27.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). *ed-Dürri'l-Mensur fit-Tefsîr bil-Me'sûr*. Trc. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız. 3: İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012.

Şahin, Cumhuri. “Ceza Adalet Sisteminde Uzlaştırma Uygulamalarının Geliştirilmesi Projesi”. *Adalet Bakanlığı Çalıştay Raporu*. 1-25. İstanbul: 30-31 Ekim 2008.

Şen, Mustafa Lütfi. *Kamu Görevlileri Etik Rehberi*. Ankara: Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu, 2017.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Câmiu'l Beyan fi tefsiri'l Kur'an*. Trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya. 6: İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Taylor, Charles. *Modernliğin Sıkıntıları*. Trc. Uğur Carbilen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892). *Sünenü't-Tirmizî*. Ehâdisü Müziletün bi Ahkâmî'l Elbânî Aleyha. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr.. Beyrut: Dâr-ü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

Toksarı, Ali. “Teşrii Değer Açısından Sünnetin Konumu” *Bilimname* 27/2 (Şubat 2014): 9-24.

Toksarı, Ali. “Teşrii Değer Açısından Sünnetin Konumu”. *Bilimname Dergisi* 27/2 (Şubat, 2014): 1-16.

Topaloğlu, Bekir. “ADL”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 387. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Touraine, Alain. *Modernliğin Eleştirisi*. Trc. Hülya Tufan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Turgut, Mustafa. *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması*. Ed. Mustafa Turgut. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015.

Tuzcu, Ayla - Bademli, Kerime. “Göçün Psikososyal Boyutu”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 6/1 (Mart 2014): 56-66.

Türcan, Talip. “Şûra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 230-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Türkkan, Reha Oğuz. *İkna ve Uzlaşma Sanatı*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2006.

Uraler, Aynur. *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.

Uraler, Aynur. *Sünnet'e Bağlılık*. İstanbul: Işık Yayınları, 2000.

Yaka, Aydın. *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2011.

Yaylalı, Davud. "Anlaşmazlıkları Çözmede Hz. Peygamber'in Metodu", *VIII. Kutlu Doğum Sempozyumu: (Tebliğler), 18 Nisan 2005, (Isparta 2006)*: 31-39.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 5: İstanbul: Orhan Ofset, Azim Kitap Pazarı Basım Yayın Dağıtım, 2011.

Yıldırım, Muhammed Emin. *Görev ve Yetkileri Açısından Hz. Peygamber*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

